

**UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

BOJANA MATIĆ

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

Študijski program: Socialna pedagogika

(NE)VIDNO BREZDOMSTVO MED ŽENSKAMI

DIPLOMSKO DELO

Mentor: dr. Bojan Dekleva

Kandidatka: Bojana Matić

Ljubljana, 2015

*»Čemu takšna odtujenost?
Zbližajmo se in prepoznavajmo enost,
ki je našega življenja os.«*

Zahvala

Iskrena hvala sogovornicam, mentorju, prijateljem in družini – ste pomemben del te naloge.

POVZETEK

V okviru diplomske naloge me je zanimal pojav brezdomstva med ženskami. Pri definiranju pojava brezdomstva sem izhajala iz definicije Evropske opazovalnice za brezdomstvo – ETHOS. Poleg bolj vidnih oblik brezdomstva sem bila pozorna tudi na področja skritega in potencialnega brezdomstva med ženskami. Razumevanje povezanosti obeh oblik je pomembno, saj se iz prikritega brezdomstva oblikuje odkrito. Analizirala sem tudi strukturne, institucionalne, odnosne in individualne dejavnike, ki povečujejo tveganje za razvoj brezdomstva. Ob tem sem izpostavila različne vidike nasilja. Zanimal me je tudi vpliv brezdomstva na materinstvo. V empiričnem delu sem predstavila kvalitativno raziskavo. Za zbiranje podatkov sem uporabila polstrukturiran intervju. Analizirala sem vzorec štirih žensk, ki so imele izkušnjo brezdomstva. Stik z njimi sem vzpostavila s pomočjo Kraljev ulice, materinskega doma, varne hiše in zavetišča. Osrednji namen raziskave je bil poglobitev razumevanja brezdomstva med ženskami, pri čemer sem bila pozorna tako na prepoznavanje različnih oblik brezdomstva, nasilja in dejavnikov tveganja kot tudi na obstoječe oblike podpore in področje materinstva. Glavne ugotovitve naloge so, da na področju brezdomstva med ženskami prevladujejo predvsem skrite oblike brezdomstva, ki niso prepoznane bodisi s strani družbe bodisi institucij. Ugotovitve naloge prispevajo h krepitvi ozavešanja o problematiki brezdomstva med ženskami. To je še posebej pomembno za institucije, ki se z njimi srečujejo.

Ključne besede: brezdomstvo, ženske, oblike brezdomstva, revščina, nasilje, otroci

ABSTRACT

In this thesis the topic of research was homelessness among women. For defining the phenomenon of homelessness the definition of the European observatory on homelessness – ETHOS was used. Besides the more visible types of homelessness, I have also paid attention to the areas of hidden and potential homelessness among women. The understanding of the connection between those forms is important because visible homelessness arises from the hidden homelessness. The structural, institutional, relational and individual factors, which increase the risk of development of homelessness were analysed. The different aspects of violence were also analysed. Another topic of interest was the influence of homelessness on motherhood. The empirical part of the thesis contains a qualitative research. A half-structured interview was used for data collection. A sample of four women with homelessness experience was analysed. Contact with them was established through »Kralji ulice« association, a safehouse for mothers, a women's safehouse and a homeless shelter. The foremost purpose of the research was deeper understanding of homelessness among women, with special attention on recognition of different types of homelessness, violence, risk factors, as well as different types of support and motherhood. The main conclusions are that mostly hidden types of homelessness are present among women and they are not recognized by society or the institutions. The findings in this thesis contribute to raising awareness on the topic of homelessness among women, which is of crucial importance for the institutions engaging them.

Key words: homelessness, women, types of homelessness, poverty, violence, children

KAZALO

1 UVOD.....	1
2 TEORETIČNI DEL.....	5
2.1 RAZUMEVANJE BREZDOMSTVA	5
2.2 KDO SO BREZDOMNE ŽENSKÉ.....	9
2.3 (NE)VIDNO BREZDOMSTVO MED ŽENSKAMI.....	12
2.4 DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA RAZVOJ (NE)VIDNEGA BREZDOMSTVA MED ŽENSKAMI	16
2.4.1 Strukturni nivo.....	19
2.4.2 Institucionalni nivo.....	22
2.4.3 Odnosni nivo.....	24
2.4.4 Individualni nivo	27
2.4.5 Sklepni povzetek.....	28
2.5 OBSTOJEČE OBLIKE POMOČI.....	30
2.5.1 Strategije žensk z izkušnjo (ne)vidnega brezdomstva	30
2.5.2 Potrebe žensk z izkušnjo (ne)vidnega brezdomstva.....	31
2.5.3 Obstoječe službe in storitve	31
2.5.4 Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva med ženskami	33
3 EMPIRIČNI DEL.....	35
3.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA.....	35
3.2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	35
3.3 RAZISKOVALNA METODOLOGIJA	36
3.4 OPIS RAZISKOVALNEGA INSTRUMENTA	36
3.6 POSTOPEK PRIDOBIVANJA PODATKOV	36
3.7 POSTOPEK OBDELAVE PODATKOV	37
3.8 REZULTATI IN INTERPRETACIJA	38

3.8.1 PRVO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kakšne so bile pojavne oblike in vidljivost brezdostva pri štirih ženskah z izkušnjo brezdostva?«	38
a) NINA.....	38
b) JANA	41
c) MONIKA	44
d) ANDREJA.....	46
e) Ugotovitve o prvem raziskovalnem vprašanju	48
3.8.2 DRUGO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Katere dejavnike tveganja (strukturni, institucionalni, odnosni in osebni) za nastanek brezdostva lahko zasledimo v njihovih biografijah?«	50
a) Predstavitev podatkov za drugo raziskovalno vprašanje.....	50
b) Ugotovitve o drugem raziskovalnem vprašanju.....	53
3.8.3 TRETJE RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kakšnih oblik pomoči in podpore so bile deležne v svojih življenjih?«	53
a) Predstavitev podatkov za tretje raziskovalno vprašanje	53
b) Ugotovitve o tretjem raziskovalnem vprašanju	55
3.8.3 ČETRTO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Katere oblike nasilja so bile prisotne v njihovih življenjih?«	56
a) Predstavitev podatkov za četrto raziskovalno vprašanje	56
b) Ugotovitve o četrtem raziskovalnem vprašanju	58
3.8.5 PETO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kako je izkušnja brezdostva vplivala na njihovo materinstvo in kaj se je dogajalo z njihovimi otroki?«	58
a) Predstavitev podatkov za peto raziskovalno vprašanje	58
b) NINA.....	58
c) JANA	59
d) MONIKA	60
e) ANDREJA.....	61
f) Ugotovitve o petem raziskovalnem vprašanju	62
4 ZAKLJUČEK	63
5 LITERATURA	65

KAZALO TABEL IN SLIK

Tabela 1: Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS), kot jo je oblikovala FEANTSA	7
Tabela 2: Ocena obsega brezdomstva v Sloveniji	8
Tabela 3: Dejavniki, ki vodijo oz. pripomorejo k brezdomstvu	16
Tabela 4: Opis vzorca.....	36
Tabela 5: Postopek pridobivanja podatkov in izvedba intervjuja	37
Tabela 6: Prikaz strukturnih, institucionalnih, odnosnih in osebnih dejavnikov tveganja, ki so prispevala k nastanku (ne)vidnega brezdomstva v biografijah žensk z izkušnjo brezdomstva	51
Tabela 7: Oblike pomoči, ki so jih bile v svojih življenjih deležne ženske	54
Tabela 8: Prisotnost različnih oblik nasilja	57
Tabela 9: Trenutni položaj mater in otrok.....	58
Slika 1: Dejavniki, ki vodijo oziroma pripomorejo k brezdomstvu med ženskami.....	18
Slika 2: Oris poteka Ninine (36 let) življenjske poti.....	39
Slika 3: Oris poteka Janine (43 let) življenjske poti	42
Slika 4: Oris poteka Monikine (40 let) življenjske poti	44
Slika 5: Oris poteka Andrejine (38 let) življenjske poti.....	46
Slika 6: Prikaz in primerjava različnih oblik bivanjske ureditve ter brezdomstva v življenjih žensk glede na čas (v letih)	49

1 UV.Od

tukaj naprej usmerimo pozornost nanje ...

*»O njih se ve, da obstajajo, da so tu, vendar so nevidne; hodi se mimo njih, a se jih ne opazi; tudi če se prisotnosti zavemo, o njih ne govorimo ...«
(Milica Antić Gaber, Na poti do lastne sobe)*

Ljudje se vsak dan srečujemo v najrazličnejših prostorih in situacijah. So osebe, s katerimi se naše poti prekrizajo, ne da bi se naši pogledi srečali. Hitimo vsak v svojo smer in gledamo drug skozi drugega, kot da je tam prazen prostor. Čeprav živimo v istem bloku ali ulici, se zdi, kot da prihajamo iz popolnoma ločenih svetov.

So tudi osebe, od katerih odvrčamo svoj pogled in jih podimo iz misli. Njihova prisotnost je moteča in v nas vzbuja nelagodje, zato med sabo gradimo zidove in se zapiramo v svoje male in omejene svetove. Pretvarjamo se, da problemi »motečih ljudi« ne sodijo v naš svet, ker jih tam ne želimo.

Občutek, da nekdo »ne sodi med nas«, je v naši družbi močno prisoten. Izločamo bolne, izločamo drugačne, izločamo revne. Ko tako gledamo skozi ljudi, jih sodimo, zavračamo in/ali zanikamo njihov obstoj, se razdalja med nami povečuje. Obtežimo jih z raznimi nalepkami in oznakami, ki človeka še bolj obarvajo in izpostavijo, nazadnje pa od vseh silnih nalepk in konceptov težko sprevidimo človeka, ki se šibi pod teža tega bremena.

Ti ljudje še naprej ostajajo tujci in »nebodigatreba«. Če bi vedeli za njihove bitke, če bi jih le malce spoznali, bi namreč tvegali, da se dotaknejo našega srca in v nas vzbudijo sočutje in razumevanje. Morda bi spoznali, da so njihove težave in stiske veliko večje od naših in da naša življenja le niso tako zahtevna in naporna, kot sicer radi potožimo. In tako bi lahko morda oboji pridobili; eni hvaležnost za to, kar imajo, in priložnost, da lahko naredijo kaj za sočloveka in tako razširijo svoj omejen svet, drugi naklonjenost in pozornost sočloveka, nove (pozitivne) izkušnje, znanje ter tudi kakšno materialno obliko pomoči.

Eni najbolj izločenih med izločenimi so brezdomci. Navadno se nam ob misli nanje porodi slika opitega moškega srednjih let. Takšen je namreč prevladujoči stereotip. Skoraj nikoli pa ne pomislimo na žensko, zato sem v pričujoči nalogi želela nameniti pozornost prav njim.

V času študija sem pojav brezdomstva spremljala povečini bolj od daleč, včasih pa tudi nekoliko поблиžje. Študij mi je podaril priložnost, da sem se z osebami z izkušnjo brezdomstva srečala v okviru projektnega dela, redno sem prebirala cestni časopis *Kralji ulice*, profesorji so nam približali raznoliko literaturo in nas izzvali k razmišljanju, predvsem pa so s svojim delom in odnosom name naredili vtis, ki je daleč presegel strokovne razlage o enakovrednosti in spoštovanju še tako drugačnih in izstopajočih članov naše družbe.

Ko sem se ozirala okoli sebe, po ljudeh, da bi našla odgovore na svoja vprašanja, sem opazovala njihove odzive do brezdomstva. Mnogi se ljudi z izkušnjo brezdomstva izogibajo, nekateri jih prezirajo, tretji ne vidijo zanje nobenega upanja za boljšo prihodnost, družba kot celota pa bi to tematiko najraje izbrisala z liste družbenih problemov in se pretvarjala, da sploh ne obstaja. In če se pri enih pogloblja prezir, se na nasprotni strani poglobljajo stiske »spregledanih«.

Občutki negotovosti, ki so se porajali v meni, ko sem se odpravila na pot raziskovanja brezdomstva med ženskami, pa so se počasi razblinjali. Osebe, ki sem jih spoznala na poti, so mi odpirale nove poglede in svetove: beseda za besedo, zgodba za zgodbo, pogled za pogledom. Spoznala sem težo svojih predsodkov in strahu. Kakšna so pravzaprav bila moja pričakovanja? Kakšne osebe bi naj to bile? Razdalja med »njimi« in »mano« se je manjšala. Vsak izmed nas ima svojo življenjsko zgodbo z vzponi in padci, z uspehi in napakami. Naslednjič, ko sem kupila revijo *Kralji ulice*, sem na naslovnici zagledala znan obraz. Še pred kratkim sva govorili o njeni življenjski poti. Mar mi je bilo!

Pojem brezdomstva se, kot že samo poimenovanje nakazuje, močno navezuje na odstotnost doma. Sama sem se vrednosti doma nekoliko bolj zavedla, ko sem se zaradi študija odselila od družine. Študentski dom v Ljubljani je kot kraj mojega študija in dela za dalj časa postal moj drugi dom. Ob tem so bili moji stiki z domačim okoljem še vedno zelo živi in pogosti. Moja izkušnja je bila lepa in izpolnjujoča. Povsod sem se počutila doma in med temi okolji sem zlahka prehajala.

Svojih privilegijev sem se dodatno zavedla ob svojem partnerju, ki je na študij v Slovenijo prišel iz tujine. Številne birokratske ovire, pogosto ksenofoben in nekorekten odnos zaposlenih v javni upravi so bili zame do takrat neznanka. Tako je tudi najina zveza dobila pogoj, ki je moral izpolnjevati zahteve člena, ki ga terja dovoljenje za bivanje. Na prste ene roke lahko preštejem, kolikokrat je v 10 letih obiskal zdravnika, saj je zavračanje tujcev zaradi nepoznavanja zakonodaje pogosta praksa. Drobne samoumevnosti, ki sem jih jaz lahko z nekoliko truda sproti reševala, pri njem zaradi statusa tujca niso bile tako zlahka premagljive. V veliko podporo mu je bila moja družina, ki ga je sprejela za svojega, ter prijatelji, njegovi sodržavljani, ki so prišli na študij v Slovenijo, pa tudi druga prijateljstva, ki jih je ob študiju in delu spletel v novem okolju. Z njim sem delila trenutke domotožja in veselja ob obisku družine in domovine, hkrati pa sva skupaj soustvarjala tisto, kar je postalo njegov drugi dom tukaj. Danes, ko je v Sloveniji že 11 let, postaja tujec v rojstnem kraju. Tukaj je pridobil nove prijatelje, izobrazbo, delo in si ustvaril dom. Njegova socialna mreža v rojstnem kraju je skozi desetletje oslabela, kajti središče njegovega življenja in dejavnosti poteka tukaj, čas in razdalja pa ustvarjata vse večjo vrzel.

In če sem sprva brezdomstvo opazovala kot nek oddaljen pojav, sem kmalu ugotovila, da so tudi v mojem življenju in neposredni okolici osebe, ki imajo takšno ali drugačno izkušnjo brezdomstva, vse več pa je tudi takšnih, katerih stanovanjsko vprašanje je močno ogroženo. Če jih naštejemo nekaj:

- Sorodnik, ki je zaradi zasvojenosti s prepovedanimi drogami nekaj let živel na ulici, nato pa zaradi prevelikega odmerka umrl.
- Znanka, ki po ločitvi od moža živi v nenehni negotovosti. Sredstva pridobiva z začasnim delom, ima veliko slabih izkušenj z neplačniki. Biva v negotovem najemu. Od ločitve naprej so se ji nabrali veliki dolgovi, saj se zaradi razmer na trgu dela ni zmogla finančno osamosvojiti. Tudi pred ločitvijo je imela izkušnje predvsem s priložnostnimi deli. Svoje stiske se sramuje, težave skuša reševati sama. Posledično se je zelo oddaljila od prijateljev in mnoge stike skoraj popolnoma prekinila. Če ne pridobi trajnejšega dela in s tem rednega dohodka, s pomočjo katerega bi si lahko uredila stabilnejše bivališče, je vprašanje, koliko časa bo še zmogla. Ker je starejša od 50 let in ima malo delovne dobe, je toliko težje zaposljiva. Iz najinih pogovorov sem razbrala, da se je že spogledovala z idejo prostitucije ali umikom med nune. Čeprav se ji ideja močno upira in jo straši, se njeno polje možnosti za reševanje življenjskih stisk močno oži. Čez dan se veliko giba po mestu in zadržuje v različnih javnih prostorih (trgovski centri, ulice, knjižnice, parki ...), s čimer skuša osmisлити svoj čas in vsaj malce ublažiti občutek osamljenosti.

- Deklica v osnovni šoli, ki je po prijavi nasilja in zlorabe v družini šolski svetovalni službi prešla v rejništvo k sošolčini družini, ki se je odzvala na njeno stisko in ji lahko zagotavlja boljše pogoje za življenje. Mama je rekla: »Če lahko nahranimo dve, bomo še tretjo.« Za deklico je ta prehod zelo dragocen, saj se ji ni bilo potrebno umakniti v popolnoma novo in neznano okolje, saj je s sošolko in njenimi starši že pred tem razvila topel in zaupljiv odnos. Izjemno kakovostno podporo ji zagotavljata tudi šolska svetovalna delavka in center za socialno delo.
- Prijateljica, samska ženska srednjih let, ki se je bila po prekinitvi delovnega razmerja zaradi hudega mobinga primorana vrniti k svoji materi. Tudi slednji je težko, saj živi zgolj od pokojnine, oče pa je že dolga leta pokojen. Kot edinka tudi nima brata ali sestre, ki bi ji lahko priskočila na pomoč. Prijateljica je visoko izobražena, a nove zaposlitve nikakor ne more dobiti. Udejestvuje se na številnih prostovoljnih projektih, ki pa jo vedno bolj obremenjujejo, saj kljub veselju, ki ji ga ta oblika dela prinaša, s tem ne more pokrivati tekočih življenjskih stroškov. Zaradi razmer v domačem okolju razmišlja o selitvi v tujino, kjer intenzivno išče zaposlitvene priložnosti. Prijateljica si želi rešitve, ki bi ji omogočila dolgoročno stabilnost, to pa je nujno pogojeno z možnostjo zaposlitve in ustvarjanja dohodka. Zelo jo skrbita zadolževanje pri prijateljih in njena zunanja podoba, saj javnosti ne želi dajati vtisa, kako težko se v resnici preživlja. Svojega trenutnega položaja se zelo sramuje, začela se je izogibati socialnim stikom, tudi samopodoba ji je občutno upadla. Čuti veliko duševno stisko. Bivanje pri materi (spanje na kavču v enosobnem stanovanju) doživlja kot začasno in neugodno rešitev, a druge možnosti zaenkrat nima.
- Preko socialnih omrežij pa se je (za razliko od zgoraj omenjene prijateljice) na virtualno skupnost obrnila Andreja, samohranilka s tremi otroki. Deležna je bila izjemnega odziva (objavo je delilo več kot 4000 oseb, o novici so poročali tudi mediji) ter prejela veliko pomoči (namestitvev, raznoliko materialno pomoč in spodbudne besede, nenazadnje pa tudi zaposlitev za določen čas), s pomočjo katere je prebrodila krizno obdobje in svoji družini na novo uredila življenje. Sedaj aktivno in angažirano pomaga drugim, ki so se znašli v podobni stiski.

Navajam njeno objavo (vir: zapis na socialnem omrežju):

Zelo težko pišem te besede, ampak trenutno ne vidim drugega izhoda. Nujno bi potrebovala streho nad glavo (Vipavska dolina, Nova Gorica, lahko tudi drugi deli Primorske), saj sem s tremi otroci pristala na cesti. Trenutno mi je streho nad glavo odstopila prijateljica, pri kateri pa ne upam živeti skupaj z otroci, ker ima majhno stanovanje. Tako sem z otroci ločena že kar nekaj dni. Ker sem trenutno brezposelna in nikakor ne najdem službe, si stanovanja ne zmorem privoščiti, v materinskem domu pa za nas trenutno ni prostora. Sem odgovorna oseba, pozitivna vedno pripravljena priskočiti na pomoč. Po poklicu sem učiteljica razrednega pouka in naprošam vse tiste, ki imate stanovanje in je prazno, bi vam bila zelo hvaležna za pomoč, saj me trenutno srce zelo boli, ker sem ločena od otrok. Plačevala bi vam po svojih zmožnostih, vendar pa sem pripravljena pomagat pri hišnih opravilih.

Vsa leta svojega življenja pomagam drugim ljudem in tokrat sem se sama znašla v vlogi, ko potrebujem pomoč. Zato naprošam vsakega, ki bi mi upal kakorkoli na kakršenkoli način pomagat mu bom iz srca zelo hvaležna, saj verjamem, da v tej naši mali državi še obstajajo srčni ljudje, ki so pripravljeni priskočiti tistim, ki pomoč potrebujejo.

Hvala vsem, ki objavo delite naprej.

Nenazadnje pa sem se s to problematiko seznanila preko štirih sogovornic, s katerimi sem opravila intervjuje za pričujočo nalogo. Njihove življenjske stiske so bile tako velike, da so se

na neki točki za pomoč obrnile na institucije (varna hiša, materinski dom, zavetišče, Kralji ulice), s pomočjo katerih sem z njimi stopila v stik.

Moji prijatelji in znanci kljub visoki stopnji stanovanjske ogroženosti o sebi ne razmišljajo kot o (bodočih/potencialnih/nevidnih) brezdomcih, četudi se soočajo z vrsto težav in strahov, ki pestijo tudi tiste, za katere je rezervirana oznaka »brezdomec«.

Te oznake ni uporabila niti Andreja, ki je iskreno prosila za pomoč pri urejanju stanovanjskega vprašanja. Kako to, da je njena prošnja naletela na tako dober odziv? Ljudje so jo videli kot osebo z imenom in priimkom, na sliki, ki je prikazovala obraz lepe in urejene ženske. Oglasila se je z iskreno in bolečo prošnjo. Bila je kot katerakoli druga mama. Skrbna in ljubeča. Njena iskrenost je delovala simpatično in to, kar je povedala, je zvenelo zelo podobno temu, s čimer se srečujemo tudi mnogi izmed nas. Izrazila je svoje občutke nemoči in pomanjkanja. V nekaj vrsticah je uspela ubesediti tisto, kar pri »običajnih brezdomcih« spregledamo; ne vidimo in ne slišimo njihove stiske.

Andreja je imela toliko moči in poguma, da se je odločila poiskati pomoč izven svojega ožjega kroga prijateljev in znancev ter o svoji stiski javno spregovorila. Nekateri klici na pomoč morda niso toliko jasni in izraziti, toda kljub temu so tam in jih lahko zaznamo, če smo le pozorni nanje.

Andreja je torej povedala nekaj, kar so pravzaprav tako ali drugače ubesedile tudi vse sogovornice. Tudi one se povečini niso doživljale kot »brezdomke«. Materinski dom in varno hišo so doživljale kot priložnost za umik pred nasiljem, ki je dotlej krojilo njihova življenja. Tudi zaposleni v materinskem domu in varni hiši so mi povedali, da njihovih uporabnic ne pojmujejo kot »brezdomk«, čeprav je dejstvo, da so se bile primorane umakniti iz domačega okolja v zavetje tovrstne institucije, jasen pokazatelj, da v življenjih teh žensk ne moremo govoriti o tem, da imajo dom, kamor bi se lahko vrnile, praviloma pa tudi ne sredstev za umik v novo okolje.

Ravno v teh odzivih vidim, da je razumevanje brezdomstva med ženskami še potrebno poglobiti in ozavestiti. Le-to se poleg bolj vidnih izrazov pogosto skriva tudi za zidovi tistega, čemur zaradi različnih razlogov ne moremo reči dom.

2 TEORETIČNI DEL

2.1 RAZUMEVANJE BREZDOMSTVA

*»Dom je tam, kjer je ljubezen. Toliko je hiš in tako malo domov.«
(Neža Maurer)*

Brezdomstvo ima mnogo obrazov, čeprav se nam prepogosto zdi, da so vsi brezdomci enaki. V javnosti prevladujejo stereotipne podobe brezdomca, tj. samski moški srednjih let, navadno v povezavi z osebnostnimi težavami in zlorabo alkohola (Ending homelessness, 2005). Tovrstni predsodki in stereotipi zavajajo in izkrivljajo razumevanje **enega najbolj kompleksnih in ekstremnih pojavov socialne izključenosti in revščine**. Razdalja, ki jo praviloma gojimo do te družbene skupine, pa dodatno pogloblja naše nerazumevanje. To, kar ujame naš pogled, je namreč zgolj začasen odsev nenehno spreminjajočega se procesa, ki predstavlja življenjsko pot določenega posameznika. **Brezdomstvo torej predstavlja neko izkušnjo, ne pa (celotne) identitete posameznika** (Farrugia, 2010, v Dovžan, 2011). Brezdomstvo praviloma **ni trajen status, temveč je spremenljiv proces**, pri čemer oseba z izkušnjo brezdomstva prehaja med bolj ali manj (ne)varnimi in začasnimi oblikami namestitve.

Sam termin *brez-domstvo*, napram *domstvu*, nosi sporočilo o odsotnosti doma. Toda, kaj pravzaprav je dom? Če se zazremo vase, hitro pridemo do spoznanja, da je dom več kot »zidaki in streha«. Bolj kot materialna podoba doma so pravzaprav pomembni občutki varnosti, sprejetosti in ljubljenosti. Dom torej naredijo predvsem ljudje in odnosi med njimi. Boljši so medosebni odnosi, bolje se doma počutimo, kar veča naš občutek pripadnosti in povezanosti in obratno; bolj konfliktni so medosebni odnosi, večji so občutki tesnobe in ogroženost, ki naš »dom« spreminjajo v prizorišče nasilja in trpljenja. Namesto varnega zatočišča *pred zunanjim svetom*, takšen dom postane prostor, iz katerega bi radi zbežali, *zunaj* pa, paradoksalno, prostor, kjer najdemo (začasno) »zatočišče«.

Dom je torej nek intimni prostor, ki ga doživljamo kot svojega, ne glede na to, ali gre za lastniško ali najemno pravico bivanja v določenem prostoru. Je tudi relativno trajna rešitev, ki nam daje nek občutek gotovosti, varnosti in umeščenosti v okolje.

V skladu s tem lahko definicijo »imeti dom« razdelimo na sledeče tri domene (Meert et al 2004; Edgar in Meert, 2005; v Dekleva et al, 2010: 13):

- **Fizična domena:** označuje odsotnost fizičnega prostora za bivanje – »imeti streho nad glavo«.
- **Zakonska domena,** ki označuje posedovanje zakonite pravice za bivanje na nekem prostoru, v stanovanju.
- **Družbena ali socialna domena:** označuje posedovanje zasebnega prostora, v katerem se lahko odvijajo družbeni odnosi.

Za zagotavljanje varnega in stabilnega bivališča je pomembna varnost znotraj vseh treh opredeljenih domen. Na podlagi izključenosti iz fizične, zakonske ali družbene domene lahko za osebe, ki so ranljive na stanovanjskem področju, opredelimo sledeče **kategorije stanovanjske ranljivosti oz. izključenosti** (prav tam):

- osebe brez strehe nad glavo (angl. roofless),
- osebe brez stanovanja (angl. houseless),
- osebe z negotovo nastanitvijo (angl. insecure housing),

- osebe v neprimernem stanovanju (angl. inadequate housing).

V pričujoči nalogi se bomo oprli na t. i. ETHOS ('European typology of homelessness and housing exclusion') in njeno definicijo brezdomstva, ki vključuje fizično, družbeno in zakonsko dimenzijo za vzpostavljanje široke tipologije brezdomstva in stanovanjske izključenosti (glej tabelo 1). Ker oseba lahko »odsotnost doma« doživlja v fizičnem (najbolj vidnem in opaznem), socialnem in/ali pravnem smislu, se opredelitve brezdomstva raztezajo na **kontinuumu od enostavnejših, ki zajemajo najbolj vidne in izrazite oblike brezdomstva (vidno, cestno), pa vse tja do kompleksnejših, ki vključujejo tudi manj vidne in prikrite oblike brezdomstva** (npr. deložirani, najemniki brez najemne pogodbe, gospodinjstva v kratkotrajnih zasilnih nastanitvenih rešitvah, mladi brezposelni, živeči pri starših) (Dekleva in Razpotnik, 2007b).

ETHOS-definicija skuša zajeti in reflektirati tako kompleksnost pojava brezdomstva kot tudi razlike, ki obstajajo med različnimi državami članicami EU ter režimi blaginje. S tem se želi prispevati k razvoju harmoniziranih definicij in bolj usklajenega merjenja brezdomstva znotraj EU-območja in razvoju ustreznih politik, ki bi prispevale k zmanjševanju pojava brezdomstva. Meje med posameznimi kategorijami niso nujno fiksne, temveč jih lahko v skladu s stanjem v posamezni državi ustrezno prilagodijo (Dekleva et al, 2010).

Tabela 1: Evropska tipologija brezdomstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS), kot jo je oblikovala FEANTSA (Edgar in Meert, 2005, v Dekleva in Razpotnik, 2007a: 19)

Konceptualna kategorija		Operacionalna kategorija	Podkategorija	Generična definicija
BREZ STREHE	1	Ljudje, ki živijo na prostem, na javnem prostoru (brez zavetja)	1.1 1.2	Spijo pod milim nebom, nimajo 24-urnega dostopa do nastanitve/nimajo bivališča Dostopni s terenskim delom
	2	Ljudje, ki živijo v nočnih zavetiščih in so prisiljeni nekaj ur na dan preživeti na javnih prostorih	2.1 2.2 2.3	Nizkopražna zavetišča, ki vključujejo le nočitve (* spanje v Ljubljani v zabojnikih) Poceni penzioni Kratkotrajne hotelske namestitve
BREZ STANOVANJA	3	Ljudje, ki živijo v zavetiščih za brezdomce/kratkoročnih namestitvah	3.1 3.2 3.3 3.4	Zavetišče (hostel) za brezdomce z začasno nastanitvijo Začasno bivanje (brez določenega roka) Začasno bivanje (s prehodnim rokom) Začasno bivanje (z daljšim rokom)
	4	Ženske, ki živijo v zavetiščih/zatočiščih/varnih hišah za ženske	4.1 4.2	Nastanitev v zavetiščih za ženske, varne hiše Podprte (razpršene) namestitve
	5	Ljudje, ki bivajo v zavetiščih/azilih za priseljence	5.1 5.2 5.3	Začasne nastanitve/sprejemni centri (azili) Nastanitve za repatriirance Bivališča za priseljenke delavce (* samski domovi)
	6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1 6.2	Kazenske institucije (pripori, zapori) Medicinske institucije
	7	Ljudje s specializirano podporo v zvezi z namestitvijo (zaradi brezdomstva)	7.1 7.2 7.3 7.4	Skupinske podprte (varovane) namestitve Individualne podprte (varovane) namestitve Namestitve v foajejih Nastanitve za najstniške starše
	8	Ljudje, ki bivajo v negotovih bivališčih (brez pravice najema)	8.1 8.2	Začasno bivanje s sorodniki/ prijatelji (ne po svoji izbiri) Bivanje brez veljavne (pod)najemne pogodbe
	9	Ljudje, ki živijo v grožnji pred izselitvijo/deložacijo	9.1 9.2	Pravne prisilne izselitve najemnikov Pravne prisilne izselitve zaradi spremembe lastnine (* zaradi denacionalizacije)
NEGOTOVO	10	Ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja	10.1	Življenje pod grožnjo nasilja s strani partnerja, staršev ali drugih
	11	Začasne strukture	11.1 11.2 11.3	Mobilno domovanje (v avtu, prikolici, kolibi, vagonu) Illegalna zasedba zemljišča (npr. Romi) Illegalna zasedba stavbe (skvotiranje, * bivanje v 'bazi', bivaku)
	12	Ljudje, ki živijo v neprimernih bivališčih	12.1	Neprimerno za bivanje (glede na nacionalno zakonodajo ali standarde)
NEPRIMERNO	13	Ljudje, ki živijo v ekstremni prenaseljenosti	13.1	Glede na nacionalno normo prenaseljenosti

V tabeli 2 so prikazani okvirni podatki ocene obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji (Dekleva et al, 2010) po ETHOS-klasifikaciji. Pri tem je treba upoštevati, da gre za zelo okvirne ocene vsake od štirih kategorij, saj študija ni podala številčno določene ocene brezdomstva v Sloveniji. Raziskava ni bila občutljiva na razlike med spoloma. Avtorji ob tem opozarjajo, da gre pri ocenah kvečjemu za podcenjevanje, kot precenjevanje obsega brezdomstva.

Tabela 2: Ocena obsega brezdomstva v Sloveniji (v Dekleva et al, 2010)

Konceptualna kategorija	Ocena obsega brezdomstva (f)
Osebe brez strehe nad glavo.	Število oseb je velikostnega reda od nekaj sto do nad tisoč.
Osebe brez stanovanja.	Število oseb je velikostnega reda od dva tisoč do nekaj tisoč.
Osebe z negotovo nastanitvijo.	Število oseb se lahko meri v tisočih.
Osebe v neprimernem stanovanju.	Vsaj 76.144 oseb.

Brezdomstvo je vsekakor eden najtežje merljivih družbenih pojavov. Težave pri merjenju in določanju **obsega brezdomstva** v veliki meri izhajajo ravno iz (nerazumevanja in nepoznavanja) kompleksne in spremenljive narave brezdomstva. Posameznik z izkušnjo brezdomstva je namreč zaradi težavnosti svojega položaja »vedno nekje drugje«, kar otežuje oblikovanje jasnih in enoznačnih raziskovalnih kriterijev (Dekleva in Razpotnik, 2007a). Prednost pristopa ETHOS je ravno v široki operacionalizaciji brezdomstva, ki upošteva tudi možne poti do brezdomstva (angl. pathways koncept), s čimer ponuja eno najbolj celovitih opredelitev pojava doslej. Hkrati pa ima svoje omejitve, pri čemer lahko izpostavimo predvsem nevarnost »zvodenitve« koncepta zaradi razširitve ter kritiko negativnega trenda razvoja stanovanjske izključenosti, saj negativna pot navzdol po statusih stanovanjske izključenosti ni nujna (Tosi, 2005; v Dekleva et al, 2010). Avtorji dodajajo tudi omejitve glede na nacionalne specifičnosti, pri čemer v povezavi z našim okoljem izpostavijo dve kategoriji: »gradnjo na črno« ter »izbrisane« (prav tam).

Definicije brezdomstva so odvisne tudi od tega, v kolikšni meri je ta problem v nekem okolju politično in socialno priznan, in od političnih in ekonomskih sredstev, ki so na voljo za iskanje rešitev (Mandič, 1999b). Razmeroma široko pojmovanje brezdomstva po ETHOS-u pa državam EU (implicitno) postavlja razmeroma visoke zahteve za oblikovanje podpornih servisov, ki bi morali služiti predvsem lažšanju dostopa do stanovanj ter nudenju podpore za ohranitev stanovanja (Dekleva et al, 2010).

Ob tem velja opozoriti, da je koncept brezdomstva v Sloveniji relativno nov pojav, ki se je spričo globalnih sprememb v zadnjih letih dodatno razširil in strukturno spremenil, pri čemer pa se različne službe in servisi za brezdomce na naših tleh razvijajo šele dobro desetletje (Razpotnik in Dekleva, 2007a). Srečujemo se z drugačno, vedno kompleksnejšo realnostjo, ki se odraža v spremembi brezdomne populacije in zajema mlade, družine, ženske z otroki, odvisnike, duševne bolnike, kronično bolne, imigrante, starejše osebe z majhnimi ekonomskimi viri ... (Cruz Teran, 2008; Černič Mali, 2000; v Filipovič, 2007; Vivir en la calle..., 2006, v Dovžan, 2011). Zaradi širjenja pojavnih oblik se torej vse več ljudi znajde znotraj polja (potencialnega) tveganja za brezdomstvo, zato ne preseneča, da so sodobne koncepcije brezdomstva nove tudi za »brezdomce« same (Razpotnik in Dekleva, 2007a).

2.2 KDO SO BREZDOMNE ŽENSKE

»Naše oči gledajo, toda naša srca ne vidijo.« (pregovor)

Prevladujoče mnenje je, da brezdomstvo med ženskami ni posebej resen problem. To se do določene mere odraža tudi pri delu organizacij, ki so namenjene brezdomcem (Reeve, Casey in Goudie, 2006). Za primer lahko vzamemo Veliko Britanijo, kjer se 85 % organizacij srečuje s populacijo brezdomnih žensk, le 12 % od teh pa nudi storitve, ki so prilagojene posebej ženski populaciji (prav tam).

Dejstvo, da ob omembi brezdomstva na ženske manj pogosto pomislimo, je posledica tega, da je med ženskami, tako pri nas kot po svetu, manj brezdomk. Cruz Terán (2008, v Dovžan, 2011: 23) meni, da so razlogi za to sledeči:

- *ženske so se naučile pomagati same sebi, biti previdne, paziti nase in se prebijati skozi vsakdanje težave (to zahteva tudi vloga matere);*
- *ženske se psihofizično razvijejo hitreje kot moški in se hitreje prilagodijo vsakdanjemu življenju;*
- *socialna podoba brezdomne ženske je podvržena večjim predsodkom in ljudje so do nje manj tolerantni – to sproži večjo rezistenco do vstopa v svet ekstremne izključenosti in izkoriščanje vseh ostalih možnosti pred dejanskim brezdomstvom (ženske v raziskavi so bile bolj kot moški zaskrbljene glede svoje socialne podobe, glede simbolične reprezentacije, ki je prisotna pri ljudeh);*
- *v procesih ločitve je ponavadi ženska tista, ki obdrži stanovanje.*

Dekleva in Razpotnik (2007a) v zvezi s tem navajata predvsem kulturne dejavnike, tj. tradicionalna ženska spolna vloga ter tradicionalna vezanost ženske na dom, gospodinjstvo in družino, kar pogosto vključuje zavezujoče odnose skrbi. To se nadalje odraža tudi v tem, da pogosteje vztrajajo v disfunkcionalnih družinah (Ending homelessness, 2010) ter iščejo zatočišče pri sorodnikih in prijateljih (Dekleva in Razpotnik, 2007a). Ženske pogosteje kot moški sklepajo sicer nezaželjene partnerske zveze (Reeve, Casey in Goudie, 2006), kar nadalje povečuje tveganje za ogroženost s spolno prenosljivimi boleznimi (Watson, 2011) in nezaželenimi nosečnostmi (Gelberg et al, 2008).

Kljub temu pa naraščajoče število žensk na evropskih ulicah ni ostalo neopaženo, saj delež brezdomstva med ženskami narašča v skoraj vseh evropskih državah. To lahko pomeni dvoje: bodisi njihovo brezdomstvo postaja vse bolj vidno bodisi njihova ranljivost na stanovanjskem področju vse večja (Pirec Sansoni, 2011).

Skupaj z brezdomstvom med ženskami pa narašča tudi število (predvsem mladih) brezdomnih družin z otroki, kar priča o pojavu t. i. medgeneracijske izključenosti, ki je posledica dolgotrajnih izključujočih družbenih pogojev in politik (Dekleva, 2015).

Izkušnje kažejo, da so lahko vzroki in posledice brezdomstva ter stanovanjske izključenosti zelo različni, če jih gledamo skozi prizmo spola: od vzrokov brezdomstva, ki neporocionalno vplivajo na osebe enega spola, do različnih stanovanjskih potreb in zahtev v programih za pomoč brezdomcem (Moss in Singh, b.d.b).

Nekatere ključne skupne značilnosti ženskega brezdomstva (Moss in Singh, 2012), ki so jih ugotovili v različnih evropskih državah (Velika Britanija, Španija, Madžarska in Švedska), so:

- *Slaba vidljivost brezdomnih žensk*
Brezdomne ženske si prizadevajo, da bi bile čim manj opazne, predvsem zaradi lastne varnosti. Tudi takrat, ko so v polju vidnega brezdomstva, ostajajo manj opazne od moških brezdomcev. Temu doprinese tudi nezaupanje do storitev, namenjenih brezdomnim osebam, ki se praviloma razvije na podlagi slabih izkušenj v preteklosti.
- *Raznolikost brezdomnih žensk*
Ženske, ki jim je skupna izkušnja brezdomstva, se med seboj zelo razlikujejo. Med njimi lahko najdemo brezposelne ženske, priseljenke ter spolne delavke (sex workers).
- *Brezdomstvo kot prehodni pojav*
Življenjski pogoji brezdomnih žensk se pogosto spreminjajo, zato pogosto prehajajo med različnimi negotovimi in začasnimi oblikami namestitvev.

Gre torej za izjemno skrito, ranljivo in heterogeno skupino žensk, pri čemer se zaradi velike negotovosti njihov položaj nenehno spreminja. Ne samo, da je zaradi tega pojav brezdomstva med ženskami težko prepoznavati, spremljati in meriti, temveč iz tega tudi sledi potreba po raznolikih oblikah podpore, ki jih ta heterogena skupina (zelo ranljivih) žensk potrebuje.

Brezdomstvo žensk je za razliko od moškega ne le socialno, temveč tudi izrazito moralno vprašanje, saj so ženske svojo »tradicionalno in naravno« umeščenost v dom tudi osebno ponotranjile. Tako je obtožba moralne neprimernosti, ki je bolj izpostavljena pri ženski populaciji, pomemben dejavnik, zaradi katerega je brezdomstvo žensk bolj prikrito in nevidno od moškega (Zaviršek, 1994).

Pomembne razlike med spoloma so evidentne tudi na področju travmatičnih izkušenj iz otroštva, spolnega nasilja, kot tudi nasilja v družini, ki je pri ženskah pogosto odločilen faktor za prehod v brezdomstvo (Dublin Simon Communities, 2014). Posledično lahko prilagojeni programi, ki so del širše strategije, pomembno prispevajo k zmanjšanju brezdomstva pri ženskah, ki se umikajo pred nasiljem. Raznolike potrebe po podpori lahko izhajajo tudi iz specifičnih in med seboj prekrivajočih se potreb, kot so nosečnost, materinstvo, težave v duševnem zdravju, izkušnja nasilja s strani moškega, odvisnost in travma (prav tam).

Glede na družbeno umeščenost žensk, je pri raziskovanju pojava brezdomstva med ženskami potrebno biti pozoren na polje, kjer so ženske tudi povečini prisotne, tj. sferi zasebnosti (dom in gospodinjstvo). Pomembno je torej, da smo poleg najbolj vidnih izrazov brezdomstva opazujemo tudi področja skritega in potencialnega brezdomstva med ženskami (Dekleva in Razpotnik, 2007a).

Četudi določene ženske lahko prepoznamo kot brezdomne (v skladu s sprejeto definicijo brezdomstva in njihovim položajem), ni nujno, da se kot take, ne glede na njihov položaj, doživljajo tudi same (Reeve, Casey in Goudie, 2006). Vprašanje identitete in identifikacije brezdomnih žensk – kakšna je njihova samopodoba, kako doživljajo svoj položaj, kako se opredelijo do lastne izkušnje brezdomstva ter kako nanje gleda okolica, je izredno pomembno za razumevanje dinamike brezdomstva med ženskami. Kakšen odnos imajo

same ženske do svojega položaja, namreč opredeljuje rešitve, za katere se odločajo in po katerih posegajo za reševanje svojih stisk in težav, na katere institucije in organizacije se obračajo za pomoč ter na katere vrste začasnih namestitev se zanašajo pri reševanju njihove stanovanjske stiske. To prav tako vpliva na njihovo počutje ter izkušnje na področju brezdomstva, vsakodnevnega življenja ter strategij, ki jih razvijajo za premagovanje svojih, z brezdomstvom povezanih izkušenj (prav tam).

Ob tem lahko povzamemo in izpostavimo predvsem sledeče značilnosti brezdomnih žensk (Moss in Singh, 2012):

- so ločene od svojih otrok,
- izhajajo iz disfunkcionalnih družin,
- so zlorabljene s strani družinskih članov,
- so zlorabljene s strani partnerja/partnerjev,
- imajo nižjo stopnjo izobrazbe, brez posebnih kvalifikacij,
- se jim ne verjame,
- krivijo same sebe za težave in jih internalizirajo,
- imajo nizko samozavest,
- niso vključene v podporne programe (services),
- imajo kompleksne emocionalne, duševne, stanovanjske, odvisniške in kulturne potrebe,
- ne zaupajo avtoriteti,
- so zadržane pri iskanju pomoči,
- imajo občutke krivde in sramu,
- so težko dosegljive,
- so nevidne,
- so ranljive in prestrašene,
- slabo opremljene za soočanje s težavami.

Ženske, ki se niso identificirale z vlogo brezdomke oziroma le-te niso bile pripravljene sprejeti, imajo pogostejše bolj pozitivno samopodobo od drugih žensk brezdomk. Posledično bolje skrbijo za svojo podobo (so čiste in urejene), kar zmanjšuje vidljivost njihovega brezdomstva ter imajo boljši dostop do storitev in (javnih) prostorov (npr. restavracije, avtobusne postaje, nakupovalni centri, knjižnice), ki niso povezane z brezdomstvom (Reeve, Casey in Goudie, 2006). Povečano občutljivost in skrb brezdomnih žensk napram brezdomnim moškim, glede svoje socialne podobe in simboličnih reprezentacij, ki so prisotne pri ljudeh, je v svoji raziskavi zaznal tudi Cruz Teran (2008, v Dovžan, 2012).

Hkrati velja, da ima pogled in odnos okolice do teh žensk neposreden vpliv na samopodobo žensk. Slednje pogosto poročajo o občutkih manjvrednosti, ki jih v njih vzbuja okolica s svojimi odzivi. Čutijo se zavrnjene in izločene tako s strani javnosti kot različnih institucij in organizacij, kot da so drugorazredni državljani. To jih dodatno odvrča od različnih (formalnih) podpornih mehanizmov in jih utrjuje v prepričanju, da se lahko zanesejo samo nase, kar dodatno povečuje njihovo odtujenost in socialno izločenost. Druge, ki ponotranjijo poglede okolice in občutke manjvrednosti, pa se čutijo, da si pomoči ne zaslužijo, kar jih še dodatno odvrča od tega, da bi iskale kakršnokoli obliko podpore (Reeve, Casey in Goudie, 2006).

2.3 (NE)VIDNO BREZDOMSTVO MED ŽENSKAMI

»Lep je pogled, ki sega čez nos, se širi v svet in gradi odnos.«

Z raziskovalnega vidika je vprašanje brezdomstva med ženskami doslej prejelo le malo pozornosti in je bilo povečini obravnavano v sklopu drugih tem na področju brezdomstva. Ena prvih ciljnih raziskav na to temo je bila v Sloveniji opravljena pred nedavnim. Raziskava z naslovom *Empowering Women Rough Sleepers (WRS) to Protect themselves from Violence on the Streets (Phase II)* je pod okriljem Univerze iz Wolverhamptona iz Velike Britanije pri nas izvedel Inštitut za evropske raziskave in razvoj (EuroCoop). Raziskava je potekala tudi v Angliji in na Madžarskem in se je zaključila konec leta 2014. V Sloveniji je zajela 27 žensk z izkušnjo vidnega brezdomstva. Ugotovitve o njihovem položaju in okoliščinah v povezavi z nasiljem na ulici so sledeče (Moss in Singh, b.d.a):

- Starostni razpon večine žensk (78 %) se je gibal med 31 in 60 let. 73 % žensk je bilo slovenske narodnosti.
- Razlogi za njihovo brezdomstvo so bili sledeči: družinsko nasilje, izguba stanovanja zaradi brezposelnosti, deložacije (tudi iz doma za starostnike zaradi nezmožnosti plačevanja), ilegalna priselitev, prehod iz zapora, težave v duševnem zdravju in šibke socialne mreže.
- Nočile so na sledeče načine/lokacijah: 20 % pri znancih, 15 % jih gre v zavetišče, 12 % jih prespi na ulici/železniški postaji, 10 % v parku, preostale pa na raznolikih drugih lokacijah.
- 58 % žensk je poročalo, da ne pije alkohola.
- Na ulici so doživele različne oblike nasilja: 21 % jih je bilo namerno potisnjenih, 15 % pretepenih, 13 % posiljenih, 11 % zasledovanih, 8 % poskusov davljenja.
- 69 % podpornih služb je v zvezi z oblikami nasilja na ulici nad brezdomnimi ženskami poročalo o prostituciji, nasilnem vedenju, zastraševanju, žalitvah, spolnem nasilju, izkoriščanju, zaničevanju okolice.
- Poškodbe, ki so jih utrpele zaradi nasilja na ulici, so zajemale zlom reber in zob, modrice, pretres možganov, ureznine.
- O poskusu samomora je poročalo 41 % žensk.
- O težavah na področju duševnega zdravja je poročalo 48 % žensk.
- Brezdomne ženske so izrazile zaskrbljenost glede denarja, otrok, pridobivanja zaposlitve, policije, prihodnosti in zdravja.
- Kršitve žensk: 23 % je poročalo o manjših tatvinah, 25 % o preprodaji prepovedanih drog, 11 % o nasilnem vedenju, 11 % vlomov in kršitev za pridobivanje denarja za hrano/drogo.
- Ženske so poročale o uporabi sledečih podpornih programov: dnevni centri, zavetišča, razdeljevalnice brezplačne hrane, varne hiše, prodaja cestnega časopisa. S problematiko nasilja na ulici se ne ukvarja nobena organizacija.
- Ženske o nasilju, ki so ga doživele na ulici, pogosto niso povedale nikomur. Tiste, ki so spregovorile, so povedale partnerjem, svetovalnemu/socialnemu delavcu ali prijatelju. V primeru poškodbe so o nasilju poročale tudi na urgenci.
- Ženske so se udeležile različnih podpornih programov.

Pomemben doprinos na področju razumevanja brezdomstva med ženskami pa prinaša tudi mednarodna raziskava, ki je potekala na območju Velike Britanije, Španije, Madžarske in Švedske. Ključne ugotovitve raziskave, ki je zajemala ženske z izkušnjo vidnega brezdomstva in nasilja v družini, so sledeče (Moss in Singh, b.d.b: 4):

1. Obseg problematike

Glavno oviro pri ugotavljanju obsega vidnega brezdomstva med ženskami je predstavljalo dejstvo, da je vidno brezdomstvo med ženskami **nevidno**. Ženske namreč uporabljajo različne strategije, kot so »sofa surfing«, izmenjava spolnih storitev v zameno za možnost prenočitve ali se sprehajajo vso noč in spijo podnevi, ko se počutijo bolj varne, zaradi česar so nedosegljive in nevidne za terenska štetja, prav tako pa se ne poslužujejo podpornih servisov na terenu. Zaradi naštetega je nemogoče ugotoviti dejanske razsežnosti problematike.

2. Pomen zlorabe

O zlorabi je poročalo 70–100 % anketiranih žensk iz Velike Britanije, Španije in Švedske. Na Madžarskem je stopnja bila nekoliko nižja. **Vse te ženske so poročale, da je zloraba bila glavni dejavnik, zaradi česar so postale brezdomne.**

3. Problematika kompleksnih potreb med ženskami, še posebej na področju duševnega zdravja

O težavah na področju duševnega zdravja je poročal pomemben delež žensk (45–74 %). Pri tem ni šlo vedno za diagnosticirana znanja, zato so te ocene verjetno podcenjevanje dejanskega stanja. Pomemben delež žensk je poročal tudi o zasvojenosti z alkoholom in prepovedanimi drogami.

4. Pomemben delež števila otrok, ki so bili ločeni od svojih brezdomnih mater

60–90 % brezdomnih žensk je imelo otroke, toda večina ni živela z materami in si je želela, da bi bili ponovno združeni. **To je ključna ugotovitev, kajti število otrok, ki jih ta problematika prizadeva, odpira vprašanja v povezavi s spremljajočimi vprašanji stabilnosti, izobrazbe in zdravja.**

Obe omenjeni raziskavi sta se neposredno dotikali vprašanja nasilja. Če je nasilje v družini eden izmed ključnih dejavnikov, ki prispeva k pojavu brezdomstva med ženskami, je hkrati nasilje dejavnik, ki se v času bivanja na ulici nadaljuje in dodatno okrepi (Moss in Singh, 2012).

Nikakor ne gre spregledati tudi vprašanja **materinstva** in ločitve od otrok zaradi brezdomstva med ženskami. Izjemno velik delež brezdomnih žensk je namreč tudi mater. Reeve, Casey in Goudie (2006), ki so raziskovali brezdomstvo med samskimi ženskami v Veliki Britaniji, so ugotovili, da je tretjina »samskih« žensk imela otroke. Od svojih otrok so bile ločene, toda skoraj vsem je bilo skupno upanje, da se bodo z ureditvijo varne nastanitve z otroki lahko ponovno združile. Kljub temu podporni programi in stanovanjski oddelek lokalne uprave te ženske obravnavajo kot samske osebe brez otrok, brez kakršne koli pozornosti ali upoštevanja njihovega morebitnega »družinskega« statusa. Odsotnost razumevanja materinstva in povezav oz. ločitev otrok od brezdomnih žensk implicira slabo zavedanje **večgeneracijske in multidimenzionalne izključenosti**, ki se preko mater prenaša tudi na njihove otroke in odpira vprašanja **brezdomstva med otroki**.

Na splošno lahko rečemo, da lahko brezdomstvo med ženskami glede na vidljivost le-tega opredelimo na kontinumu, ki se razteza od najbolj vidnih, vse do manj vidnih in skritih oblik brezdomstva. Obseg nevidnega oz. skritega brezdomstva (zajema množstvo pojavnih oblik) je praviloma večji od obsega vidnega brezdomstva (zajema nekoliko manjšo množico pojavnih oblik). V zvezi s tem velja, da:

- je pred nastopom vidne oblike brezdomstva, oseba doživela določeno fazo nevidnega brezdomstva,
- je oseba lahko krožila med nevidnimi in vidnimi oblikami brezdomstva,
- je oseba lahko krožila samo med nevidnimi oblikami brezdomstva,

- tudi v primeru vidnega brezdomstva oseba lahko ostaja nevidna,
- je nasilje (različne oblike) prisotno tako na področju vidnih kot nevidnih oblik brezdomstva.

»Razumevanje povezanosti obeh oblik je pomembno, ker se iz prikritega brezdomstva oblikuje odkrito, kar pomeni, da se moramo – še posebej, če želimo delovati preventivno – ukvarjati tudi s prikritim« (Dekleva in Razpotnik, 2007a: 6). Avtorja (prav tam) menita, da je to spoznanje še posebej pomembno, »ker v našem prostoru ni niti v stroki dobro poznano niti v politiki jasno sprejeto«.

Med pojavnimi oblikami brezdomstva med ženskami lahko ločimo najmanj sledeče (v Dekleva in Razpotnik, 2007a; Moss in Singh, b.d.c):

Polje vidnega brezdomstva med ženskami

- Ženske brez strehe nad glavo (ang. *Roofless*)
 - živijo na prostem, na javnem prostoru brez zavetja,
 - živijo v nočnih zavetiščih (tj. nizkopražna zavetišča, ki vključujejo le nočitve) in so prisiljene nekaj ur na dan preživeti na javnih prostorih,
 - prenočujejo v poceni penzionih ali kratkotrajnih hotelskih namestitvah,
 - ženske, ki so po ETHOS-tipologiji »trojno izključene«, tj. socialno, zakonsko in fizično,
 - nimajo prijavljenega stalnega bivališča, na kar je vezana možnost uveljavljanja vrste socialnih pravic, kar jih potiska v še bolj ranljiv položaj.

Polje nevidnega/skritega brezdomstva med ženskami

- Ženske brez stanovanja ¹ (ang. *Houseless*):
 - živijo v zavetiščih za brezdomce z začasno nastanitvijo,
 - živijo v zavetiščih za ženske, kriznih centrih, varnih hišah za ženske, materinskih domovih,
 - živijo v azilih za priseljence,
 - živijo v/so pred odpustom iz medicinskih institucij,
 - ženske, ki so pred odpustom iz kazenskih institucij (pripori, zapori),
 - ženske v skupinskih ali individualnih podprtih (varovanih) namestitvah,
 - ženske, ki so izključene socialno ali zakonsko, ne pa tudi nujno fizično.
- Ženske v negotovih nastanitvah (ang. *Insecure housing*):
 - bivajo v negotovih bivališčih brez pravice najema, tj. brez veljavne (pod)najemne pogodbe,
 - začasno bivanje s sorodniki/prijatelji (ne po svoji izbiri),
 - ženske, ki živijo v grožnji pred izselitvijo/deložacijo,
 - ženske, ki živijo pod grožnjo nasilja (ekonomsko, psihično, fizično, spolno) s strani partnerja, staršev ali drugih.
- Ženske v neprimernih nastanitvah (ang. *Inadequate housing*):
 - bivanje v mobilnem domovanju (v avtu, prikolici, kolibi, vagonu),
 - ilegalna zasedba zemljišča ali stavbe (skvotiranje, bivaki),

¹ Ženske, ki so brez stanovanja (ang. *Houseless*) tukaj opredeljujemo znotraj polja nevidnega brezdomstva, saj z izjemo žensk, ki bivajo v zavetiščih za brezdomce, navadno niso prepoznane kot brezdomke. Ker niso fizično izključene (npr. imajo namestitev v materinskem domu), je njihova stanovanjska ranljivost in pomanjkanje alternativnih namestitev pogosto spregledana. Slaba vidljivost njihovega brezdomstva je torej povezana s prevladujočim razumevanjem brezdomstva.

- bivanje v neprimernih bivališčih (glede na nacionalno zakonodajo ali standarde),
- živijo v ekstremni prenaseljenosti glede na nacionalno normo prenaseljenosti.

Na koncu naj opozorimo še na posebno obliko brezdomstva, ki ni uvrščena v nobeno od zgoraj naštetih kategorij, tj. **dnevno brezdomstvo**. Gre za pojav, pri katerem osebe imajo svoj dom (najpogosteje pri starših, sorodnikih ali celo samostojno), vendar tam ne morejo bivati, nanj niso navezane in jim ne predstavlja varne osnove (Dekleva in Razpotnik, 2007a). Zanje je značilna tudi šibka socialna mreža in odsotnost smiselni socialnih stikov in odnosov, zaradi česar varnost in pripadnost iščejo v drugih okoljih. Ker so njihove dnevne aktivnosti pogosto podobne dnevnim aktivnostim ljudi, ki imajo izkušnjo (cestnega) brezdomstva, je dnevno brezdomstvo pogosto prognostični faktor za kasnejše brezdomstvo (Razpotnik in Dekleva, 2007b). Dnevno brezdomstvo je dober pokazatelj dejstva, da brezdomstvo ne pomeni le odsotnosti varnega stanovanja, temveč implicira tudi odmaknjenost od družbe in odsotnost občutka pripadnosti (Strategies to combat homelessness, 2000, v Dovžan, 2011).

Naštete oblike brezdomstva ne predstavljajo čistih kategorij, temveč se med seboj povezujejo, prekrivajo in dopolnjujejo, kar priča o spremenljivi naravi brezdomstva in otežuje njihovo raziskovanje v praksi (Dekleva in Razpotnik, 2007a).

2.4 DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA RAZVOJ (NE)VIDNEGA BREZDOMSTVA MED ŽENSKAMI

»Če bi se rodil v drugačno družino in v drugem kraju, ne bi bil to, kar sem danes. Nikomur ne more uspeti samemu. Vsi potrebujemo pomoč.«
(Andrew Droz Palermo, režiser dokumentarnega filma Rich Hill)

Pri vprašanju brezdomstva težko govorimo o določenih **vzrokih** za nastanek tega, kar danes pojmuje kot brezdomstvo ali stanovanjsko ranljivost. Čeprav lahko pri določenih družbenih podskupinah zasledimo nekatere podobnosti, je vendarle pot vsakega posameznika drugačna. Zatorej je bolj kot o vzrokih smiselno govoriti o **dejavnikih oz. prepletu le-teh**, ki lahko povečajo tveganje/ranljivost na področjih, ki se tesno povezujejo z vprašanji stanovanjske ranljivosti ter (brez)domstva. »Raziskovalci in praktiki, ki delujejo na tem področju, so opazili, da je za osebe, ki ostanejo brez doma, značilno, da imajo vsaj dva ali več dejavnikov in več visoko stresnih dejavnikov v svojem življenju (Trbanc et al 2003). Ob tem je potrebno ločiti med vzroki in sprožilci situacije, pa tudi med dolgoletno stanovanjsko ranljivostjo in nenadnimi dogodki, ki rezultirajo v brezdomstvu« (Dekleva in Razpotnik, 2007a:26).

Edgar (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007a) je zasnoval tabelo (glej tabelo 3), v kateri je zajel tiste dejavnike, ki lahko pripeljejo do pojava brezdomstva, t. i. poti v brezdomstvo (pathways). Dejavnike je razmejil s sprožilnimi dejavniki ter opozoril na primerne fokuse podpore v povezavi z njimi.

Tabela 3: Dejavniki, ki vodijo oz. pripomorejo k brezdomstvu (Edgar, 2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007a:27)

VZROKI	DEJAVNIKI	SPROŽILNI DEJAVNIKI	FOKUS PODPORE
STRUKTURNI	Revščina Nezaposlenost Stanovanjska problematika.	Dolgovi Finančna stiska. Izselitev (prežeha ali dejanska).	PREVENTIVA
INSTITUCIONALNI	Institucionalizacija Bivanje v rejništvu ali drugi zunajdružinski obliki vzgoje Izkušnja zapora Izkušnja vojske	Zapustitev institucije Zapustitev oblike skrbi Odpust iz zapora Odpust iz vojske	USMERJENOST V STANOVANJA
ODNOSNI	Izkoriščevalski odnos v otroštvu Izkoriščevalski odnos s partnerjem Razpad družine (smrt ali ločitev.	Zapustitev doma staršev Pobeg iz izkoriščevalskega odnosa Posameznik ostane sam	USMERJENOST V OSKRBO
INDIVIDUALNI	Duševna bolezen Motnja v duševnem razvoju Odisnost od drog. Odisnost od alkohola	Slabšanje stanja/epizoda bolezni Konec podpornega odnosa Zloraba substanc Zloraba substanc	REINTEGRACIJA

Ta razširjen pogled je pomemben, saj **opozarja tudi na bolj ranljive družbene skupine, pri katerih obstaja tveganje za brezdomstvo**, ki pa jih sicer zaradi prikritosti ogroženosti zelo

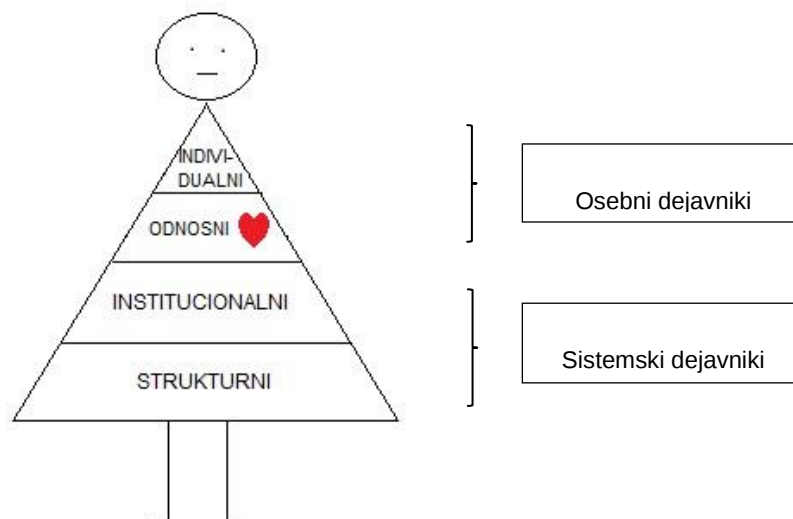
pozno zaznamo ali jih celo v celoti spregledamo, vse dokler niso potisnjeni v polje vidnega brezdomstva.

Čeprav sodobno družbo pojmuje kot relativno bogato, so se znotraj te iste družbe zaradi neenakomerne porazdelitve bogastva in dobrin pojavile nove oblike tveganja, ki določene družbene skupine prizadanejo bolj kot druge. Naš položaj v družbi torej določa polje možnih izbir in nadzora nad lastnim življenjem, pri čemer nismo vsi člani družbe izenačeni. Beck (2001) je to značilnost družbe zajel s poimenovanjem družbe kot »**družbe tveganja**«. Avtor opozarja, da se bogastva zbirajo zgoraj, tveganja pa spodaj, kar dodatno prispeva h krepitvi razredne družbe, saj tveganja v večji meri prizadanejo ravno tiste družbene skupine, ki so že tako in tako v depriviligiranem položaju. Če to isto skupino na eni strani zaznamuje pomanjkanje (ekonomskih, socialnih in kulturnih virov), se po drugi strani soočajo s preobilico tveganj, ki se nekontrolirano kopičijo. Ob tem ima ta ista skupina slabše možnosti in sposobnosti za spopadanje, uravnavanje in izogibnje tem tveganjem. Kolektivnih odgovorov na ta tveganja je manj, pri čemer posameznik ostaja sam s svojimi težavami, kar dodatno povečuje nemoč posameznikov, saj so številna tveganja v resnici individualno neobvladljiva.

Pomen strukturnih in institucionalnih dejavnikov ter nanje vezanih fokusov delovanja in politik poudarja tudi Edgar (v Dekleva in Razpotnik, 2007a). Avtorji (prav tam) menijo, da je brezdomstvo v svojem bistvu družbeni problem, ki je povezan z revščino in neenakimi življenjskimi priložnostmi, ob tem pa so prisotni tudi drugi dejavniki, ki so pogosto tipizirani kot »strukturni«, »osebni« in »situacijski«. »Družbene okoliščine so tiste, ki »pripravijo oder«, na katerega bo posameznik stopil le, če bodo nastopile tudi individualne okoliščine, ki bodo to sprožile« (Avramov, 1995, v Mandič, 1999b:19).

Za osvetlitev dejavnikov, ki vplivajo na brezdomstvo med ženskami, predlagamo novo shemo (Slika 1), ki temelji na Edgarjevi razvrstitvi dejavnikov, ki lahko vplivajo na nastanek brezdomstva (glej tabelo 4).

Slika 1: Dejavniki, ki vodijo oziroma pripomorejo k brezdomstvu med ženskami (predlog avtorice)

Ženska z izkušnjo brezdomstva je oseba, ki se sooča s številnimi težavami in oblikami nasilja, ki se praviloma odvijajo hkrati in so dalj časa trajajoče. Vse raziskave, ki so se dotikale vprašanja brezdomstva med ženskami, so ugotovile, da je, ne glede na raznolike pojavne oblike brezdomstva, korenina skupna, tj. izkušnja (navadno dolgotrajnega in kompleksnega) nasilja, ki se v obdobju brezdomne izkušnje praviloma nadaljuje, krepi in pogloblja.

Nasilje je dejavnik, ki obsega množstvo pojavnih oblik. Lešnik Mugnaioni (2014) navaja, da opredelitev nasilnega dejanja ni nekaj samoumevnega, enoznačnega ali univerzalnega, temveč ga vedno opredeljujemo znotraj določenega kulturnega in družbenega konteksta. »Iskanje definicije nasilja zato ni predvsem spoznavni problem, ampak vrednostno-normativni, celo politični proces, v katerem osebe, v skladu s svojimi vrednotami in normami, vedno znova določajo, kaj je in kaj ni nasilje« (Muršič, 2008:15, v Lešnik Mugnaioni, 2014:93).

V nadaljevanju bomo pozorni na tiste oblike nasilja, s katerimi se še posebej pogosto srečujejo ženske z izkušnjo brezdomstva. Ob tem izhajamo iz zavedanja, da je pričujoče razmišljanje o nasilju posledica referenčnega okvirja avtorice prispevka in ne pojav sam, kot opozarja Lešnik Mugnaioni (prav tam), posledica česar je osebno in družbeno angažirano pisanje.

Kot bo pokazala razprava, sega nasilje v vse sfere življenja in se odraža tako na strukturnem, institucionalnem, odnosnem in individualnem nivoju. Individualni in odnosni nivo sta tisti področji, kjer nasilje navadno najhitreje in najlažje prepoznavamo, kar prispeva k temu, da vzroke za brezdomstvo pogosto pripisujemo osebam samim. Toda to nikakor ne pomeni, da lahko podcenjujemo druge dejavnike in oblike nasilja, ki se odražajo na strukturnem in institucionalnem nivoju. Kot je razvidno iz slike 1, ki ima piramidalno strukturo, je vpliv sistemskih dejavnikov, kamor uvrščamo strukturni in institucionalni nivo, pred

osebni dejavniki, kamor uvrščamo odnosni in individualni nivo. Piramidalna zasnova opozarja na pomembne deležnike in nosilce odgovornosti pri reševanju problematike brezdomstva ter nadalje navaja na dejstvo, da je za reševanje stiske konkretne posameznice potrebno celostno delovanje na vseh nivojih, pri čemer je potrebno, da vsi deležniki prevzamejo ustrezen delež odgovornosti.

2.4.1 Strukturni nivo

*»Revščine, brezposlenosti niso ustvarili revni oziroma brezposleni.
Vsilil jim jo je sistem.«
(dr. Muhammad Yunus, Nobelov nagrajenec za mir leta 2006)*

- *Strukturni dejavniki: revščina, nezaposlenost, stanovanjska problematika.*
- *Sprožilni dejavniki: dolgovi, finančna stiska, izselitev (prežeha ali dejanska).*
- *Fokus podpore: preventiva.*

Revščina in brezposlenost imata skupaj s pomanjkanjem cenovno dostopnih stanovanj za neposredno posledico povečano stanovanjsko ranljivost, saj je bistvo le-te pomanjkanje zadostnih finančnih sredstev. To posameznika postavlja v negotov in neenakopraven položaj, ki je osnova in okvir za poglobljanje cele palete drugih težav, ki jih lahko opredelimo znotraj ostalih kategorij na institucionalnem, odnosnem in individualnem nivoju.

Življenje v sodobni (kapitalistični) družbi temelji na zmožnosti posameznika za pridobivanje finančnih sredstev, na podlagi katerih si zagotavlja nujna sredstva za preživetje. Kdor nima denarja; pri odrasli osebi to navadno pomeni preko plačanega dela zagotovljen prihodek, ki hkrati omogoča vzdrževanje odvisnih družinskih članov (otroci in starejši), v takšni družbi nima pogojev za življenje. Posameznik, ki vstopa na trg dela ne zmore, se posledično sooča z nezmožnostjo nadzora nad lastnim življenjem in naraščajočimi tveganji, kar ga postavlja v vse bolj brezpraven položaj.

Ženske so v primerjavi z moškimi na trgu dela tradicionalno manj konkurenčne. Vpetost v gospodinjstvo, materinstvo in neplačano skrbstveno delo žensk, ki ni družbeno vrednoteno kot produktivno delo, ženske postavlja v vse bolj odvisen položaj, pri čemer se morajo za zagotavljanje finančnih sredstev zanašati na partnerja. Gre za svojevrsten paradoks, pri čemer ženske, ki skrbijo za odvisne druge, tudi same postanejo odvisne in potrebne skrbi (Zaviršek, 1994). Zaradi materinske vloge so ženske, predvsem samske matere, sicer deležne nekaj dodatne državne podpore, vendar je hkrati takšna delitev osnova za diskriminacijo na področju zaposlovanja ter izključevanje samskih žensk (tudi na področju zagotavljanja storitev) (Pirec Sansoni, 2011). Poleg tega je plačilna praksa v Sloveniji še vedno diskriminatorna do žensk, saj so ženske za enako delo kot moški plačane manj (Poje in Roksandić, 2013).

Beck (2001) meni, da se brezposlenost kljub široki razpršitvi koncentrira pri skupinah, ki so po poklicnem položaju že tako in tako zapostavljene. To prispeva k porastu novih rizičnih skupin, ki so začasno ali trajno izključene iz trga dela in za katere postajajo socialni transferji države (nadomestila za nezaposlene, pokojnine in socialna pomoč) glavni vir in najpogostejše tudi edina determinanta njihovih nastanitvenih možnosti, kar dodatno krepi njihov negotov in odvisen položaj (Dekleva in Razpotnik, 2007a). Tveganje, da (p)ostaneš brezposeln, se torej

povečuje pri že tako družbeno bolj ranljivih skupinah, kot so osebe z minimalno izobrazbo ali brez nje, ženskah, starejših delojemalcih, tujcih, osebah z zdravstvenimi motnjami in mladostnikih, kar prispeva k nadaljnjemu kopičenju tveganj in posledičnih izključenosti (prav tam).

Brezposlenost ter posledična ekonomska prikrajšanost tako postaneta **temelj za številne druge diskriminacije**, ki se manifestirajo v življenju na videz povsem avtonomnega in neodvisnega posameznika ter vplivajo na porast ekstremnih oblik revščine in socialne izključenosti (Zaviršek in Škerjanec, 2000).

Brezposlenost je torej eden najpomembnejših **vzrokov in hkrati tudi posledic brezdomstva ter pomembno prispeva k večanju stanovanjske ranljivosti za vse večji delež prebivalstva**, saj predstavlja eno glavnih ovir pri iskanju in ohranjanju (stabilnega) doma (Moss in Singh, 2014). V prvi vrsti gre torej za ekonomske vzroke za brezdomstvo, na katere se nato pripenjajo drugi problemi (Zaviršek, 1994). Mladost, starost, bolezen, drugačnost ali spol (to velja predvsem za ženske) pa nadalje hitro postanejo »ovira«, ki znižuje možnosti posameznikov za vstop na trg dela (Cvahte, 2008).

Če plačano delo, torej zaposlitev, postavimo kot normativ za preživetje v družbi in standard normalnosti, potem je izrednega pomena, da opozorimo na izključujoče principe tega modela, sicer ostanejo vzroki za brezposelnost, neenakopravnost in socialno izključevanje zastrti in preloženi na pleča posameznika ter se nadalje utrjujejo v vseh sferah življenja (pravo, politika, zdravstvo, šolstvo ...). Te strukturno in institucionalno pogojene okoliščine, ki posameznike porinejo v položaje neenakosti, so navadno rezultat dolgotrajnih ravnanj in procesov, ki so neenakost vzpostavljali, in sčasoma postanejo tako utrjene, da se zdijo tako rekoč naravne (Jalušič in Hrženjak, 2011).

Nekritično zavzemanje takšne drže vodi v **družbo zmanjšane odgovornosti**. To je še posebej problematično, ker spremembam na trgu dela, ki je vse bolj negotov in fleksibilen, ter naraščajoči brezposelnosti druge družbenopolitične sfere (stanovanjske politike, socialne ugodnosti) ne sledijo v ustreznem tempu ter ne nudijo ustrezno hitrih in prilagodljivih rešitev, kar neposredno prispeva k večanju obsega brezdomstva.

Praktičen primer tega je dejstvo, da v Sloveniji **področje stanovanjske oskrbe** ni umeščeno v sektor sociale, temveč sodi znotraj pristojnosti Ministrstva za infrastrukturo in prostor, ker se še vedno daje prednost urejanju gradnje stanovanj, ne pa vprašanju dostopnosti stanovanja za različne skupine prebivalcev (Hegler, 2013). Pravica do primerne bivališča je človekova temeljna pravica, zato je izjemnega pomena, da to prepoznajo tudi nacionalne politike in vgradijo ustrezne strategije in mehanizme, ki bodo sistematično reševale področje stanovanjske ranljivosti in zagotavljale cenovno dostopna stanovanja tudi najranljivejšim članom skupnosti (prav tam).

Slovenija na tem področju močno zaostaja, saj so razmere dodatno poslabšali učinki denacionalizacije. Tako je v Sloveniji po tranziciji in radikalni privatizaciji stanovanjskega trga prišlo do stanja, ko imamo na eni strani veliko število praznih (lastniških) stanovanj ter še večjo množico tistih, ki sami ne morejo rešiti stanovanjskega vprašanja. Spremembe na zaposlitvenem in stanovanjskem trgu so pospremile tudi demografske spremembe (staranje prebivalstva, naraščanje števila majhnih in samskih gospodinjstev ...), kar je dodatno vplivalo na spremembo razmerja med povpraševanjem in ponudbo (Mandič, 1999b). Razpoložljivost cenovno dosegljivih stanovanj se je tako zmanjšala predvsem za tiste skupine prebivalstva, ki redkeje oz. težje vstopajo na trg lastniških stanovanj, to so predvsem manjša, samska, enostarševska gospodinjstva ter mlajše in manj premožno prebivalstvo (Mandič in Gnidovec, 1999, v Dekleva in Razpotnik, 2007a).

Hegler (2013) močno kritizira pričakovanja, da bo trg sam razrešil vprašanja povpraševanja in ponudbe stanovanj, ter meni, da se neuspeh le-tega skuša zamegliti z oblikovanjem razmišljanj, da je nesposoben vsakdo, ki svojega stanovanjskega vprašanja ne more rešiti sam.

»Zaradi **prelaganja odgovornosti** za lasten socialni položaj na posameznika se družbeni problemi, ki jih na podoben način doživljajo mnogi, sprevržejo v individualne probleme oziroma se družbeni problemi neposredno sprevržejo v psihične dispozicije: v osebno nezadostnost, občutke krivde, strahove, konflikte in nevroze. Nastane nova neposrednost posameznika in družbe. Družbene krize se kažejo kot individualne in niso več ali pa so samo še zelo posredno zaznane v svoji družbenosti« (Beck, 2001: 145). Posamezniki te obtožbe s časom ponotranjijo in tako še bolj poglobijo svojo izkušnjo življenjske odpovedi (Ule, 1999).

Področje ekonomije (v lokalnem, nacionalnem in globalnem merilu), ki krepi neenakopravnost, je torej eden najpomembnejših generatorjev mnogoterih tegob človeštva in predstavlja pomemben dejavnik **strukturnega nasilja nad posameznikom**.

To se odraža tudi v svojevrstnem paradoksu v odnosu do revščine v obliki **kriminalizacije revščine**, kar je na primeru ilustriral Kosec (Kosec, 2008: 16): »Revščina je pri nas kriminalizirana. Tako da tisti, ki je prisiljen v to, da na cesti prosi in/ali prenočuje, stori prekršek, ki ga pripelje v zapor. Če prekrška ne želi storiti, mora krasti. Rezultat je enak, zapor pa je približno desetkrat dražji od zavetišča.« Lahko bi zapisali, da zakoni delujejo na reveže, namesto na revščino. Revščina ni kriminal, kvečjemu je kriminal kriminalizirati revščino, pri čemer pravi vzroki za nastanek revščine ostajajo še naprej zastrti in preloženi na pleča posameznika.

Diskriminacije in izključitve enih družbenih skupin v razmerju do drugih (npr. revni in bogati, brezdomci in domci) torej niso nikoli naključni dogodki, temveč so vgrajeni v delovanje oblasti ter političnih in ekonomskih sistemov, ob čemer ta razmerja ostajajo stalna, se ponavljajo in reproducirajo sama od sebe (Zaviršek in Škerjanec, 2000).

Na strukturne dejavnike, katerim je odmerjen največji delež v piramidalni shemi (glej sliko 1), se veže tudi ustrezen delež odgovornosti za urejanje problematike brezdomstva (med ženskami) in mnogih drugih aktualnih družbenih težav. Edgar (2006, v Dekleva in Razpotnik, 2007a) v zvezi s tem poudari, da bi fokusi podpore na strukturnem nivoju morali obsegati predvsem **preventivno delovanje**, s čimer bi se prispevalo k odpravljanju vzrokov in ne zgolj blaženju posledic izključevalnih politik.

Tudi Yunus (2009) opozarja, da revščine in brezposelnosti niso ustvarili revni ljudje, temveč jim jo je vsilil sistem, kar je diametralno nasprotno stališče neoliberalističnim diskurzom osebne odgovornosti. Revščina je namreč posledica sistemske in strukturno generiranih razlik ter neenakih možnosti, ki vse večji del populacije prikrajša za osnovna sredstva, medtem ko peščica najmočnejših s sistemskimi ukrepi skrbi in si zagotavlja ohranjanje in večanje družbene moči.

Yunus je to tezo podkrepil tudi s praktičnim delom, pri čemer je v sodelovanju z najrevnejšimi sloji prebivalstva razvil poslovni model, ki je temeljil na delu in opolnomočenju žensk in s tem postavil primer dobre prakse socialnega podjetništva in zgled preventivnega delovanja. Ugotovil je, da so ženske večino prihodka (97 %) investirale nazaj v razvoj dela in podporo družini, medtem ko so moški temu namenili bistveno nižji delež (63 %). Ne samo, da so s tem prispevale k izboljšanju gmotnega položaja družine, temveč so neposredno izobrazile tudi otroke, tj. bodoče generacije, s čimer so pomembno doprinesle k dvigu celotne skupnosti. Ugotovil je, da so ženske ravno zaradi njihove tradicionalne vezanosti na družino

in gospodinjstvo, kar v klasičnem kapitalizmu velja za oviro (!), nosilke velikega družbenega napredka, saj s svojo skrbstveno naravnostjo omogočajo krepitev celotnih skupnosti. Yunus je pokazal na izjemen potencial za razvoj žensk in skupnosti tudi v najbolj zahtevnih okoliščinah v deželah v razvoju. To je izjemen argument v korist zaposlovanja in enakovrednega vključevanja žensk na vseh področjih in nivojih tudi v Sloveniji, kar je še toliko bolj pomembno ravno za najbolj ranljive skupine žensk.

2.4.2 Institucionalni nivo

»Človek gre **po moč**. Naj **pomoč** ne bo **premoč**.«

- *Dejavniki: institucionalizacija, bivanje v rejništvu ali drugi zunajdružinski obliki vzgoje, izkušnja zapora, izkušnja vojske.*
- *Sprožilni dejavniki: zapustitev institucije, zapustitev oblike skrbi, odpust iz zapora, odpust iz vojske.*
- *Fokus podpore: usmerjenost v stanovanja.*

Mandič (1999a: 6) opozarja, da se objektivno pomanjkanje in nedostopnost cenovno dosegljivih stanovanj za posameznika »rešuje« šele tako, da se »prevede« v druge, za klasično socialno delo in psihiatrijo legitimne in rešljive probleme. Nedostopnost stanovanja ali brezdomstvo se pri materah z majhnimi otroki rešuje z »materinskim domom«, pri ljudeh z duševnimi stiskami s podaljšanim bivanjem v institucijah, pri družinah z otroki z razbitjem družine in oddajo otrok v rejništvo, ne pa z zagotovitvijo primernega, cenovno dosegljivega stanovanja. **Tveganja, ki izhajajo iz področja strukturnih dejavnikov, se tako selijo v domeno institucionalnih dejavnikov, pri čemer pa se začne izpostavljeni vidik posameznikove »neprilagojenosti«.**

Odvisnost od institucij, ki ne dohajajo socialno-ekonomskih sprememb, dodatno poglobljajo občutljivost za krize. Še vedno namreč delujejo v pravno fiksiranih okvirjih normalnih biografij, ki pa jim je dejanskost vedno manj podobna, kar pomeni, da je tudi sistem socialnega varstva ukrojen po ogelni točki udeleževanja pri pridobitnem delu. S tem tudi institucije moderne države izgubljajo svojo moč in ljudem ne morejo več zagotavljati varnosti (Jurančič Šribar, 2007).

Na protislovje med ekonomskimi in psihološkimi potrebami opozorita tudi Zaviršek in Škerjanc (2000), pri čemer oseba, ki zaradi brezposelnosti potrebuje predvsem ekonomsko pomoč, lahko postane deležna različnih oblik institucionalne »pomoči in obravnave«. Kot primer (prav tam: 390) navedeta žensko, ki mora zaradi socialne in ekonomske stiske oddati otroke v rejo, »saj je urejanje rejništev za socialne službe najpogostejši način pomoči ženskam, ki ostanejo brez stanovanja«.

Poleg ekonomske šibkosti pa pomembno povečanje tveganja za nastanek (vidnega) brezdomstva predstavlja tudi **(dolgotrajno) bivanje v instituciji**. V to skupino uvrščamo zapornike, dolgotrajno hospitalizirane osebe ter osebe, ki so odraščale v različnih oblikah zunajdružinske oskrbe, pri čemer je tveganje nekoliko višje pri ženskah (Moss in Singh, 2012). Njihova stanovanjska ranljivost prihaja dodatno do izraza po odpustu iz institucij ali na prehodu iz oskrbe v samostojno življenje, pa tudi v času bivanja v instituciji, zato ga lahko razumemo kot **izraz nevidnega brezdomstva**.

Ustrezna podpora po odpustu iz institucije ter prehodne in podporne namestitvene možnosti so ključnega pomena za zajezitev razvoja (vidnejših) oblik brezdomstva pri tej ranljivi populaciji in so ključnega pomena za reintegracijo v osrednji družbeni tok, kar zmanjšuje verjetnost za ponovno institucionalizacijo ter morebitno stopnjevanje kazenskih obravnav, ki so posledica neurejenih razmer in okrnjenih možnosti za preživetje izven institucije (Ending homelessness, 2010). Dostopnost in dosegljivost te ranljive populacije zaradi institucionalne obravnave je hkrati tudi priložnost, za hitro in učinkovito implementacijo ustreznih podpornih mehanizmov ter odpustnih protokolov (prav tam).

Na tem mestu velja omeniti tudi pogosto spregledane in ene najbolj ranljivih skupin za razvoj brezdomstva, tj. osebe s t. i. »**dvojnimi diagnozami**«. ² Svetovna zdravstvena organizacija (WHO, 1995, v Komorbidnost, 2004) opredeljuje komorbidnost ali dvojno diagnozo »kot sopojavnost motnje zaradi uživanja psihoaktivne snovi in druge psihiatrične motnje pri istem posamezniku«. Osebe s tovrstnimi kompleksnimi in multiplimi potrebami so najpogostejše spregledane, ³ saj se službe za oskrbo in zdravljenje praviloma ne zmorejo ukvarjati s celotnim skupkom težav posamezne osebe. Na ta način pride do pojava t. i. »**vrtljivih vrat**«, kjer so posamezniki brez ustrezne obravnave napoteni na potovanje in kroženje skozi sisteme zdravljenja, kazenskih obravnav, terapij, tretmajev in socialne pomoči (Dekleva in Razpotnik, 2007a), medtem ko se njihovo stanje slabša. Ker v Sloveniji zaenkrat še ni razvitih ustreznih programov za obravnavo, zdravljenje in rehabilitacijo posameznikov z dvojnimi diagnozami (Komorbidnost, 2004), Dekleva in Razpotnik (2007a) opozarjata na pomen odnosa pri delu s temi osebami. Četudi posamezniku ni mogoče nuditi ustrezne obravnave, je ključno »uporabniku dati občutek, da je v naši organizaciji dobrodošel in slišan, da je zaznan kot celota, kot oseba, in ne kot taka ali drugačna diagnoza ali problem« (prav tam: 37).

Nenazadnje pa velja opozoriti tudi na izjemen pomen **razvoja in krepitve sodelovanja med različnimi službami**, ki se pri svojem delu srečujejo s posebej ranljivimi skupinami, saj je le-to nujen predpogoj za bolj uspešno delo. V praksi se namreč pogosto pokaže, da imajo institucije težave z medsebojnim sodelovanjem in povezovanjem. Oblike pomoči in podpore so razdrobljene in deljene po določenih akterjih in funkcijah, tako da vsaka posamezna institucija naslavlja le določen del neke problematike.

² Ker so pri teh posameznikih pogoste tudi druge težave somatske (npr. virus človeške imunske pomanjkljivosti (HIV), infekcija z virusom hepatitisa C) in socialne narave (družinski problemi, brezposelnost, prestajanje zaporne kazni, brezdomstvo), nekateri avtorji menijo, da je »**multimorbidnost**« bolj ustrezen izraz (Komorbidnost, 2004). V pričujočem delu bomo uporabljali pri nas bolj uveljavljen izraz, tj. »dvojne diagnoze«.

³ Težave in spregledanost posameznikov, katerih potrebe so neslišane, lahko izvirajo že iz obdobja otroštva. Velič iz CSD Ljubljana (Epilog, 2015) opozarja na togost sistema in pomanjkanje celovitih načrtov za obravnavo pri otrocih, ki izvirajo iz družin z različnimi patologijami in preživijo leta tavajoč med različnimi sistemi (sektor za šolstvo, zdravstveni sistem, sektor za socialno varstvo, sektor za notranje zadeve in pravosodje) in institucijami (šole, mladinski domovi, prevzgojni zavodi, centri za usposabljanje), ki vedno znova »ugotavljajo«, da nimajo primernih prostorov, kadrov in znanja za obravnavo. V Sloveniji se s temi otroki ne ukvarja nihče. Ni jim dana pomoč v smislu prave obravnave takrat, ko se težave pojavijo, temveč krožijo v začaranem krogu institucionalnih obravnav, kjer nihče ne želi prevzeti odgovornosti zanje. Med popotovanjem po različnih institucijah ne uspejo razrešiti travm in psihičnih problemov, prav tako niso sposobni funkcioniranja v družbi. Sistem otroke varuje do 18. leta. Velič opozarja, da nato dobimo mladostnike, ki so ogrožujoči zase (vse do samomora) ali drugih (vse do umora). Težave teh posameznikov sistem kasneje prevaja v »rešitve« v obliki namestitve v psihiatrijo ali zapor. V kolikor »izpade« iz tega sistema, pa se kaj hitro lahko znajde v polju brezdomstva.

2.4.3 Odnosni nivo

»Kateri trenutek je bil najbolj žalosten v tvojem življenju?«
»15. december 2010. To je bila noč, ko sem skušala narediti samomor.«
»Kaj pa se je zgodilo?«
»Veliko stvari se je dogajalo, nato je nekdo rekel nekaj.«
(Humans of New York)

- *Dejavniki: izkoriščevalski odnos v otroštvu, izkoriščevalski odnos s partnerjem, razpad družine (smrt ali ločitev).*
- *Sprožilni dejavniki: zapustitev doma staršev, pobeg iz izkoriščevalskega odnosa, posameznik ostane sam.*
- *Fokus podpore: usmerjenost v oskrbo.*

Mnoge ženske postanejo brezdomne zaradi **nasilja v družini**. Nevladne organizacije v Sloveniji ocenjujejo (pri tem gre prej za podcenjevanje, kot precenjevanje pojavnosti!), da je nasilje prisotno v vsaki peti družini, posiljena naj bi bila vsaka sedma ženska, le 5 odstotkov vseh žensk z izkušnjo nasilja pa naj bi iskalo kakršnokoli pomoč (Zavod Emma, 2014).

Ob tem se je potrebno zavedati, da je nasilje nad ženskami posledica neenakosti med spoloma v družbi in obstoječih struktur moči v odnosih med spoloma, ki žensko omejujejo na vseh področjih družbenega življenja, pa tudi njihov dostop do virov, storitev in dejavnosti. Je vzrok tako za revščino kot prikrito brezdomstvo žensk in njihovih otrok, ki se morajo umikati pred nasiljem (Matko, 2014).

Kjer je prisotno nasilje v družini (ne glede na pojavno obliko), vedno lahko govorimo o pojavu **nevidnega brezdomstva**, saj je življenje oseb, ki so žrtve nasilja, že ogroženo. Posledice nasilja se odražajo na psihičnem in fizičnem zdravju ter vplivajo omejujoče na participacijo v družbenem življenju in udejstvovanje na zaposlitvenem področju. Ogroženost žensk se lahko stopnjuje vse do umora in uboja.⁴

Brezdomstvo med ženskami, ki imajo izkušnjo nasilja, lahko opazujemo na sledečih področjih:

- nevidno brezdomstvo v ogrožujočem »domu«,
- nevidno brezdomstvo v obdobju začasnih umikov k prijateljem in/ali sorodnikom,
- (ne)vidno brezdomstvo v obdobju nočitve v osebni avtomobilu zaradi umika pred nasiljem,
- (ne)vidno brezdomstvo v obdobju bivanja v instituciji za pomoč žrtvam nasilja (kriznem centru, varni hiši, materinskem domu). Čeprav je zagotavljanje varnega prostora osrednja komponenta teh storitev, je dimenzija »brezdomstva« še vedno pogosto spregledana tudi s strani strokovnega osebja v teh organizacijah, kar lahko pripišemo prevladujočim pogledom na brezdomstvo, ki je zreducirano na najbolj vidne izraze le-tega,
- vidno brezdomstvo, ko se ženska znajde na cesti, pri čemer zaradi strahu in sramu navadno vloži veliko truda v to, da bi svoj položaj kar se da prikrila.

⁴ Po podatkih policije je bilo v tako letu 2010 kot v letu 2011 umorjenih 10 žensk (Kontelj, 2012).

Umik iz nasilnega odnosa je za ženske zahteven in dolgotrajen proces, ki vključuje tako različne psihološke, čustvene ali odnosne vidike (npr. navezanost na povzročitelja nasilja, skupni otroci, izkušnje nasilja iz otroštva) kot tudi zaskrbljenost glede posledic odhoda za otroke in družino, finančna in stanovanjska tveganja ter pomanjkanje osebnih virov (Leskošek, 2014).

Nekatere raziskave ugotavljajo, da je sedem let povprečna doba zlorabljanja, preden ženska zapusti razmerje (Filipčič, 2000, v Matko, 2014), približno 40 % žensk pa se po umiku v varni prostor vrne k povzročitelju nasilja (Zaviršek, 1997, v Matko, 2014). »Krožen potek«, pri čemer se izmenjuje obdobje umika iz nasilne situacije in vračanje v nasilno situacijo, priča o posebni dinamiki nasilja, zaradi česar je nujno poznavanje fenomena nasilja v družini (Matko, 2014).

V večini primerov ženske ob umiku iz nasilnega razmerja nimajo kam iti. V kolikor je ženska solastnica stanovanja, zakon o preprečevanju nasilja (ZPND, 2008) omogoča izselitev povzročitelja nasilja in izrek prepovedi približevanja, ki pa je časovno omejeno. Ti ukrepi ženski ne zagotavljajo zadostne varnosti pred nasiljem, saj zakonodaja ne opredeljuje sankcij v primeru kršitve, zaradi česar je veliko žensk primoranih k umiku iz lastnega doma.

Četudi ženske z izkušnjo vidnega brezdomstva pogosto navedejo razpad partnerskega ali družinskega odnosa kot »vzrok« za nastanek brezdomstva, gre bolj kot za »vzroke« pravzaprav za »sprožilce« brezdomstva, ki pričajo o dalj časa trajajoči ogroženosti žensk in ovirah na področju zagotavljanja varnega bivanjskega okolja (Moss in Singh, 2012). Mednarodna raziskava, ki je potekala v Španiji, Veliki Britaniji, na Švedskem in Madžarskem (prav tam) je pokazala, da je razpad (praviloma nasilnega) partnerskega odnosa najpogostejši sprožilec (85–100 %) vidnega brezdomstva med ženskami. Te ženske so poročale o dolgotrajnih izkušnjah vseh oblik nasilja (fizično, psihično, spolno, ekonomsko) s strani partnerja ali drugih družinskih članov (starši, sorodniki). Spinney in Blandy (2011, v Matko, 2014) sta opazila, da se brezdomne ženske, ki živijo na ulici in so postale brezdomke prav zaradi izkušnje nasilja, ne identificirajo kot žrtve nasilja, ampak kot brezdomke in to je edina identiteta, s katero se poistovetijo.

Raziskave na področju brezdomstva med ženskami nadalje razkrivajo tudi vzorce nasilja in zlorab, ki pogosto izvirajo **iz obdobja otroštva ter se nadaljujejo tudi kasneje v odrasli dobi**. Zloraba sama na sebi še ne povzroči nujno brezdomstva, toda vpliv zlorabe in nasilja, ki se odraža na identitetni in socialni oškodovanosti (npr. težje vzpostavljajo in ohranjajo odnose), skupaj z revščino bistveno zvišuje tveganje za nastanek brezdomstva med ženskami v odraslosti (Anderson in Rayens, 2004).

Reeve, Casey in Goudie (2006) ugotavljajo, da se z brezdomstvom v otroštvu sreča več kot četrtnina odraslih brezdomnih žensk. Moss in Singh (2012) nadalje ugotavljata, da je med otroki, ki so se že v času odraščanja zatekli na ulico, večji delež žensk kot moških.

V Sloveniji o otrocih, ki imajo izkušnjo brezdomstva (na ulici), poroča prim. Jasna Čuk Rupnik (2014) iz Centra za zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog Zdravstvenega doma Logatec. Anketo, ki jo je opravila med svojimi pacienti (večinoma zdravijo odvisnike od heroína), je izpolnilo 83 pacientov (povprečna starost anketirancev je bila 35 let), od teh je bilo na cesti do 18. leta kar 21 oseb. Čuk Rupnik (prav tam) je poročala tudi o primeru pacientke, ki je bila na ulici najdlje, tj. od 11. do 21. leta:

» Zgodba te družine je zelo boleča: oče in mama sta se spoznala v vzgojnem zavodu. On je bil star še ne 20 let, ona pa 18, ko se jima je rodila deklica. Življenje v dvoje sta začela praktično na cesti. Oče je bil hud alkoholik, poleg tega je jemal še heroin, mama je prav tako veliko pila. Pri dveh letih so deklico mami vzeli. Na tisto obdobje našo pacientko veže spomin

na slan okus maminega lica, po katerem so tekle s krvjo pomešane solze, ko je od partnerja pretepena držala v naročju svojo malo punčko. Potem so jo dali očetovi mami, a tudi tam so bile razmere nevzdržne. Stari oče je umrl, babica, ki je zbolela za rakom, pa se je morala preseliti v cenejše stanovanje. K sebi je poleg vnukinje vzela tudi oba sinova. Deklica je v tej skupnosti doživljala vse vrste nasilja. Oče jo je močno pretepal, ji zlomil nos, jo enkrat zbrcal do nezvesti, v kateri je bila kar osem ur. Za strica pa je deklita v dobi odraščanja postala objekt spolne zlorabe. In da bi ta dogajanja prekinila, od doma ni odslovila sinov, ampak vnukinjo. Pri enajstih letih! In tako govorimo o brezdomstvu v Sloveniji. Takšne in podobne zgodbe vodijo v brezdomstvo slovenske otroke.»

Iz tega primera lahko jasno razberemo, da se tveganje za pojav brezdomstva lahko **prenaša iz generacije v generacijo**. Socialna oškodovanost zanemarjenih in zlorabljenih otrok se namreč odraža v težavah v identitetnem razvoju ter nižji čustveni in vedenjski kompetentnosti, kar krni njihove sposobnosti za samostojno življenje (Dekleva in Razpotnik, 2007a). Sodobna znanost ugotavlja, da imajo izkušnje nasilja in zanemarjaja posledice tudi na telesnem nivoju, in sicer vplivajo na razvoj možganov in nastanek možganskih motenj (Čuk Rupnik, 2014), kar priča o izjemnem pomenu v prid razvoju kakovostnih medosebnih odnosov.

Reeve, Casey in Goudie (2006) izpostavijo tudi razliko v dojemanju brezdomstva pri otrocih in mladostnikih, ki se nanaša tudi na uporabo terminologije. Mladi, ki se srečujejo z brezdomstvom, pri čemer se njihove situacije in izkušnje ne razlikujejo bistveno od brezdomstva pri odraslih osebah, označujemo kot »ubežnike od doma«, kar zakriva komponento brezdomstva. Posledično imajo mlajše osebe z izkušnjo brezdomstva veliko manj možnosti za reševanje svojih stisk, saj zaradi starosti (nepolnoletnosti) nimajo dostopa do večine storitev za brezdomce in začasnih oblik namestitve. Najbolj ranljive mlade ženske (ranljive zaradi starosti/mladosti in stopnje ogroženosti v okoljih, iz katerih bežijo) so torej tiste, ki bodo najverjetneje ostale znotraj polja nevidnega brezdomstva, prikrajšane za različne podporne storitve (za brezdomce) in ne bodo imele dostopa do varne začasne namestitve, kar nadalje prispeva k večanju njihove ranljivosti in ogroženosti (prav tam).

Tveganje za pojav brezdomstva je povečano tudi pri **starejših ženskah**, ki ne zmorejo v celoti poskrbeti zase, so samske, ovdovijo in/ali nimajo podpore bližnjih, nizke pokojnine pa jim ne omogočajo preživetja (Pirec Sansoni, 2011). Zaviršek (1999) opaza, da večina starejših žensk, ki so primorane v namestitve v domove za starejše ali druge socialne zavode, odhod v institucijo doživljajo kot izgubo doma, kar lahko razumemo tudi kot izraz prikrite oblike brezdomstva.

Področje odnosnih dejavnikov dodatno osvetli pomen **socialnih mrež in socialnega kapitala**. Pri tem lahko ločimo bazične socialne mreže, ki nam omogočajo preživetje, in socialne mreže, ki nam omogočajo napredovanje (Pierson, 2002; v Zrim Martinjak 2004). Za osebe z izkušnjo brezdomstva je značilna ekstremna socialna izključenost in pomanjkanje socialnega kapitala, ki ne omogoča ne preživetja ne napredovanja. Dekleva in Razpotnik (2007a: 30) opozarjata, da v kolikor izkušnja socialne izključenosti traja dlje kot neko krajše obdobje, »deluje na posameznikovo življenje tako, da razkraja njegove ambicije, upanje in tudi življenje samo⁵«.

⁵ Raziskava v Angliji je pokazala, da je povprečna življenjska doba med brezdomnimi osebami 42 let, v primerjavi v nacionalnim povprečjem, tj. 74 let za moške in 79 let za ženske, verjetnost za samomor pa je kar 35-krat večja, kot pri splošni populaciji (Greiner, 1996, v Moss in Singh, 2012).

Poleg zagotavljanja primerne okolja je izjemnega pomena tudi ustvarjanje in krepitev varnih ter podpornih odnosov, ki večajo socialni kapital ranljivih oseb in jim dajejo upanje za lepšo prihodnost. »Odnos je temelj, na katerem gradimo, ko želimo nekomu pomagati tako, da bo pomoč učinkovita in tiste vrste, ki jo človek dejansko potrebuje, želi in jo je zmožen sprejeti« (Plaz, 2014: 123).

Na sliki 1 je v polju, kjer so označeni odnosni dejavniki, vrisano tudi »srce«, ki simbolizira pomen medosebnih odnosov, upanja in ljubezni v življenju posameznika, ki lahko blagodejno vplivajo na razvoj in krepitev še tako »poškodovanega in zlomljenega srca«.

2.4.4 Individualni nivo

»Prihodnost je v odnosih.«

- *Dejavniki: duševna bolezen, motnja v duševnem razvoju, odvisnost od drog, odvisnost od alkohola.*
- *Sprožilni dejavniki: slabšanje stanja/epizoda bolezni, konec podpornega odnosa, zloraba substanc.*
- *Fokus podpore: usmerjenost v oskrbo s poudarkom na reintegraciji.*

Stresi in težave, ki izvirajo iz do sedaj omenjenih nivojev (strukturni, institucionalni in odnosni), se odražajo tudi na individualnem nivoju. Izkušnje (vidnih in nevidnih oblik) brezdomstva pa le-te dodatno okrepijo. Izguba doma ali povečan občutek ogroženosti znotraj doma za žensko pomeni izgubo prostora, ki je njen tradicionalni prostor nadzora in upravljanja. Pogosto je namreč dom edini prostor, kjer ima ženska minimalno avtonomijo in izkušnjo nadzora nad drugimi ljudmi in vsakdanjimi dogodki (Zaviršek, 1994). Posledično je izguba doma ena najbolj travmatičnih izkušenj v življenju posameznice.

Reeve, Casey in Goudie (2006) ugotavljajo, da je med brezdomno populacijo 50–100 % večja možnost za prisotnost **težav v duševnem zdravju** kot pri preostali populaciji, pri čemer je težko razmejiti, do kolikšne mere so duševne težave vzrok ali posledica brezdomstva. Opazna je tudi povezava med duševnimi boleznimi in nasiljem v družini. Največje zavetišče v Londonu poroča (prav tam), da ima 35 % njihovih uporabnikov resne in dolgotrajne težave v duševnem zdravju. Pri 85 % uporabnikov so ugotovili, da je njihovo duševno zdravje v zelo slabem stanju (osebnostne, anksiozne in posttravmatske stresne motnje), pri čemer pa nihče ni imel predhodno diagnosticiranih duševnih motenj. Kljub zmanjšanju obsega vidnih brezdomcev v zadnjem desetletju v Londonu ugotavljajo, da je razmerje oseb s težavami v duševnem zdravju konstantno (približno ena tretjina), kar priča o nujnosti spoznavanja tega področja in razvijanju ustreznih podpornih mehanizmov, ki bodo izboljšali njihov življenjski položaj (prav tam).

Med dodatne dejavnike tveganja za razvoj brezdomstva med ženskami uvrščamo tudi **odvisnost od dovoljenih in nedovoljenih drog**, kjer se prav tako postavlja vprašanje razmejitve med vzroki in posledicami (nevidnega!) brezdomstva. Tveganje za zasvojenost povečuje druženje z drugimi odvisniki, ki tvorijo njihovo socialno mrežo v času brezdomstva.

Zloraba alkohola in drog ima pomembno vlogo tudi pri tveganem spolnem vedenju⁶ in posledičnimi tveganji za okužbo s spolno prenosljivimi boleznimi (Moss in Singh, b.d.a).

Še posebej ranljive pa so ženske s t. i. »dvojnimi diagnozami« in imajo poleg odvisnosti od dovoljenih in nedovoljenih drog težave tudi v duševnem zdravju. Bolj kompleksne so njihove potrebe, manj podpore so deležne. Gre torej za eno najbolj ranljivih populacij, pri kateri je potreba po podpori in ukrepanju največja.

2.4.5 Sklepni povzetek

*»Če se človek ne zmeni za zlo, postane njegov sokrivec.«
Martin L. King*

Govor o brezdomstvu med ženskami (podobno bi lahko trdili tudi za moške, toda to ni predmet te razprave) bi lahko primerjali z odpiranjem Pandorine skrinjice, kajti skozi njihove življenjske zgodbe se razkriva širok spekter težav, ki opozarjajo na medsebojno povezanost ter številne pomanjkljivosti naše družbe na makro, mezzo in mikro nivojih.

Kot je ubesedila Špela Razpotnik (2009: 2): »Ljudje smo del sistemov, družinskih, sosedskih, ti sistemi pa so spet del širših sistemov in družbenih tokov, ki uokvirjajo, določajo in o(ne)mogočajo individualna življenja. Z vzgojo in celo že z rojstvom smo že na začetku vrženi v različne družbene prostore, ki nam pomembno določajo pogoje, priložnosti in dosežke v življenju. In teh ne moremo izbirati. Razlogi za brezdomstvo so tako veliko bolj kot individualne odločitve posameznikov stvar odsotnosti celovitih državnih politik v smeri preprečevanja socialne izključenosti, nedomišljene in razmeram neprimerne stanovanjske politike v državi, neusklajenosti resorjev, odgovornih za dobrobit ljudi, negotovih zaposlitev, težko dostopnih zdravstvenih storitev za revne, pomanjkanja solidarnosti v skupnosti. Skratka, razlogi za brezdomstvo so mnogo širši in celo s pomočjo prvoosebni zgodb brezdomnih samih jih bomo težko v celoti zaobjeli.«

Osebe, ki imajo izkušnjo brezdomstva, nam, družbi kot celoti, nastavljajo ogledalo in dajejo priložnost, da premislimo in prevrednotimo ter spremenimo tiste družbene mehanizme in »samoumevnosti«, ki danes škodijo njim, jutri pa bodo mogoče že nam ali našim otrokom.

Problemi, kot so normalizacija revščine, nasilja⁷ in vse bolj tudi brezdomstva,⁸ lahko na tem mestu povežemo s konceptom **banalnosti zla**, ki ga je vpeljala Hannah Ardent. S to oznako

⁶ Vpletenost v spolno delo je dodaten specifični dejavnik tveganja, ki je pri ženskah bolj akutno izražen kot pri moških. Pri ženskah je večja verjetnost za tvegano spolno vedenje, posledica katerega je pogosto tudi nasilje. Na vpletenost v spolno delo lahko vplivajo izkušnje (spolnega) nasilja v otroštvu, nasilje s strani partnerja in kemične odvisnosti. Pogojuje jo tudi revščina in brezposelnost, pri čemer se spolno delo kaže kot priložnost za zaslužek in individualen način reševanja strukturnih težav (Watson, 2011).

⁷ Leskošek (2014) opozarja, da bi brez feminističnega gibanja problem nasilja ostal povsem spregledan in neprepoznan. Raziskave kažejo, da je kljub naporom države in nevladnih organizacij nasilje še vedno pereč in obsežen problem, ki zahteva veliko pozornosti in sistematičen, medsektorsko usklajen pristop. Več o tem: Leskošek, V. (2014). Razvoj dela na področju nasilja nad ženskami v Sloveniji.

⁸ Tudi Dekleva (2014) opozarja na svojevrstno normalizacijo brezdomstva v Sloveniji in v povezavi s tem predstavlja možnosti za obravnavanje teme brezdomstva na različnih ravneh sistema vzgoje in izobraževanja v

je želela poudariti, da se značaj zla, ki ga je opazovala na primeru vojnih zločincev, ni nujno navezoval na samo intencionalnost in voljo do zla, temveč je bil nekaj popolnoma površinskega in plitkega. Opozorila je, da vojni zločinci niso bili nobene pošasti, temveč popolnoma »navadni«, celo preveč **normalni ljudje, ki zgolj »ne mislijo«** (Jalušič, 2009). »Prepričanje, da mora zlo vzbujati vtis demoničnega in monstroznega lahko, ravno nasprotno, zastre pogled na resnične probleme, skušnjave in zagate našega časa« (prav tam: 33, 34). Zato je potrebno ustaviti tiho sprejemanje s pojavi, kot so revščina, nasilje in brezdomstvo (še posebej med ženskami in otroki) ter začeti delovati v smeri uresničevanja večje družbene enakopravnosti.

2.5 OBSTOJEČE OBLIKE POMOČI

»Rana je mesto, skozi katerega vstopa svetloba.«
(Rumi)

2.5.1 Strategije žensk z izkušnjo (ne)vidnega brezdomstva

Čeprav so ženske z izkušnjo bolj ali manj vidnega brezdomstva praviloma izjemno ranljive, pa si, v nasprotju s splošnim prepričanjem, izjemno prizadevajo za izboljšanje svojega položaja in razvijajo številne strategije za premagovanje, lajšanje in nenazadnje tudi prikrivanje svojih stisk. O tem priča tudi nevidnost njihovega brezdomstva, saj bi v nasprotnem primeru lahko veliko hitreje zdrsnile v polje vidnega brezdomstva.

Pri tem lahko ločimo strategije, ki služijo fizičnemu in materialnemu preživetju, zagotavljanju stanovanja, hrane in osnovnih sredstev za preživetje (zase in za otroka), ter strategije, ki delujejo kot blažilec situacije in omogočajo beg iz realnosti (Pirec Sansoni, 2011).

Primer tega so ženske, ki doživljajo dolgotrajno nasilje in naredijo zelo veliko, da bi preprečile nasilne izbruhe nad seboj in svojimi otroki, pri čemer veliko svojega časa posvečajo ocenjevanju tveganj in načrtom za svojo varnost (Leskošek, 2014). To navadno vključuje strategije izogibanja, ki so običajno v ospredju v času naraščanja napetosti pred nasilnim izbruhom, ter zaščitne strategije, ki se nanašajo na obdobje nasilnega napada (prav tam).

Široko paleto preživetvenih strategij imajo razvite tudi ženske, ki se nahajajo v polju vidnega brezdomstva. Pirec Sansoni (2011) v zvezi s tem omenja sledeče:

- **Strategije za prikrivanje brezdomstva in izogibanje življenja na ulici:**
 - skrb za čistočo (ni pomembno, ali so ženske čiste ali ne, saj se jih drži simbolna nečistoča),
 - »dvojno življenje« (skušajo živeti tako, da se ne zdijo brezdomke, s čimer njihova stiska postane družbeno sprejemljiva),
 - selitve in kroženje med različnimi začasnimi namestitvami (pri prijateljih, sorodnikih, znancih ...),
 - vzpostavljanje novih partnerskih zvez (zaščita, možnost namestitve),
 - vzpostavljanje novih, nadomestnih družin (iskanje partnerjev in načrtna zanositev),
 - beg v institucijo (prostovoljna hospitalizacija v psihiatrično ustanovo, bolnišnica, storitev kaznivega dejanja za dodelitev zaporne kazni; v izjemnih primerih pred odpustom iz institucije dobi podporo pri iskanju varne namestitve),
 - izogibanje storitvam za brezdomne (zaradi stigme in moške dominacije).
- **Materialno preživetje in zagotavljanje strehe nad glavo:**
 - menjavanje partnerjev (zaščita, možnost namestitve),
 - vztrajanje v nasilnih odnosih (ohranitev strehe nad glavo zase in za otroke),
 - vrnitev v nasilne odnose (nezmožnost prehoda v samostojno življenje),
 - podredljivost žensk (ubogljivost do tistih, ki odločajo o njihovem položaju),
 - spolno delo (kot aktivna strategija za reševanje težav),
 - prekerne zaposlitve,
 - ukvarjanje z nelegalnimi dejavnostmi,
 - usklajevanje različnih stroškov glede na razpoložljiva sredstva (*ang. Budgeting*).

- **Duševno preživetje:**
 - sovražnost in jeza (kot odziv na stigmatizirajoča sporočila iz okolice),
 - razvoj odvisnosti (uživanje (ne)dovoljenih drog).
- **Strategije na ulici:**
 - iskanje zaščite moškega partnerja,
 - informiranost o razpoložljivi mreži podpornih storitev,
 - razvoj dnevne rutine, ki je zanje bolj ali manj zdrava (npr. pitje v skupini, kroženje po mestu, sprehajanje, beračenje).

Potrebno se je zavedati, da si vse ženske, ne glede na obliko brezdomstva, ki se v njihovih življenjih manifestira, nenehno po svojih najboljših močeh prizadevajo za ureditev in izboljšanje njihove življenjske situacije. Pri tem vedno znova delujejo znotraj polja zoženih življenjskih izbir, ki od njih terja nenehno presojanje med bolj ali manj neugodnimi možnostmi.

2.5.2 Potrebe žensk z izkušnjo (ne)vidnega brezdomstva

Moss in Singh (2012: 6) sta identificirala in izpostavila sledeče potrebe brezdomnih žensk, ki jih je potrebno upoštevati pri delu in oblikovanju podpornih mehanizmov:

- zgodnja intervencija, prevencija in izobraževanje,
- fleksibilen dostop do krizne nege,
- fleksibilna namestitve za otroke in domače živali,
- namestitve samo za ženske,
- spodbudne in opolnomočujoče odnose, razvoj življenjskih veščin,
- izobrazba, zaposlitev in delovno mesto,
- odgovornost in zaupanje,
- da lahko uporabi svoje izkušnje za pomoč drugim,
- da verjame vase in v svojo neodvisnost,
- dolgoročno in praktično strokovno podporo,
- ČAS, da pove svojo zgodbo akterjem, ki imajo čas, da prisluhnejo in ustrezno ukrepajo,
- da se ji verjame, da je bila zlorabljen,
- da se ponovno poveže/vzpostavi odnos s svojimi otroki,
- da ostane s svojimi hišnimi ljubljenci,
- več javnih informacij o ponudbi podpornih programov,
- da je cenjena, slišana in opolnomočena,
- podpora duševnemu zdravju in svetovanje.

2.5.3 Obstoječe službe in storitve

V Sloveniji zaenkrat še ne delujejo storitve, ki bi bile specializirane za področje brezdomstva med ženskami. Ženske, ki se nahajajo v polju vidnega brezdomstva, se lahko obrnejo predvsem na storitve, ki se nanašajo na **splošne službe za brezdomne**, med katere uvrščamo nastanitvene podpore (npr. zavetišče), razdeljevalnice hrane in osnovnih potrebščin ter dnevne centre (Pirec Sansoni, 2011).

Ob tem obstajajo tudi določene **specializirane storitve za ženske**, kjer pa vidik brezdomnosti žensk ni nujno prepoznan. Te storitve se osredotočajo na določene vidike

ranljivosti med ženskami in jim nudijo začasno namestitve v varnem okolju. Za ženske in otroke z izkušnjo možnost umika v varno okolje nudi krizni center (v Sloveniji so trije, s 13 razpoložljivimi mesti), varna hiša ali zatočišče (V Sloveniji jih je 16, z 249 razpoložljivimi mesti) ter materinski dom (V Sloveniji jih je 10, s 183 razpoložljivimi mesti) s skupno 445 razpoložljivimi mesti za ženske in otroke (Matko, 2014).

Ženske, ki bivajo v teh institucijah, uvršamo v polje nevidnega brezdomstva, saj je bivanje žensk v teh organizacijah časovno omejeno, drugega varnega prostora, kamor bi se lahko umaknile, pa nimajo. Matko (prav tam: 3) navaja sledeče možnosti in načine reševanja stanovanjskega problema, ki jih imajo na voljo ženske po odhodu iz teh institucij:

- *prijava na občinske razpise za neprofitna stanovanja (le državljanke), pri čemer je potrebno povedati, da nekatere občine več let nimajo razpisov. Ponavadi je potrebno kandidirati na več razpisih, torej to pomeni večletno čakanje,*
- *prijava za nujni bivalni prostor (če so domačinke, vendar so lahko čakalne dobe več let, kljub ugodno rešeni vlog – vprašljivost primernosti nujnih bivalnih enot za družine z otroki),*
- *možnost subvencije tržne najemnine⁹,*
- *tržni najem (včasih tudi najem in sobivanje z drugo uporabnico),*
- *druge institucije (materinski dom, druge organizacije, npr. bivalna enota na področju duševnega zdravja, zavodi, domovi za starejše),*
- *selitve k sorodnikom, prijateljem, novim partnerjem (socialne mreže),*
- *delitev premoženja (nove ekonomske možnosti, vendar ponavadi dogoletno reševanje na sodišču),*
- *vklučitev v druge ponudbe v programu – dislocirana enota, možnost bivanja še leto in pol,*
- *sprožitev sodnega postopka za določitev najemnika, če imata mož in žena oz. partnerja skupno neprofitno stanovanje (iz katerega se je ženska umaknila pred nasiljem),*
- *prepustitev stanovanja po Zakonu o preprečevanju nasilja v družini (ZPND).*

Ob naštetih možnosti in strategijah za blaženje stanovanjske ranljivosti med ženskami prihaja do izraza kroženje žensk med različnimi začasnimi oblikami namestitve, s čimer se dodatno prikriva vidik njihove stanovanjske ranljivosti in krepí nevidnost njihovega brezdomstva.

To je še posebej zaskrbljujoče, če upoštevamo dejstvo, da se izjemno majhen odstotek žensk obrača na tovrstne storitve, da je stopnja prijave nasilja v družini zelo nizka, pri čemer izkušnje nasilja zelo pogosto izvirajo že iz obdobja otroštva (Leskošek, 2014).

Pomemben doprinos na področju ozaveščanja o problematiki nasilja nad ženskami in brezdomstva predstavlja delo **nevladnih organizacij**, ki je za razliko od vladnega sektorja bolj fleksibilen ter se hitreje in lažje odziva na potrebe ljudi.

Nenazadnje pa je potrebno opozoriti tudi na službe in storitve, s katerimi se ženska v obdobju dolgoletne stiske bolj ali manj pogosto srečuje. Mednje lahko uvrstimo zdravstvene ustanove (predvsem primarno zdravstvo), policijo, centre za socialno delo, izobraževalne ustanove (kjer so njihovi otroci oz. tudi same v obdobju odraščanja) in upravne enote, če jih naštejemo le nekaj. Te službe imajo velik, toda pogosto slabo izkoriščen potencial, da vzpostavijo bolj korektne in ozaveščene stike z ranljivimi skupinami, ki bodo delovali spodbudno na reševanje njihovih kompleksnih težav.

⁹ Ta ukrep je bil ukinjen s 1. 4. 2015, kar bo imelo neposredne učinke na približno 2800 socialno in ekonomsko najbolj ranljivih družin. Za ukinitev zakona je glasovalo 67 od 81 prisotnih poslancev. Ukrep je bil sprejet v okviru interventnega Zakona o uravnoteženju javnih financ občin, kar kaže na neobčutljivost politike do stanovanjsko ranljivih prebivalcev. Za več informacij glej: <http://val202.rtvsl.si/2015/03/vroci-mikrofon-11/>.

2.5.4 Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva med ženskami

Pri razvijanju smernic in predlogov za oblikovanje politik na področju brezdomstva je pomembno, da se nanašajo zgolj na upravljanje in blaženje posledic brezdomstva, temveč delujejo tudi preventivno, s čimer prispevajo k zmanjševanju obsega in končanju brezdomstva.

Splošne smernice in strategije za spoprijemanje z brezdomstvom lahko razdelimo sledeče (Egdar, 2009, v Razpotnik, 2010: 64):

- *Preventivni vidik (se nanaša na gradnjo socialnih stanovanj, socialno ogroženim dostopnih raznolikih stanovanjskih rešitev).*
- *Tiste, ki se tičejo vzrokov, ki privedejo do brezdomstva (pri tem je treba upoštevati širše politične, socialne in demografske spremembe, saj so poti, ki privedejo posameznike v brezdomstvo, raznolike).*
- *Zmanjševanje stopnje brezdomstva.*
- *Zmanjševanje negativnih učinkov brezdomstva.*

Razpotnik (2010) ob tem izpostavlja tudi potrebo po stopenjski ureditvi, ki omogoča postopno napredovanje v smeri varne in trajne namestitve. Potreba po urejanju tega področja je v Sloveniji še posebej izrazita, saj med začasnimi in trajnimi, varnimi nastanitvami zeva globoko brezno. Za doseganje teh ciljev je potreben razvoj tako institucionalnih struktur kot tudi delovnih procesov, ki bodo prispevali k uresničevanju izhodiščnih načel (prav tam). Prizadevanja na tem področju mora zaokroževati celovita nacionalna strategija in medresorski načrt za reševanje brezdomstva, ki bo odgovoril na pereča vprašanja pomanjkanja dostopnih stanovanj ter vključenosti v druge pomembne sfere življenja, kot so zdravstvena oskrba, izobraževanje in svet dela (Razpotnik, 2014).

Na področju dela z ženskami pa se je predvsem potrebno zavedati vpliva patriarhata in družbenega pojmovanja moških in ženski vlog, ki prežemajo tako ženske z izkušnjo brezdomstva kot tudi poglede strokovnih delavcev in delovanje institucij (Plaz, 2014). Nekritično povzemanje in reproduciranje takšne drže prispeva k sekundarni viktimizaciji žensk in jih utrjuje v podrejenem in depriviligranem družbenem položaju (Kravetz in Jones, 1991; Barnes in Maple, 1992; Hagen in Davis, 1992; v Zaviršek, 1994). Reeve, Casey in Goudie (2006) menijo, da je zavedanje in upoštevanje razlik med spoloma še posebej pomembno:

- pri razvoju politik in storitev, ki so občutljive za potrebe žensk,
- pri razvoju storitev, ki so dostopne ženskam,
- za oblikovanje storitev, ki so občutljive za potrebe in preference žensk,
- za reševanje temeljnih vprašanj, ki se nanašajo na razvoj brezdomstva.

Iz tega so izpeljali sledeča ključna priporočila, ki se nanašajo na razvoj spolno občutljivih služb in storitev (prav tam):

- **Prepoznavanje specifičnosti izkušenj žensk**, ki omogočajo razvoj storitev, ki se odzivajo na njihove potrebe in krepijo dostopnost le-teh za ženske.
- **Naslavljanje in zmanjševanje razkoraka med obstoječimi storitvami in potrebami žensk**, kar zajema skrb za boljšo informiranost žensk o obstoječih storitvah, razvoj podpornih servisov v prehodnih obdobjih (npr. pred odpustom iz institucije) ter krepitev medsektorskega povezovanja, koordinacije in sodelovanja, kar

je še posebej pomembno za najbolj ranljive skupine žensk (npr. ženske z dvojnimi diagnozami).

- **Izkoriščanje vloge javnih prostorov**, ki so pomembna v vsakodnevnih življenjih oseb z izkušnjo brezdomstva, krepitev razumevanja vloge, ki jo le-te imajo v svojih življenjih, ter razvijanje sodelovanja med javnimi prostori in podpornimi servisi, kar bi prispevalo k boljši dostopnosti storitev za ženske.
- **Poglobljanje zavedanja in širitev pristopov, ki se navezujejo tako na vidno kot nevidno brezdomstvo med ženskami**, kar bo omogočilo boljše razumevanje teh pojavov, spremljanje obsega problematike in razvoj ustreznih podpornih servisov (vključno s krepitvijo medsektorskega povezovanja), ki bi učinkovito naslavljal njihove potrebe.

3 EMPIRIČNI DEL

3.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Pričujoče delo želi osvetliti in poglobiti razumevanje brezdomstva med ženskami. Vloga moškega in ženske je v naši družbi še vedno pod močnim vplivom patriarhata, ki žensko utrjuje v tradicionalni vezanosti na dom (Plaz, 2014). Glede na družbeno umeščenost žensk, je tudi pri raziskovanju pojava brezdomstva med ženskami potrebno biti pozoren na polje, kjer so ženske povečini prisotne oz. vpete, tj. sferi zasebnosti (dom in gospodinjstvo). Od tod namreč izhajajo poglobitve razlike v dinamiki brezdomstva med moškimi in ženskami. Poleg tega brezdomstvo ni le stvar objektivnih značilnosti (npr. lokacije spanja), temveč je odvisno tudi od subjektivnega prepoznavanja in doživljanja lastnega položaja, kar je še posebej izraženo pri ženskah, ki so tradicionalno vezanost na dom in gospodinjstvo osebno ponotranjile (Zaviršek, 1994). Pomembno je torej, da smo poleg najbolj vidnih izrazov brezdomstva pozorni tudi na področja skritega in potencialnega brezdomstva med ženskami (Dekleva in Razpotnik, 2007a).

Moss in Singh (b.d.c) opozarjajo, da je raziskovanje vidnega in nevidnega brezdomstva med ženskami pomembno iz več razlogov:

- o vidnem brezdomstvu med ženskami je le malo znanega, pri čemer večina raziskav izhaja iz vidika izkušenj brezdomnih moških;
- posledica skrite narave brezdomstva med ženskami je, da so njihove potrebe pogosto spregledane;
- ženske se manj pogosto obračajo na servise za podporo brezdomcem. Temu lahko botruje neinformiranost o razpoložljivih oblikah pomoči ali pomanjkanje ustrezne obravnave žensk znotraj le-teh;
- na splošno je značilno veliko pomanjkanje informacij in podatkov o realnem obsegu problematike brezdomstva v Evropi, kar je še bolj izrazito na področju problematike brezdomstva med ženskami. Ženske so povečini nedostopne terenskemu delu in raziskavam na področju problematike brezdomstva;
- nasilje (v družini) je pomemben dejavnik za razvoj brezdomstva med ženskami.

V raziskovalnem delu želim preveriti pojavne oblike in vidljivost brezdomstva pri ženskah z izkušnjo brezdomstva. Zanima me, katere dejavnike tveganja (strukturni, institucionalni, odnosni in osebni) za nastanek brezdomstva lahko zasledimo v njihovih biografijah ter kakšnih oblik pomoči in podpore so bile deležne v svojih življenjih. Opazovala bom prisotnost različnih oblik nasilja v njihovih življenjih. Prav tako me zanima, kako je izkušnja brezdomstva vplivala na njihovo materinstvo in kaj se je dogajalo z njihovimi otroki. Pri raziskovanju bom izhajala iz njihovih osebnih pripovedovanj, saj me zanima predvsem njihov osebni vidik in izkušnje v navezavi na ta vprašanja. Zanima me tudi, katere značilnosti in dejavniki bodo skupni vsem sogovornicam.

3.2 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA

1. Kakšne so bile pojavne oblike in vidljivost brezdomstva pri štirih ženskah z izkušnjo brezdomstva?
2. Katere dejavnike tveganja (strukturni, institucionalni, odnosni in osebni) za nastanek brezdomstva lahko zasledimo v njihovih biografijah?
3. Kakšnih oblik pomoči in podpore so bile deležne v svojih življenjih?

4. Katere oblike nasilja so bile prisotne v njihovih življenjih?
5. Kako je izkušnja brezdromstva vplivala na njihovo materinstvo in kaj se je dogajalo z njihovimi otroki?

3.3 RAZISKOVALNA METODOLOGIJA

Pri raziskovanju je bila uporabljena kvalitativna metodologija. Mesec (1998) kot značilnost in odliko kvalitativnega raziskovanja navaja izhajanje iz stvarnih, praktičnih in vsakdanjih problemov ljudi, kar nam omogoča zbiranje vsebinsko bogatih podatkov in (za ljudi) pomembnih podatkov. Na tak način pridobljene ugotovitve so bolj življenjske in omogočajo oblikovanje neposredno uporabnih rešitev v zvezi z izpostavljeno problematiko.

3.4 OPIS RAZISKOVALNEGA INSTRUMENTA

Za namene raziskovalnega dela je bil v vlogi raziskovalnega instrumenta uporabljen polstrukturiran intervju. V oporo so mi bila okvirna tematska izhodišča, ki sem jih pripravila na podlagi posveta z mentorjem. Pri samem pogovoru sem izhajala iz tem, ki so bile pomembne sogovornicam, saj sem želela spoznati predvsem njihova osebna videnja in doživljanja.

3.5 OPIS VZORCA RAZISKOVANIH OSEB

Raziskovalni vzorec predstavljajo štiri ženske, ki imajo izkušnjo brezdromstva. Pri opredelitvi pojma brezdromstvo sem izhajala iz evropske tipologije brezdromstva in stanovanjske izključenosti (ETHOS), kot jo je oblikovala FEANTSA (Edgar in Meert, 2005 v Dekleva in Razpotnik, 2007), pri čemer sem v vzorec skušala zajeti osebe s kar se da raznoliko izkušnjo brezdromstva.

Tabela 4: Opis vzorca

Oseba ¹⁰	Starost	Trenutna stanovanjska ureditev	Materinstvo (število in starost otrok) – kje živijo sedaj
NINA	36	Profitni najem, v katerem živi sama.	Dve hčeri (14 in 17 let) – pri babici.
JANA	43	Zaveščišče.	Sin (5 let) – v rejništvu.
MONIKA	40	Materinski dom.	Sin (20 let) – pri očetu.
ANDREJA	38	Profitni najem stanovanja, v katerem živi z mladoletnim sinom.	Sin (12 let) – živi z njo.

3.6 POSTOPEK PRIDOBIVANJA PODATKOV

Stik s sogovornicami sem vzpostavila preko organizacij, ki so na različne načine v stiku z ženskami, ki imajo izkušnjo brezdromstva. Zaposleni so mi omogočili stik z osebo, ki je ustrezala namenu raziskave in je bila pripravljena svojo izkušnjo deliti z menoj. Nato sem se sama preko telefona dogovorila za srečanje neposredno s sogovornico. Slednje so se strinjale s snemanjem pogovora in uporabo podatkov v raziskovalne namene, pri čemer sem jim zagotovila varovanje osebnih podatkov v skladu z *etičnim kodeksom delavcev na področju socialne pedagogike*.

¹⁰ Imena sogovornic so zaradi varovanja osebnih podatkov izmišljena.

Tabela 5: Postopek pridobivanja podatkov in izvedba intervjuja

Oseba	Organizacija, ki mi je omogočila stik s sogovornico	Kraj izvedbe intervjuja (trajanje intervjuja)
NINA	Kralji ulice.	Sedež organizacije, sejna soba (40 min).
JANA	Zavetišče za brezdomce – odprti tip, Nadškofijska Karitas Maribor.	Sedež organizacije, čajna kuhinja (3 h).
MONIKA	Materinski dom Maribor.	Materinski dom, pisarna (2 h 20 min).
ANDREJA	Varna hiša Maribor.	V kavarni v mestu (1 h 30 min).

Sprva sem imela nekaj težav pri navezovanju stika z nekaterimi organizacijami. Materinski dom in varna hiša sta me zavrnila rekoč, da se s problematiko ženskega brezdomstva ne ukvarjajo, kar priča o ozkem razumevanju pojava brezdomstva tudi med strokovnimi delavci. Organizacije sem ponovno ogovorila rekoč, da obravnavam ogroženost žensk z različnih vidikov, nakar so stekli dogovori. Na Kraljih ulice in v zavetišču nisem imela nobenih težav, saj so osebe z izkušnjo brezdomstva njihova ciljna populacija.

V vseh organizacijah sem pred izvedbo intervjuja govorila tudi s strokovnim osebjem. Predstavili so mi svoje delovanje in izkušnje uporabnic s perspektive zaposlenih, potek dela pred sprejemom in po odpustu iz institucije (v primeru varne hiše in materinskega doma) ter težave, ovire in pomanjkljivosti, ki jih zaznavajo pri svojem delu. Zame je bil ta pogovor dragocen, saj sem dobila nekoliko boljšo predstavbo o delovanju, možnostih in omejitvah določene organizacije.

Kadar je intervju potekal na sedežu organizacije, so nam zaposleni omogočili pogovor v prostoru, kjer ni bilo prisotnih nobenih motenj in nas nihče ni prekinjal vse do zaključka intervjuja.

3.7 POSTOPEK OBDELAVE PODATKOV

Sogovornice se se strinjale s snemanjem in uporabo gradiva v raziskovalne namene, pri čemer sem jim zagotovila varovanje osebnih podatkov v skladu z *etičnim kodeksom delavcev na področju socialne pedagogike*.

Vse štiri intervjuje sem pretipkala. Skupno trajanje intervjujev je bilo 7 h 30 min, tako da sem zbrala veliko gradiva, ki sem ga skušala predstaviti čim bolj pregledno in ekonomično. To sem storila tako, da sem pri vsakem raziskovalnem vprašanju prebirala tekst in iskala tiste dele besedila, ki so se mi zdeli relevantni za posamezno raziskovalno vprašanje. Izbrane dele besedila sem nato pregledala in njihovo vsebino bodisi kategorizirala v posamezne kvadratke za namene izdelave slik 2–5 bodisi jih povzela in vnesla v tabeli 6–9. Določene dele besedila sem vključila neposredno pri odgovorih na raziskovalna vprašanja, saj gre za vsebinsko bogate podatke, ki izražajo pogled in doživljanje sogovornic, s čimer bralcu na svojevrsten in nepogrešljiv način približajo obravnavano tematiko.

3.8 REZULTATI IN INTERPRETACIJA

V uvodu tega poglavja predstavljam grafični oris življenjskih potekov sogovornic (slika 2–5), pri čemer sem izhajala iz podatkov, ki sem jih pridobila v okviru intervjujev. Izpostavila sem predvsem bivanjski vidik (kakšna je bila stanovanjska ureditev v določenem obdobju življenja posameznice), nekaj dejstev ter dejavnikov podpore in tveganja, da bi si bralec lahko oblikoval nekoliko jasnejšo predstavo o ženskah, o katerih bo govora v nadaljevanju. Dejavniki, ki so zajeti v shemi, bodo podrobneje obravnavani v sklopu ustreznih raziskovalnih vprašanj v nadaljevanju.

Še nekaj pojasnil za lažje razumevanje shem:

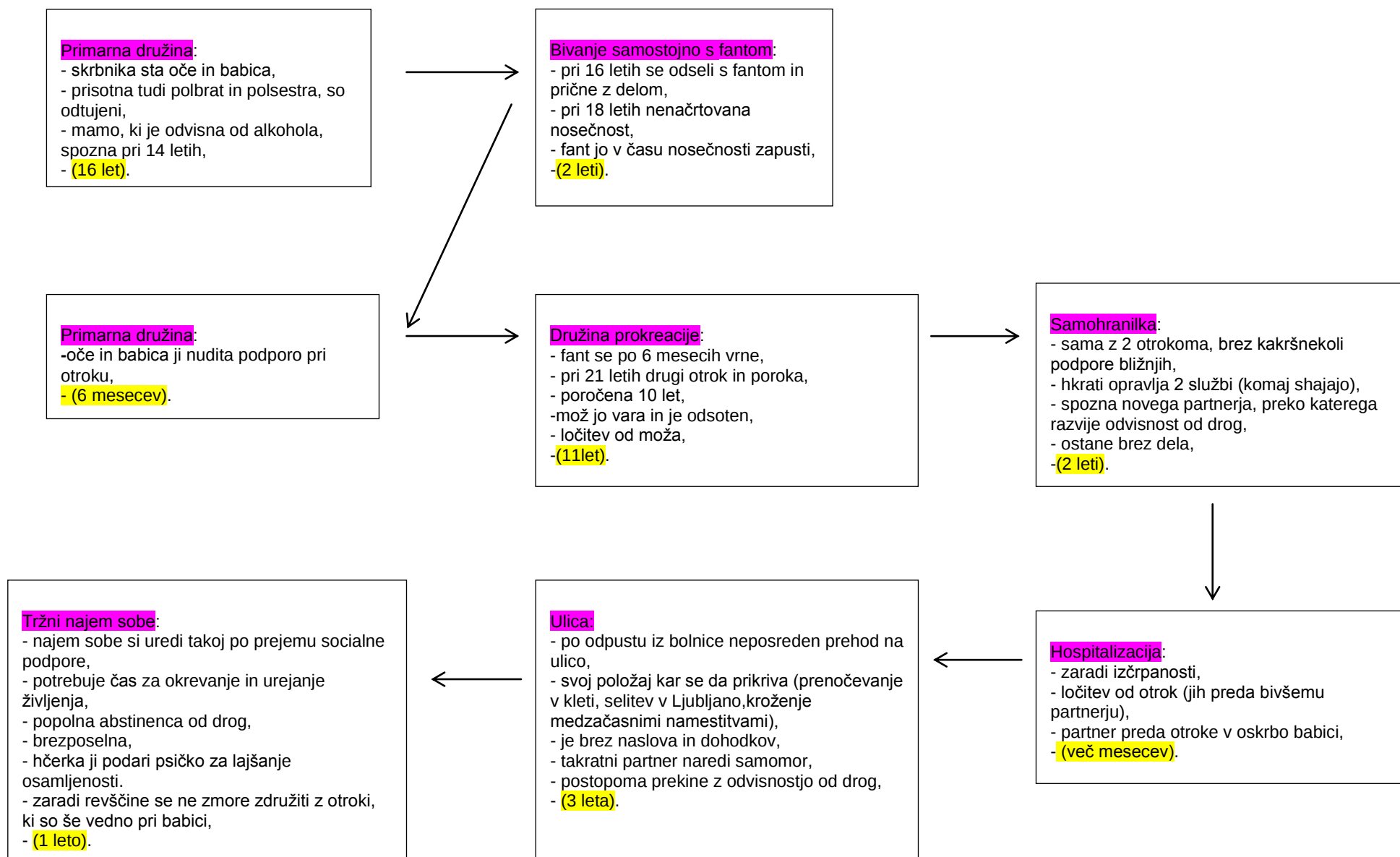
- vsak okvirček (velikost ni pomembna) predstavlja določeno bivanjsko fazo;
- z roza barvo je izpostavljena značilnost bivanjske ureditve;
- z rumeno barvo je označeno skupno trajanje določenega obdobja;
- puščice nakazujejo smer poteka dogodkov (smer navzgor/navdol nima posebnega pomena, temveč je posledica prostorskih omejitev).

3.8.1 PRVO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kakšne so bile pojavne oblike in vidljivost brezdomstva pri štirih ženskah z izkušnjo brezdomstva?«

a) NINA

Slika 2 prikazuje povzetek Ninine življenjske poti. Sledi analiza pojavnih oblik in vidljivosti brezdomstva, ki so se manifestirale v Nininem življenju.

Slika 2: Oris poteka Ninine (36 let) življenjske poti

Potek Ninine življenjske poti je na sliki 2 prikazan v treh vrsticah, iz katerih lahko razmejimo naslednje faze (od zgoraj navzdol):

1. vrstica: obdobje otroštva in mladosti.

Nina je že od začetka življenja živela v negotovih in nespodbudnih okoljih, iz katerih je iskala umik. Pri 16 letih se je od doma odselila s fantom, ki jo je v času nosečnosti zapustil. Življenje se ji je hitro odvijalo: *»Zlo mlada sem se poročila, 2 hčere. Pa kr no, v bistvu je vse skup šlo mal prehitro, ne. Tam naenkrat kr ene obveznosti, pa služba, otroc, tko. Jaz pa res nisem mela čist nobenih izkušenj. Pri 18-ih otroka in to je blo to.«*

Ko je rodila, se je vrnila k primarni družini, kjer je prejela nekaj podpore: *»Hmau sem šla od doma, sem pol sicer pršla nazaj, ko sem rodila. Pol pri 18 sem že mela hčerko, tko da sem pol prišla domov. Oče je bil tko, no, presenečen, sam je ogromn pomagau tud pol.«*

2. vrstica: obdobje naraščajoče stanovanjske ranljivosti.

Njen partner, oče otroka, se je vrnil po 6 mesecih. *»Sva se poročila, pol sem imela pa še eno hčero pri 21-ih. Tko da ja.«* Kljub poroki pa je mož tudi v naslednjih letih bil veliko odsoten. Desetletju krhkega zakona je sledila ločitev: *»On je ogromn delu, musko je vrtel in ga ni blo nč doma, pol pa ženske pa to in men je pa blo pa enkrat dost. Sem bla skoz doma, pa otroke pa to, pol pa en dan mi je kr kliknl, sem popokola otroke in sem se odpelala, ne.«*

Po ločitvi je za Nino sledilo zelo zahtevno obdobje, saj je brez vsakršne podpore skrbela za tričlansko gospodinjstvo. Opravljala je dve deli hkrati in bila zelo obremenjena: *»Mož sploh nč, ee, babica je že v tem času umrla tud, tko da smo ble res čist same. Laufiš z enga šihta na družga, tamalo eno v vrtec, eno v šolo, si čist tko, skuhaš, ampak niti ne ješ. Daš otrokom in speš laufiš nekam naprej.«* V tem obdobju je spoznala novega partnerja: *»Ko smo se preselile, sem enga spoznala, pa jaz nisem mela pojma o drogi pa nč, tko da on je pa bil že kr neki časa na drogi. Pa nekak me je potegnl za sabo, ne.«*

Prvih 30 let njenega življenja je bilo obdobje, v katerem se je zvrstilo mnogo neugodnih dejavnikov. Dvojna delovna obremenitev, zdravstvene težave zaradi preobremenjenosti in stresa, nov partner, ki jo vpelje v svet odvisnosti (ta partner nekoliko pozneje stori tudi samomor), izguba (ni jasno, v kakšnem vrstnem redu – pred/po razvoju odvisnosti), kar jo je močno izčrpalo. V vsem tem času se je vseskozi borila za preživetje in kot samohranilka, brez podpore bližnjih, komaj shajala iz meseca v mesec. Ninino življenje torej zaznamuje življenje na socialnem robu in dolgotrajna stanovanjska ranljivost (*negotovo bivališče*), kar lahko označimo kot obdobje *nevidnega brezdomstva*.

3. vrstica: razvoj in pojav vse bolj vidnega brezdomstva.

Na prvi pogled se morda zdi, da je obdobje *vidnega brezdomstva* nastopilo nenadno (*»V bistvu jaz sem bla bolj postavljena v to situacijo.«*), toda vpogled v njeno ozadje razkrije dolgoletno tveganje za razvoj le-tega. Nina v svojem življenju pravzaprav ni imela izkušnje varnega, podpornega, stabilnega in ljubečega doma, kar se nanaša predvsem na kakovost odnosov. Od ločitve do nastopa vidnejših oblik brezdomstva je minilo manj kot 5 let. Otroke je pred odhodom v bolnico predala bivšemu možu, ki pa jih je prepustil v oskrbo svoji materi, tj. babici otrok, kar je bila edina možnost, da otroci ostanejo *»znotraj družine«*.

Prehod v polje vidnega brezdomstva se zgodi neposredno po odpustu iz bolnišnice. Nina meni, da je to za ženske še posebej zahtevno: *»Je težji, sigurno je. Sploh tud zaradi higiene pa teh stvari, ženske smo bol, nekaj moraš met, ne.«*

Čeprav se življenje na ulici uvršča med vidne oblike brezdomstva, si je Nina močno prizadevala, da bi le-to kar se da prikrivala: *»Saj v bistvu, saj ko si enkrat na ulici, nekaj krožiš, nisi na enem mestu in saj ugotovijo, da pač. K v bistvu jaz prihajam iz [mesta v okolici Ljubljane]¹¹, pri nas nimamo tega nič urejeno, ker uradno mi nimamo brezdomcev, ne, tko da si še kr zatiskajo, čeprav ogromn ljudi spi po kletah pa to, ampak to ni njihov problem.«*

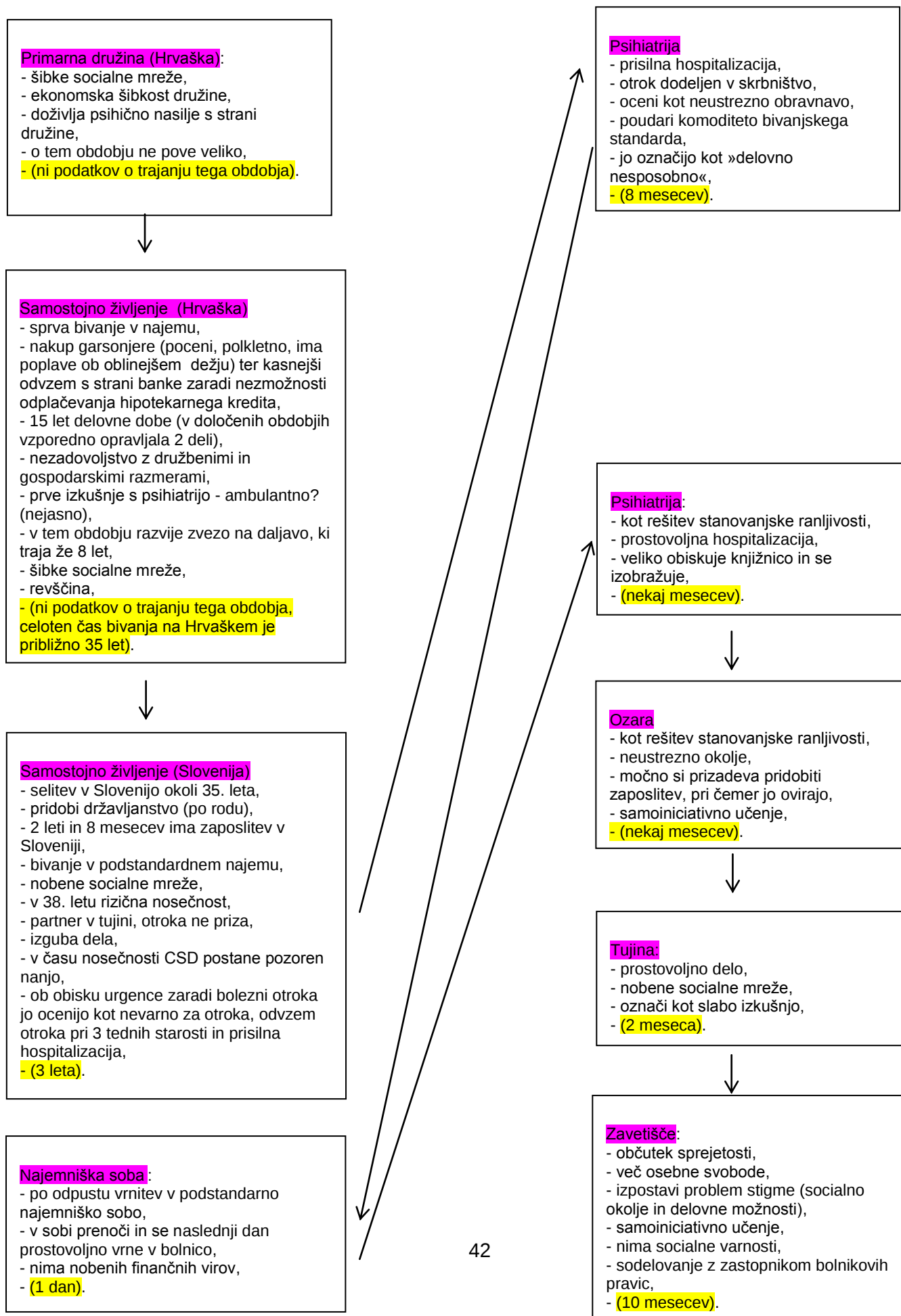
Umik z ulice ji omogoči socialna podpora: *»Jaz takoj, ko sem dobila socialo, sem si sobo, ne, to mi je blo neki tko, moraš met, ne.«* Vendar to ne zadostuje za nadaljni napredek: *»S socialo si nimaš kej. Plačam uno sobo in to je to. Otrokom neki in smo brez.«* Vse dokler je socialna podpora osnovni vir preživetja, je pri Nini prisotna velika stanovanjska ranljivost, zaradi česar lahko pri njej še vedno govorimo o *nevidnem brezdomstvu*.

b) JANA

Slika 3 prikazuje povzetek Janine življenjske poti. Sledi analiza pojavnih oblik in vidljivosti brezdomstva, ki so se manifestirale v njenem življenju.

¹¹ Podatki so spremenjeni zaradi varovanja osebnih podatkov.

Slika 3: Oris poteka Janine (43 let) življenjske poti

Potek Janine življenjske poti je na sliki 3 prikazan v dveh kolonah, ki ju lahko ločimo na fazi:

1. obdobje dolgoletne in naraščajoče stanovanjske ranljivosti (leva kolona).

Dolgoletno stanovanjsko ranljivost zaradi revščine in šibkih, nepodpornih socialnih mrež lahko zasledimo tudi pri Jani. »*Starši so pritiskali, ker so oni bli vedno bolani in mi smo bili socialno šibki, nimamo socialnega omrežja in nimamo svojcev.*« V družini je doživljala velike psihične pritiske, zaradi česar lahko to obdobje označimo kot *negotovo bivanje*, kar sodi v polje *nevidnega brezdomstva*.

Po odhodu od staršev se je Janina stanovanjska ranljivost nadaljevala. Kljub temu, da ima 15 let delovne dobe, ni nikjer pridobila stalne zaposlitve. Vseskozi je živela skromno in varčno. Svoj položaj je skušala izboljšati z nakupom garsonjere, zaradi česar je imela dve zaposlitvi hkrati: »*Za vikend sem delala soboto pa nedeljo u pekarni. Prodajala sem peciva, pa čistila u pekarni. Istočasno. Preko tedna sem delala u firmi, za vikend sem delala tam. Rabila sem, rabila, ker je mala bila plača, pa še toto stanovanje sem hotla, bojler sem si kupila, samo od te pekarni sem si kupila tam bojler.*«

Garsonjero je kupila s pomočjo hipotekarnega kredita, toda ugodni ceni nepremičnine so botrovale številne pomanjkljivosti in nepravilnosti le-te. Garsonjera se je nahajala v podkletni etaži, zaradi česar je v času močnejših nalivov prihajalo do poplav, kar je onemogočilo kasnejšo prodajo stanovanja. Ko je delo izgubila, kredita ni več zmogla plačevati in banka je zasegla stanovanje.

S tem obdobjem sovpada prihod v Slovenijo, kamor je prišla v upanju na boljše življenje in zaposlitvene možnosti. Opravila je nostrifikacijo in delala skoraj 3 leta, nakar je morala prekiniti zaradi dolgo želene nosečnosti. V tem obdobju je bivala v sobi v najemu, kjer so bili podstandardni pogoji za življenje (ni bilo ogrevanja, perilo je prala ročno). Njen bivanjski standard, ki ga lahko označimo kot *neprimerne*, se je v Sloveniji torej dodatno znižal. Jana se je še naprej nahajala v polju *nevidnega brezdomstva*.

2. institucije kot odgovor na stanovanjsko ranljivost in kroženje v polju nevidnega brezdomstva (desna kolona).

Ko se je Jana zaradi otrokovih zdravstvenih težav obrnila na urgenco, so jo zdravniki ocenili kot tveganje za dobrobit otroka in jo prisilno hospitalizirali. Otroka so ji v 3. tednu starosti odvzeli in ga predali v rejništvo.

Po odpustu iz bolnišnice se je vrnila v najemniško sobo, kjer je bivala pred hospitalizacijo. Ker soba ni nudila osnovnih pogojev za bivanje, se je že naslednji dan prostovoljno vrnila na psihiatrijo. S tem se je začel njen »sprehod« skozi različne oblike institucionalne podpore, ki jih doživlja predvsem kot *odgovor na pretečo stanovanjsko ranljivost*.

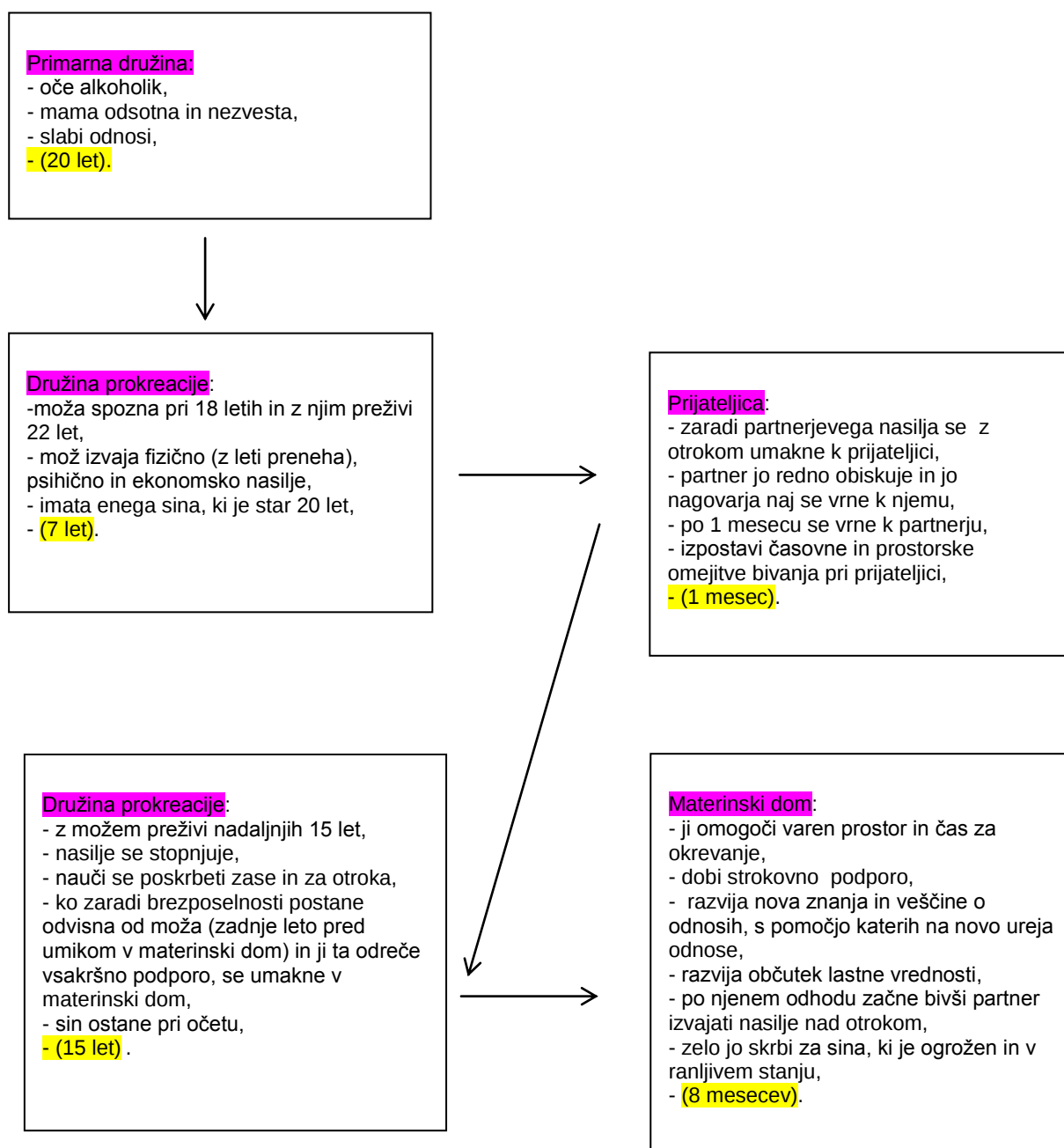
Obdobje naslednjih 3 let, kolikor jih preživi na psihiatriji in Ozari, se pripisuje predvsem njenim težavam v duševnem zdravju, čeprav se sama s tem ne strinja. Razumljivo je, da se duševno zdravje človeka v tako oteženih življenjskih razmerah (dodatno) poslabša. Naj na tem mestu opozorim, da ocenjevanje duševnega zdravja sogovornice ni namen pričujoče naloge.

Ta začarani krog institucionalnih rešitev bivanjskega vprašanja (*brez stanovanja*) prekine z dvomesečnim odhodom na prostovoljno delo v tujino, od koder se zaradi neuresničenih pričakovanj vrne v Slovenijo in preide v zavetišče, kjer pride do izraza njeno *brezdomstvo* v najbolj vidni obliki.

c) MONIKA

Slika 4 prikazuje povzetek Monikine življenjske poti. Sledi analiza pojavnih oblik in vidljivosti brezdomstva, ki so se manifestirale v njenem življenju.

Slika 4: Oris poteka Monikine (40 let) življenjske poti

Potek Monikine življenjske poti je na sliki 4 prikazan v dveh kolonah, ki ju lahko ločimo na fazi:

1. obdobje dolgoletne in naraščajoče stanovanjske ranljivosti (leva kolona).

Monika je več kot polovico svojega življenja preživela ob moškem, ki je nad njo izvajal fizično, psihično in ekonomsko nasilje. Fizično nasilje je z leti uspela zaježiti sama, medtem ko se je psihično in ekonomsko nasilje nadaljevalo do te mere, da se je bila primorana umakniti iz lastnega doma: *»Ko ženska ostane brez ikakvega sredstva, da lahko preživi, pa čeprav ima partnerja, ko ima, pa ti ne da, pa prideš na socialno, pa rečeš, da nisi do tega upravičen, se svet še bolj podere, ne.«*

Potrebo po umiku ubesedi s sledečimi besedami: *»Ali po pomoč na CDS ali na psihiatrijo, druge ni«. To ugotovitev pospremi s spoznanjem o nujnosti umika: »Jaz pravim, da vsaka ženska predolgo čaka. Če bi še enkrat bla v taki situaciji, ne bi verjetno tak dolgo čakala.«*

Bivanje z nasilnim partnerjem predstavlja kar dve desetletji trajajoče obdobje bivanja v *negotovih* razmerah, kar zaradi prisotnosti nasilja lahko označimo kot obdobje *nevidnega brezdomstva*.

2. umik iz ogrožajočega okolja (desna kolona).

Monika je o umiku iz ogrožajočega okolja razmišljala dalj časa. Prvi poskus umika se je zgodil pred 15 leti, ko se je z otrokom zatekla k prijateljici: *»Pa sem v bistvu že enkrat vmes tudi odšla, samo pol sem sicer po mescu dni, po stotih pregovarjanj pa ne vem čemu še, vrnila. Nisi se mogo ne skrit, nisi mogo ne nič.«*

Prijateljica ji predstavlja pomemben vir neformalne podpore, toda za ureditev tako kompleksne situacije, kot je bila Monikina, začasno bivanje pri prijateljici ni zadostovalo: *»Samo tak je, ne, to je lahko neka opora. Ampak vsaj za neko obdobje, da prideš k sebi, da se dejansko notranje umiriš, pa to dejansko ne bi blo. Ne bi blo pa s tega zornega kota. Ne vem, vse moje kolegice majo familije, ne, živijo še skupaj s svojimi otroki in potem je to en kaos, ne, doma. In ne moreš se nekomu nakužvat noter v stanovanje, pa potem čakati in sem jaz potem avtomatsko rekla ne. Nekaj takega, da tudi vem, da sem varna, da ne more nihče do mene priti, ne more me zopet pregovarjati, ne more nobeno to stvar.«*

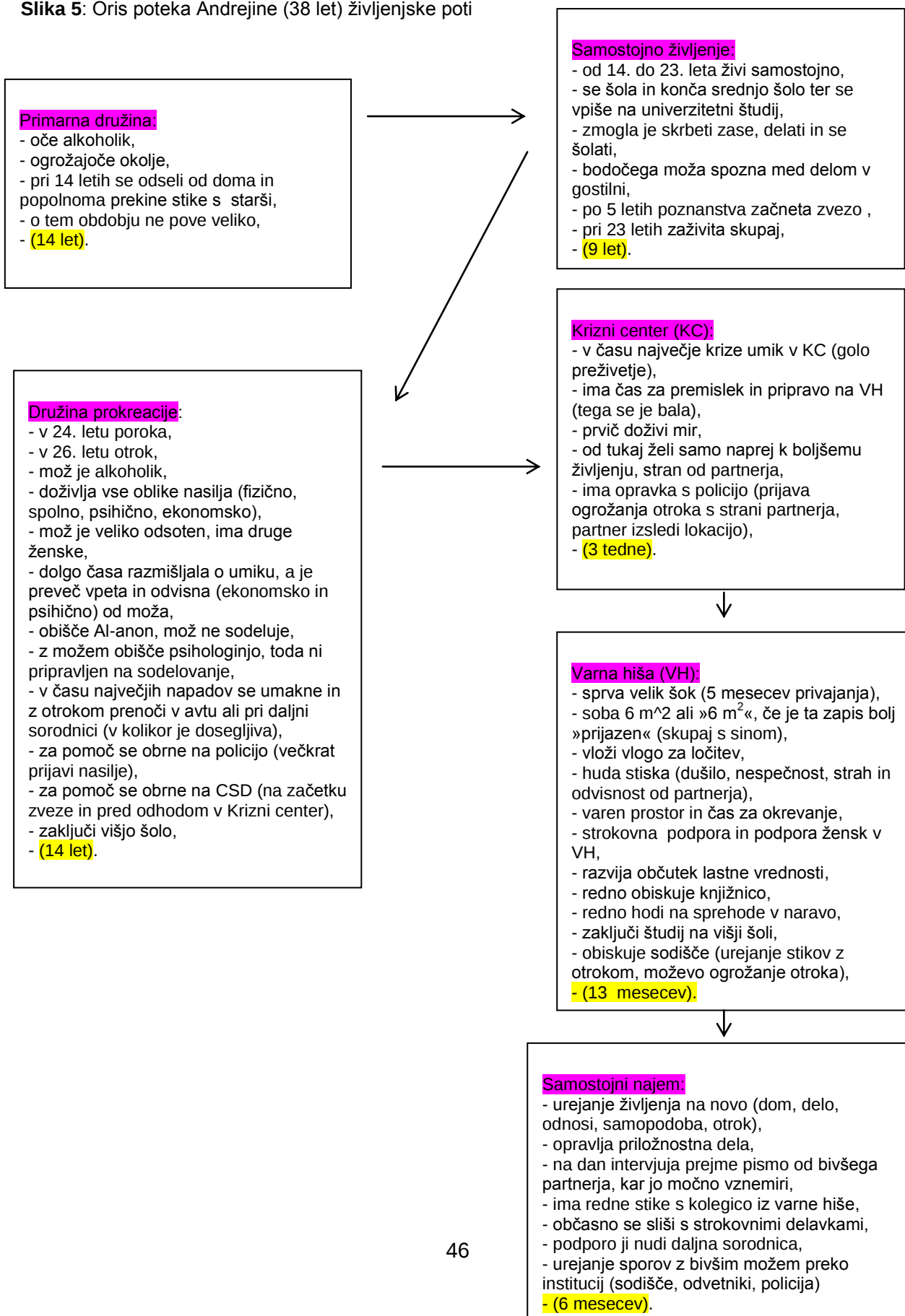
Monika se je iz te izkušnje veliko naučila in se kasneje za pomoč obrnila na materinski dom: *»Ampak na to finto se jaz ne grem, ker me bo iskal tam. Pa okrog njenega bloka se sukal. Tak da čist brez veze! Nekam tak it, pa nimaš ne – kolegica, saj je psihična podpora, samo spet ti ne da tistega, kaj pridobiš v neki taki skupnosti noter, ko ti še nekdo strokovno, pa iz njihovih izkušenj, ko jih tu tudi že majo kar dosti, spet drugače se pove, je spet boljše.«*

Tudi bivanje v materinskem domu, tj. *obdobje brez stanovanja*, predstavlja obdobje *nevidnega brezdomstva*. Med strokovnimi delavci na tem področju pogosto prevladuje pomanjkljivo razumevanje pojavnih oblik brezdomstva, vendar ozaveščenost strokovnih služb v zvezi z razumevanjem (ne)vidnega brezdomstva med ženskami počasi narašča: *»Zlo zanimivo, dejansko nikoli nisem razmišljala o tem, da je ženska, ki je recimo nameščena pri nas, da je brezdomka. Saj dejansko je. Dejansko ima dom, v katerem pa ne biva, tak da je brezdomka na nek način. Ta pojav je zlo pogost, ampak nekak neviden in potem se nekak o tem sploh ne govori in so kr težave«* (izjava strokovne delavke v materinskem domu).

d) ANDREJA

Slika 5 prikazuje povzetek Andrejine življenjske poti. Sledi analiza pojavnih oblik in vidljivosti brezdomstva, ki so se manifestirale v njenem življenju.

Slika 5: Oris poteka Andrejine (38 let) življenjske poti

Potek Andrejine življenjske poti je na sliki 5 prikazan v dveh kolonah, ki ju lahko ločimo na fazi:

1. obdobje dolgoletne in naraščajoče stanovanjske ranljivosti (leva kolona).

Andrejino življenje je že od začetka močno prežeto z nasiljem. Iz primarne družine se je umaknila pri zgolj 14 letih. O tem obdobju ne želi govoriti: *»Saj zato se dostikrat pač ne želim o otroštvu pogovarjat, pač ne želim, ker pač ni blo lahko. Ni blo lahko pač.«*

Upala je, da bo kasneje drugače: *»Te misliš, da ko si boš enkrat družino ustvaril, da bo potem boljše.«* Spoznanje, da se je vzorec nasilja že nekoč ponovil v primarni družini, slikovito opiše: *»Oče je tudi zelo pil. Tak da ponavadi si potem, jaz ne vem, al nam veselje prinese istega partnerja al kaj. Mislim, da je tukaj usoda bla zapisana. Tak nama je te že blo tak usojeno.«*

Medtem, ko je delala v gostilni, je spoznala bodočega moža. Minilo je 5 let preden sta začela zvezo, nakar je partner hitro začel prevzemati kontrolo nad njenim življenjem: *»In sem mislila, da mogoče me ma rad, da mi ne dovoli tega delat, tak sem si jaz takrat to, danes drugač na to gledam. Čist drugače. Ampak takrat sem, ne vem. In zdaj pa gledam čist drugače na to. In te pa sem potem tak samo doma, skrbela za dom pa za vrt zunaj, pa cele dneve sem bla sama doma. Njega nikol ni blo. In tud nisem potem mela kontakta z nobenim iz tiste prejšnje okolice, niti z nobeno prijateljico niti nič. Kr tud ko sem se dobila s prijateljico, sem mela vedno naslednji dan težave z njim.«* Skupaj sta začela živeti, ko je bila stara 23 let. V prvem letu skupnega življenja zanosi, sledi poroka.

V Andrejinem primeru lahko za obdobje bivanja z družino (primarna družina in družina prokreacije) zaradi prisotnosti nasilja (tj. *negotovo bivališče*) govorimo o *nevidnem brezdomstvu*. Gre za obdobje, ki predstavlja večji del njenega življenja; šele v zadnjih dveh letih, odkar je prejela strokovno podporo, pa začenja stopati na pot k bolj varnemu domu in okolju.

2. umik iz ogrožujočega okolja (desna kolona).

Samostojno bivanje od 14. do 23. leta je prvo obdobje, ko je lahko zaživela v nekoliko bolj mirnem in varnem okolju. V zvezi s tem pove: *»Sem mogla že od 14. leta za sebe skrbet. Sem sama živel do 23. leta. Sem za sebe skrbela in sem hodla v šolo, pa sem zraven delala, pa ni bil noben problem. Sem stanovanje plačevala, ni blo za nič problem.«*

Če se je iz primarne družine zmogla umakniti sama, pa je pri umiku od partnerja potrebovala več moči in podpore: *»Brez varne hiše ne bi zmogla. Ne bi zmogla brez tega. In tudi če bi hotla it v stran, nisem mogla it v stran, ker mi je še potem naprej delal štal al pa še več nardil svinjarije.«* Tudi obdobje bivanja v varni hiši sodi v polje (ne)vidnega brezdomstva, pri čemer je vidljivost brezdomstva pogojena z razumevanjem samega pojava.

S pomočjo strokovne podpore se je zmogla ponovno osamosvojiti. Iz varne hiše je prešla v najem. Na prihodnost, v kateri ne bo prostora za nasilje, gleda optimistično *»Zdaj vem, da bo življenje mala malca.«* Stabilnost njene stanovanjske rešitve se povečuje, saj s pomočjo strokovne podpore iz življenja izloča tiste dejavnike, ki so prej delovali destabilizirajoče (npr. nasilje in ekonomska odvisnost od partnerja).

e) Ugotovitve o prvem raziskovalnem vprašanju

Ženske so močno vpete v dom in gospodinjstvo, zato je pri opazovanju brezdomstva med njimi zlasti pomembno opazovanje bolj skritih in nevidnih oblik brezdomstva, iz katerih se v nadaljevanju oblikuje bolj vidno brezdomstvo.

Pregled pojavnih oblik in vidljivosti brezdomstva pri sogovornicah smo strnili in grafično prikazali (slika 6), pri čemer smo opredelili sledeče kategorije:

- *brez strehe (vidno brezdomstvo)*;
- *brez stanovanja (vidno brezdomstvo, toda ni nujno razumljeno kot brezdomstvo)*;
- *negotovo bivališče (nevidno brezdomstvo)*;
- *neprimerno bivališče (vidno brezdomstvo)*;
- *šibek dom (revščina in odsotnost podpornih odnosov)*;
- *osamosvojitve po prejemu podpore*.

Že znanim kategorijam, ki jih je oblikovala FEANTSA, smo na tem mestu dodali dve novi, tj. šibek dom in osamosvojitve po prejemu podpore, s katerimi smo želeli dopolniti razumevanje pričujočih življenjskih zgodb.

Kategorija *šibek dom* je pomembna, ker opozarja na večje tveganje za razvoj nevidnih oblik brezdomstva, medtem ko kategorija *osamosvojitve po prejemu podpore* izpostavlja pomen podpore pri pridobivanju in ohranjanju stabilnejše stanovanjske ureditve.

Tabela 6 prikazuje približen oris različnih oblik bivanjskih ureditev pri sogovornicah glede na določeno časovno obdobje. Ugotovimo lahko, da so prav vse sogovornice imele več kot desetletje (najmanj 15 let in največ 28 let) trajajoče obdobje negotovih bivanjskih razmer. Razlogi, zaradi katerih so bile ogrožene, so raznoliki, toda vsem je skupen odnosni vidik, ki priča o šibkih socialnih mrežah in nepodpornih (nasilnih ali odsotnih) odnosih.

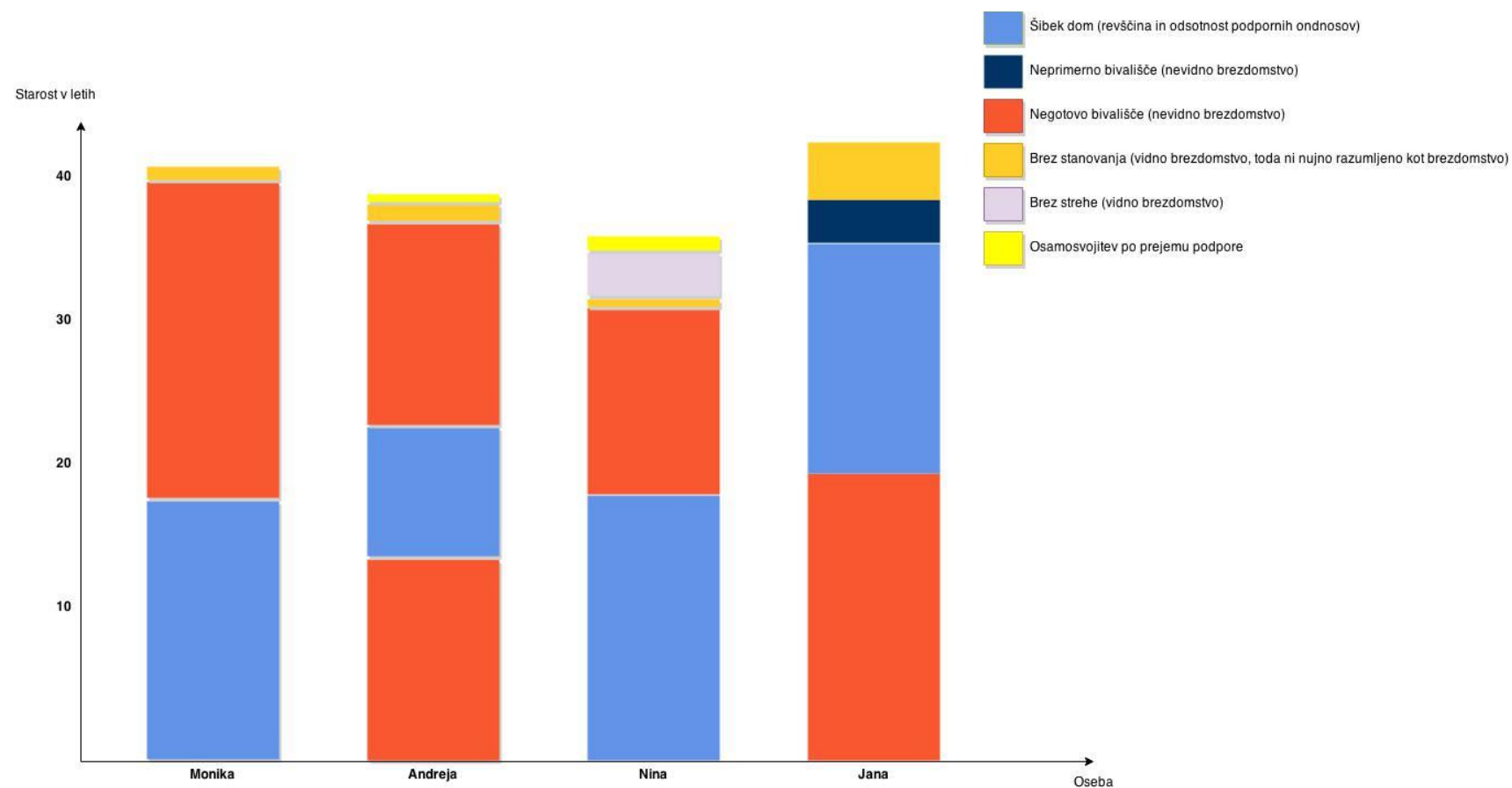
V vseh primerih lahko zasledimo in ločimo dalj časa trajajoče obdobje (15–28 let) kopičenja različnih dejavnikov tveganja, ki so delovali v ozadju, ter krajše obdobje, ko je nastopil nek sprožilni dejavnik oz. kombinacija več dejavnikov in jih potisnil »navzven«, v polje (pogosto še vedno nevidnega in neprepoznanega) brezdomstva v okviru institucij oz. ulice.

Osebi, ki sta imeli izkušnjo materinskega doma in varne hiše, sta strokovno podporo označili kot nepogrešljivo in ključno za umik iz negotovega, z nasiljem prežetega okolja. To je bila sporazumna oblika podpore, o kateri sta sogovornici dalj časa premišljevali in se v nekem prelomnem obdobju zanjo tudi odločili.

Osebi, ki sta imeli izkušnjo hospitalizacije (bolnica oz. psihiatrija), pa se za to obliko pomoči nista prostovoljno odločili. Po odhodu iz institucije sta se srečali z nadaljnjimi pojavnimi oblikami brezdomstva, saj vzrok njihovih težav ni bil naslovljen. Če je Nina »bila postavljena« na ulico, se je za Jano po odpustu šele začel »sprehod« med različnimi, zanjo neprimernimi in neustreznimi oblikami institucionalne namestitve, ki je bila predvsem v funkciji blaženja stanovanjske ranljivosti.

Kategorija dolgotrajne stanovanjske ranljivosti ter izključenosti se najpogosteje prekriva z nevidnim brezdomstvom. Težko je razmejiti, kdaj se eno začne in drugo konča, poleg ekonomskih kazalcev (revščina) pa je kvaliteta odnosov eden ključnih dejavnikov, na podlagi katerih lahko nekoliko bolj jasno razmejujemo in utemeljujemo manifestacijo nevidnega brezdomstva.

Slika 6: Prikaz in primerjava različnih oblik bivanjske ureditve ter brezdomstva v življenjih žensk glede na čas (v letih)

Vse sogovornice so bile srednjih let (v medsebojnem razponu do 7 let). V dobrih treh desetletjih življenja se je v življenju posameznic nakopičilo toliko težav, da jim niso bile več kos. Na podlagi tega lahko sklepamo, da zelo ranljive ženske, ki bivajo v negotovih oblikah namestitve (revščina, nasilje), še naprej ostajajo izolirane in skrite daljša, celo več desetletij trajajoča obdobja, pri čemer ne dobivajo ustrezne pomoči in podpore za reševanje svojih stisk, kar slednje dodatno pogloblja. V teh odnosih in namestitvah pogosto vztrajajo ravno zaradi nezmožnosti menjave okolja. To nam daje misliti o mnogo večjem obsegu nevidnega brezdomstva med ženskami, ki je, paradoksalno, »alternativa« bolj vidnim oblikam brezdomstva, kar za tradicionalno, na dom in gospodinjstvo vezano žensko, predstavlja dvojni poraz – socialni in moralni.

Vse sogovornice so bile v svojih stiskah dolgo časa spregledane in nevidne v smislu razumevanja njihovih stisk z vidika pojavnosti brezdomstva in kot take tudi danes niso nujno prepoznane, z izjemo dveh sogovornic, ki sta, in šele takrat, ko sta, postali vidni uporabnici servisov za podporo brezdomnim osebam (zavetišče in Kralji ulice).

Sklenemo lahko, da nobena izmed sogovornic ni imela izkušnje urejenega, podpornega in ljubečega domačega okolja v nobenem obdobju življenja, kar je še posebej zaskrbljujoče, če pomislimo tudi na njihove otroke.

3.8.2 DRUGO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Katere dejavnike tveganja (strukturni, institucionalni, odnosni in osebni) za nastanek brezdomstva lahko zasledimo v njihovih biografijah?«

a) Predstavitev podatkov za drugo raziskovalno vprašanje

Dejavnike tveganja (strukturni, institucionalni, odnosni in osebni) za nastanek brezdomstva, ki jih lahko zasledimo v biografijah sogovornic, sem raziskala tako, da sem temeljito pregledala dobesedne prepise pogovorov in iskala relevantne dele besedila. Izbrane dele besedila sem povezala in vnesla v tabelo 6. Ugotovitve sem želela predstaviti v strnjeni obliki, da bi dobili boljši pregled nad številčnostjo in raznolikostjo dejavnikov tveganja.

Tabela 6: Prikaz strukturnih, institucionalnih, odnosnih in osebnih dejavnikov tveganja, ki so prispevala k nastanku (ne)vidnega brezdomstva v biografijah žensk z izkušnjo brezdomstva

OSEBA	STRUKTURNI DEJAVNIKI TVEGANJA	INSTITUCIONALNI DEJAVNIKI TVEGANJA	ODNOSNI DEJAVNIKI TVEGANJA	OSEBNI DEJAVNIKI TVEGANJA
NINA	- dolgotrajna revščina - brezposelnost - dolgotrajna stanovanjska problematika - ekonomska ranljivost - družbeni odnos do revščine - normalizacija revščine - družbeni odnos do odvisnosti od prepovedanih drog - odsotnost nacionalne stanovanjske politike - odsotnost nacionalne strategije na področju brezdomstva	- dolgotrajno bivanje v bolnici - stanovanjska ranljivost po odpustu iz bolnice - slab dostop do ranljivih populacij - pomanjkanje preventivnih dejavnosti - neodzivnost in neprepoznavanje stisk na nivoju primarnega zdravstva - neučinkovito medsektorsko sodelovanje - pomanjkanje spolno občutljivih služb in storitev	- neugodne družinske razmere v primarni družini - neugodne družinske razmere v družini prokreacije - samohranilka - odsotnost podpornih socialnih mrež - odvisnost partnerja od prepovedanih drog - ločenost od otrok - nov partner iz podobnega socialnega okolja - ogroženost otrok - ignorantski odnos okolice	- zdravstvene težave - razvoj odvisnosti od drog - močni občutki razvrednotenosti in sramu - osamljenost - brez podpore - ni slišana, ni opažena (nevidna) - zadržana pri iskanju pomoči, nezaupljiva - ranljiva in prestrašena - slabo opremljena za spopadanje s težavami - dvojna delovna (pre)obremenitev - zaskrbljena za otroke
JANA	- dolgotrajna revščina - brezposelnost - dolgotrajna stanovanjska problematika - ekonomska ranljivost - družbeni odnos do revščine - normalizacija revščine - družbeni odnos do težav v duševnem zdravju - odsotnost nacionalne stanovanjske politike - odsotnost nacionalne strategije na področju brezdomstva	- dolgotrajno bivanje v bolnici - izkušnja psihiatrije kot stigma - stanovanjska ranljivost po odpustu iz bolnice - slab dostop do ranljivih populacij - pomanjkanje preventivnih dejavnosti - neodzivnost in neprepoznavanje stisk na nivoju primarnega zdravstva - neučinkovito medsektorsko sodelovanje - pomanjkanje spolno občutljivih služb in storitev - oznaka trajno nezaposlive osebe - kroženje med različnimi institucijami - odvzem otroka	- disfunkcionalni odnosi v primarni družini - neugodne družinske razmere v družini prokreacije - samohranilka - odsotnost partnerja - odsotnost podpornih socialnih mrež - nihče ji ne prisluhne in verjame - ločenost od otroka - stigmatizacija duševne bolezni - ignorantski odnos okolice - ogroženost otroka	- duševna stiska (pred in po odvzemu otroka) - močni občutki razvrednotenosti in sramu - osamljenost - brez podpore - ni slišana, ni opažena (nevidna) - zdravstvene težave - ranljiva in prestrašena - slabo opremljena za spopadanje s težavami - dolgo časa je bila nedostopna za podpirne servise - zaskrbljena za otroka

MONIKA	- dolgotrajna revščina - brezposelnost - dolgotrajna stanovanjska problematika - ekonomska ranljivost - družbeni odnos do revščine - normalizacija revščine - družbeni odnos do nasilja v družini - normalizacija nasilja - pravno varstvo v primeru nasilja v družini - odsotnost nacionalne stanovanjske politike - odsotnost nacionalne strategije na področju brezdomstva	- nedostopnost pravnega varstva - dolgotrajni in dragi postopki na sodišču - sekundarna viktimizacija v času obravnave - omejenost dostopa do brezplačne pravne pomoči - neustrezno zdravljenje poškodb - slab dostop do ranljivih populacij - neodzivnost in neprepoznavanje stisk na nivoju primarnega zdravstva - neučinkovito medsektorsko sodelovanje - omejitve pri delitvi premoženja	- nasilni partner - omejitve pri delitvi premoženja - prenos nasilja na otroke - ignorantski odnos okolice - ločena od otroka - neugodne družinske razmere v primarni družini - samohranilka - ogroženost otroka	- zdravstvene težave - duševna stiska - močni občutki razvrednotenosti in sramu - osamljenost - brez podpore - dolgo časa ni bila slišana in opažena (nevidna) - zadržana pri iskanju pomoči - ranljiva in prestrašena - slabo opremljena za spopadanje s težavami - zaskrbljena za otroka
ANDREJA	- dolgotrajna revščina - brezposelnost - dolgotrajna stanovanjska problematika - ekonomska ranljivost - družbeni odnos do revščine - normalizacija revščine - družbeni odnos do nasilja v družini - normalizacija nasilja - družbeni odnos do odvisnosti od alkohola - normalizacija alkoholizma - pravno varstvo v primeru nasilja v družini - odsotnost nacionalne stanovanjske politike - odsotnost nacionalne strategije na področju brezdomstva	- otrok v šolskem okolju - nedostopnost pravnega varstva - dolgotrajni in dragi postopki na sodišču - sekundarna viktimizacija v času obravnave (vključno z otroki) - omejenost dostopa do brezplačne pravne pomoči - slab dostop do ranljivih populacij - neodzivnost in neprepoznavanje stisk na nivoju primarnega zdravstva - neučinkovito medsektorsko sodelovanje - omejitve pri delitvi premoženja	- nasilni partner - spolna kontrola moža - ekonomska in psihična odvisnost od moža - ogrožujoč primarni dom - odsotnost podpornih socialnih mrež - ignorantski odnos okolice - samohranilka - prenos nasilja na otroka - ogroženost otroka - omejitve pri delitvi premoženja	- zdravstvene težave, ki so posledice dolgoletnega nasilja - močni občutki razvrednotenosti - močni občutki sramu in krivde, zaradi česar se dodatno oddalji od okolice - osamljenost - dolgo časa brez podpore - dolgo časa ni bila slišana in opažena (nevidna) - zadržana pri iskanju pomoči - ranljiva in prestrašena - slabo opremljena za spopadanje s težavami - zaskrbljena za otroka

b) Ugotovitve o drugem raziskovalnem vprašanju

Tabela 6 je zelo obsežna, kar opozarja na mnogoterost, prepletenost in kompleksnost dejavnikov tveganja v biografijah žensk z izkušnjo bolj ali manj vidnega brezdomstva.

Na podlagi slednjih sem ugotovila, da se kot posebej neugodna izkaže kombinacija sledečih dejavnikov:

a) ekonomska ranljivost žensk, ki močno oteži njihove možnosti za preživetje na eni in povečuje tveganje za odvisnost od partnerjev na drugi strani,

b) odsotnost podpornih socialnih mrež skozi vsa življenjska obdobja, pri čemer lahko ločimo več nivojev:

1. Makro nivo:

- družbeni odnos do žensk, revščine, nasilja v družini, alkoholizma in odvisnosti od prepovedanih drog.

2. Mezzo nivo:

- družbeni odnos, ki se odseva skozi ignoranco bližnje okolice, kot so sosedi in naključni opazovalci, ki umikajo pogled,
- pomanjkljivo (so)delovanje institucij s področja pravnega varstva (sodišča, odvetniki), zagotavljanja javnega reda (policija), zdravstvenega varstva (psihiatrija, splošni zdravniki), izobraževanja (šole, ki jih obiskujejo otroci), socialnega varstva (CSD, zavetišče, varna hiša, materinski dom) in delovnega okolja (sodelavci).

3. Mikro nivo:

- šibke socialne mreže,
- nepodporni in ogrožujoči odnosi s strani bližnjih.

c) ponotranjanje odgovornosti za lastni položaj, močni občutki sramu in krivde, zaradi česar si ženske prizadevajo za prikrivanje obstoječih stisk ter jih skušajo blažiti do skrajnih meja.

3.8.3 TRETJE RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kakšnih oblik pomoči in podpore so bile deležne v svojih življenjih?«

a) Predstavitev podatkov za tretje raziskovalno vprašanje

Tudi pri tretjem raziskovalnem vprašanju sem za pridobivanje podatkov izvedla enak postopek, kot pri drugem raziskovalnem vprašanju. V tabeli 7 so predstavljene ugotovitve o oblikah pomoči in podpore, ki so jih v svojih življenjih bile deležne sogovornice.

Tabela 7: Oblike pomoči, ki so jih bile v svojih življenjih deležne ženske

OSEBA	SAMOPOMOČ	NEFORMALNE OBLIKE PODPORE	FORMALNE OBLIKE PODPORE
NINA	- razvijanje optimistične drže, - borbenost, - razvijanje upanja, - aktivno iskanje zaposlitve, - previdnost pri izbiri družbe, - osebne strategije za prikrivanje vidnega brezdomstva, - vztrajnost, - branje knjig, - selitev v Ljubljano, - skrb za psičko, - sprehodi v naravi, - vzdrževanje komunikacije z otroki, - počasen, a vztrajen napredek, - delovnost, - pisanje dnevnika, - uspešno zdravljenje odvisnosti, - reševanje neurejenih zadev iz preteklosti.	- babica, ki je skrbela zanjo, - podpora očeta in babice ob rojstvu prvega otroka, - nasveti drugih brezdomcev na ulici, - priložnostna dela na črno, - psička, - hčerki, - nov partner, - tašča, ki je prevzela skrb za hčerki, - manjša stalna družba, - čas za okrevanje, - soba, kot umik iz ulice, - starši hčerkega fanta.	- socialna podpora, - pomoč pri zdravljenju odvisnosti, - dnevni center Kralji ulice, - prodaja časopisa Kralji ulice, - nevladne organizacije in servisi za podporo brezdomcem, - družbeno koristna dela.
JANA	- intenzivno izobraževanje, - iskanje razpoložljivih oblik pravne pomoči, - iskanje zagovorništva, - obiskovanje družabnih spletnih portalov, - zapolnitev dneva z različnimi aktivnostmi, - branje, - ozaveščanje in boj proti stigmati.	- občasna finančna podpora staršev, - partner iz tujine, - sin, - tečaji in izobraževanja, - knjižnica, - prostovoljno delo v tujini, - sostanovalci iz zavetišča.	- patronažna služba, - Center za socialno delo, - zastopnik bolnikovih pravic, - zavetišče, - psihiatrija, - Ozara, - zaposlitev, - sinova rejnica, - varen prostor.
MONIKA	- sprehodi v naravi, - kvačkanje, - razvoj novih znanj in veščin, - razvijanje občutka lastne vrednosti, - delovnost, - skromnost, - osebne strategije za preživetje nasilja doma.	- pogovori s prijatelji, - »kofetkanje«, - prijateljica, h kateri se umakne, - sin.	- Center za socialno delo, - materinski dom (MD), - strokovne delavke v MD, - osebno dopolnilno delo, - odvetnik, - brezplačna pravna pomoč, - varen prostor, - nova znanja, - čas za okrevanje.
ANDREJA	- zaključila višjo šolo, - branje, - izobraževanje, - vedoželjnost, - delovnost, - sprehodi v naravo, - razvijanje občutka lastne vrednosti, - osebne strategije za	- daljna sorodnica, - šola, - sin, - priložnostna dela na črno, - knjižnica, - kolegica iz varne hiše, - avto, - naključni mimoidoči in sosedi (očividci nasilja).	- Center za socialno delo, - krizni center, - varna hiša (VH), - policija, - varen prostor, - nova znanja, - čas za okrevanje, - sodišče, - strokovne delavke iz VH,

	preživljanje nasilja, - vzpostavitev novega bioritma, - odločnost, - borbenost, - razvijanje samozaupanja.		- Al-Anon, - psihologinja, - sinova učiteljica.
--	---	--	---

b) Ugotovitve o tretjem raziskovalnem vprašanju

Že na prvi pogled lahko v tabeli 7 opazimo, da prevladujejo različne oblike in strategije samopomoči žensk. To lahko razumemo na sledeče načine:

- same si nenehno prizadevajo za izboljšanje in ureditev življenjske situacije,
- pogosto so pri razreševanju kompleksnih težav, ki so strukturnega izvora, prepuščene same sebi,
- svoje stiske skušajo skriti pred širšo javnostjo (npr. nasilje v družini, neurejene bivanjske razmere, revščino, ...),
- hkrati pa velja opozoriti, da je to v nasprotju s prevladujočim družbenim mnenjem, ki njihovo situacijo vidi kot posledico njihove pasivnosti in neučinkovitosti.

V zvezi z neformalnimi oblikami podpore lahko izpeljemo sledeče:

- kljub prisotnosti neformalne podpore, gre povečini za šibke vezi, ki ne nudijo nujno zadostne emocionalne podpore,
- nizek socialni kapital žensk se odraža v kvaliteti in razvejanosti neformalnih oblik podpore,
- hkrati pa do velikega izraza prihajajo tiste oblike neformalne podpore, ki imajo za ženske veliko emocionalno vrednost,
- neformalne oblike podpore zapolnijo vrzeli med posameznico in formalnimi oblikami podpore, s čimer blažijo njihove stiske.

Na področju formalnih oblik podpore pa lahko oblikujemo naslednje ugotovitve:

- obstajajo službe in storitve, s katerimi se neobhodno srečuje vsak posameznik, npr. center za socialno delo, osebni zdravnik, šola,
- zanje so še posebej pomembne tiste oblike formalne podpore, ki omogočajo začasen umik v varno okolje,
- storitve, ki se nanašajo na vprašanje stanovanjske ranljivosti, odgovarjajo predvsem na posledice le-te,
- odsotnost tistih oblik formalne podpore, ki bi delovale preventivno ter prispevale k preprečevanju in zmanjševanju stanovanjske ranljivosti,
- ni kontinuirane podpore pri težavah, s katerimi se posameznica srečuje daljše obdobje,
- ob zaključku določene oblike formalne podpore, nastane potreba po prehodnih oblikah pomoči, ki bi posameznici pomagala premostiti ravno ta, kritična, prehodna obdobja,
- da je domet obstoječih oblik formalne podpore omejen,
- veliko neizkoriščenega potenciala se kaže predvsem na področju medsektorskega sodelovanja in povezovanja,
- obsoječe formalne oblike podpore pogosto zakrivajo dimenzijo breždomstva in je ne problematizirajo, s čimer ostajajo priložnosti za učinkovito naslavljanje konkretnih potreb stanovanjsko ranljivih skupin ter reševanje le-teh, spregledane,
- zaskrbljujoče je dejstvo, da je obstoječih oblik pomoči (tabela 7) bistveno manj kot dejavnikov tveganja (tabela 6), kar priča o nesorazmernosti med obstoječimi dejavniki tveganja in ustreznimi odgovori nanje.

3.8.3 ČETRTO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Katere oblike nasilja so bile prisotne v njihovih življenjih?«

a) Predstavitev podatkov za četrto raziskovalno vprašanje

Pojavne oblike nasilja lahko opredelimo na sistemskem, institucionalnem in odnosnem nivoju, saj se le-te tesno navezujejo na dejavnike tveganj, ki smo jih opredelili pri drugem raziskovalnem vprašanju.

Do podatkov, ki so predstavljeni v tabeli 8 smo prišli s pomočjo enakega postopka, kot pri drugem in tretjem raziskovalnem vprašanju.

Tabela 8: Prisotnost različnih oblik nasilja

OSEBA	STRUKTURNE OBLIKE NASILJA	INSTITUCIONALNE OBLIKE NASILJA	NASILJE V ODNOSIH
NINA	- ekonomsko nasilje, - stanovanjska problematika, - odsotnost nacionalne politike na področju stanovanjske oskrbe, - revščina, - stigmatizacija, - neenakost, - posledice stigme za otroka, - predsodki, - kriminalizacija revščine, - diskriminacija, - patriarhat, - patologizacija posameznikove neprilagojenosti, - individualizem, - kapitalizem.	- nezavarovani prehodi iz institucije, - razdrobljena obravnava, - neupoštevanje	- nasilje na ulici med brezdomci, - nasilje na ulici s strani okolice, - psihično nasilje v družini, - zanemarjanje, - odvisnost od drog, - nezvestoba partnerja, - alkoholizem, - samomor partnerja.
JANA		- prelaganje prevzemanja odgovornosti, - prisilni odvzem otroka, - neutemeljeni posegi v svobodo in avtonomijo posameznice, - uvljavljanje premoči avtoritete nad posameznikom, - nekorektna obravnava, - ne prisluhnejo, - premalo časa za učinkovito in korektno obravnavo, - kršenje pravic pacientov, - diskriminatorna obravnava, - stigmatizacija - izguba dostojanstva, - vpliv avtoritete, - neenakost obravnave, - odvzem delovne pravice, - »neozdravljive« diagnoze - posledice stigme za otroka - predsodki	- stigmatizacija, - nerazumevanje okolice, - pomilovanje okolice, - posledice stigme za otroka - predsodki, - psihično nasilje v družini, - zanemarjanje.
MONIKA		- neodzivnost institucij, - dolgotrajni postopki, - zahtevni birokratski postopki, - prelaganje odgovornosti.	- fizično nasilje v družini, - ekonomsko nasilje v družini, - psihično nasilje v družini, - odrekanje podpore družini, - zanemarjanje.
ANDREJA		- neodzivnost institucij, - dolgotrajni postopki, - zahtevni birokratski postopki, - prelaganje odgovornosti, - diskriminatorna obravnava.	- fizično nasilje v družini, - ekonomsko nasilje v družini, - psihično nasilje v družini, - spolno nasilje v družini, - odrekanje podpore družini, - omejitev gibanja, - grožnje, - zanemarjanje, - alkoholizem, - nezvestoba.

b) Ugotovitve o četrtem raziskovalnem vprašanju

Ugotovitve v zvezi s pojavnostjo različnih oblik nasilja (tabela 8) lahko povzamemo sledeče:

- ni »čistih« oblik nasilja, saj je nasilje vedno rezultat prepletanja in sovplivanja mnogoterih dejavnikov,
- nasilje lahko opazujemo na makro, mezzo in mikro nivoju, kar nakazuje na fluidno naravo tega fenomena,
- nasilje v družini je vedno hkrati tudi manifestacija strukturnega nasilja, ki izvira iz neenakopravnosti med spoloma,
- revščina je huda oblika strukturno generiranega nasilja nad posameznikom,
- nasilje v odnosih najlažje prepoznavamo, zato ga pogosteje sankcioniramo,
- neprepoznavanje strukturnih in institucionalnih oblik nasilja vodi v družbo zmanjšane odgovornosti, kar se že izraža v pojavu normalizacije revščine in nasilja.

3.8.5 PETO RAZISKOVALNO VPRAŠANJE: »Kako je izkušnja brezdomstva vplivala na njihovo materinstvo in kaj se je dogajalo z njihovimi otroki?«

a) Predstavitev podatkov za peto raziskovalno vprašanje

Vse sogovornice imajo otroke - njihov trenutni položaj prikazuje tabela 9. V nadaljevanju sledi prikaz odgovorov na zastavljeno raziskovalno vprašanje, pri čemer bodo vključene relevantne izjave sogovornic v zvezi z omenjeno temo.

Tabela 9: Trenutni položaj mater in otrok

Oseba	Starost	Sedanji položaj matere	Število in starost otrok	Kje živijo sedaj	Strokovna podpora, ki jo otroci prejema
NINA	36	Samohranilka.	Dve hčeri (14 in 17 let)	Pri babici od bivšega moža.	-
JANA	43	Samohranilka.	Sin (5 let)	Prisilni odvzem, otrok je v rejništvu.	Rejništvo (celovita obravnava)
MONIKA	40	V ogrožujoči zvezi.	Sin (20 let)	Pri očetu.	-
ANDREJA	38	V ogrožujoči zvezi.	Sin (12let)	Živi z njo.	Svetovalna služba v šoli, učiteljica, varna hiša

b) NINA

Nina je dolga leta kot samohranilka, brez skoraj vsakršne podpore, skrbela za tričlansko gospodinjstvo: *»V bistvu me smo živele skupi skoz, potem sem pa jaz zbolela in sem šla v bolnico in takrat sem jih pač partnerju pustila«*. Nastop bolezni je predstavljal prelomno obdobje v njihovih življenjih. *»Pač, tamali dve sta pa pač ostali tam, ne moreš jih s sabo vlačet in sem vedno rekla, saj mesec dva, pa bom zrihtala ne, paa kr ni šlo, pa ni šlo, pa ni šlo.«* To je Nino zelo obremenjevalo: *»Na začetku je men blo grozn no, ker nista več mogle živet z mano.«*

Bivši mož je skrb nad otroki predal svoji mami, babici otrok. Odnosi med taščo in Nino so bili konfliktni, ker pa je njena podpora izjemno dragocena, so zgladili odnose do te mere, da se

lahko, zavoljo otrok, pogovarjajo. Podpora babice je omogočila, da otroci ostanejo pri družini in niso predani v sistem socialnega varstva.

Nina kot glavno oviro za ponovno združitev z otroki navaja odsotnost rednih prihodkov: *»Ja, če imaš službo, vsaj eno redno plačo, pa točno veš, lahko si pač nekaj pomagaš. S socialo si nimaš kaj. Plačam uno sobo in to je to. Otrokom neki in smo brez.«*

Opazila je, da se pri njenih otrokih ponavlja vzorec iz njenega otroštva (tudi za njene otroke sedaj skrbi babica). V »opravičilo« in tolažbo pove, da so »dost velike«, tj. da je vlogo mame do določene mere uspela uresničiti. Otroke želi s svojo izkušnjo zavarovati, zato se o tem z njimi pogovarja in jih na tak način skuša usmerjati. Pri starejši hčeri je opazila »ponavljanje njenega vzorca«. Hčera se je pri 17. letih odselila od babice k fantu, zaradi učnega neuspeha je že 3x zamenjala šolski program in »všeč so ji otroci«. Nina jo želi zavarovati pred prezgodnjo nosečnostjo, ob čemer izraža jasno stališče o velikem pomenu končanja šole in pridobivanju višje stopnje izobrazbe, kar bo pomembno izboljšalo bodoče možnosti zaposlovanja: *»sem ji tko razložila, da jo je mogl zabremzat ne. Ker se mi zdi, da nekaj ma čas. Saj ma dost časa. Naj najprej šolo nardi, pa vse.«*

Nina z otroki vzdržuje in ohranja redne stike. Stanovanjska ranljivost, ki smo jo omenjali v zvezi z Nino zajema tudi njene otroke. Tudi v njihovih življenjih je povečano tveganje in ranljivost, saj so do nadaljnjega odvisne od babice, oziroma starejša hčera od partnerja, zaradi česar si prizadeva, da bi ju s pogovorom o svoji izkušnji brezdomstva kar se da obvarovala pred morebitnimi nevarnostmi: *»Zdaj pa nekaj razložila sem, ta velki sem tud čist use, tko da use ve, in. Je nekaj sprejela to no. Zdaj je že tud 17 let stara, tko da velik stvari ji je že kristalno jasno ne. Tko da, nimamo težav no.«*

c) JANA

Materinstvo je bila Janina dolgoletna želja, toda za to ni imela pogojev (ni imela partnerja, ginekološke težave), zato se je kasnejše nosečnosti toliko bolj razveselila: *»On mi je kak bi rekla, izpolnio želju, pa še je bilo tak, kak bi rekla, frka, da ga mogoč ne bom niti imela, in, zdaj pač moram bit hvaležna, da otroka imam.«*

Pri Jani je bilo pomanjkanje podpornih odnosov v obdobju materinstva zelo izraženo: *»potem ko sem rodila, je normalno začela prihajat socialna služba, pa že tudi v bolnišnici so že prišli in so se pozanimali normalno, kakšen je moj status, kje je partner, partnerja ni, starši so pač bolani, stari, ne morejo nič pomagat, placa ni, kaj zdaj in potem so se začeli okrog mene motat.«*

Jano so prisilno hospitalizirali in jih odvzeli otroka: *»Aaaa in jaz sem v bistvu končala na psihiatriji, zato ker sem mela z otrokom, ko je bil otrok dva meseca star, aaa, sem ga peljala v bolnišnico. In ko sem ga končno dobila, in ko je bio 2 tedna, 3 tedna star so mi ga takoj vzeli.«*

Ločitev od otroka je zanjo predstavljala velik stres, saj nikoli ni prejela pojasnila zakaj so ji otroka odvzeli. Pričakovala je, da bo otroka lahko videla vsak dan, nakar je izvedela, da ima stike samo na 14 dni: *»Pri meni pač sploh ni bilo možnosti niti da ga vidim, in to sem bila precej obupana«*. Otrokova selitev k rejnici v drugo mesto za Jano predstavlja dodatno logistično in finančno obremenitev.

Kljub prvotnim odporom do rejnice, sta z mislijo na dobrobit otroka sčasoma uspeli razviti topel odnos: *»se počutim varno, da je otrok pri njej, ker se zavedam, da je zdaj tako, da ga je ona u boljšem stanju zaščitit, kot jaz, in je u stanju mu več pružit, kot jaz. Tak da jaz sploh ne grem za tem da bi prekinili neke odnose, prav nasprotno, bi se prizadevala da smo čim več*

skupaj, pa da jaz njima tudi kaj pomognem, pa na koncu koncev tudi vrnem. Jaz sem ugotovila, da ženska res ni, na začetku sem bila, kak bi rekla, groba do nje ker, moj bog, ne, vzela mi je otroka tri tedne starega od rok, a ne. Ampak ona je pač bila potrpežljiva.«

Otrok ji predstavlja veliko motivacijo za izboljšanje in ureditev trenutnega položaja, saj ne želi, da bi trpel za posledicami njene stigme. *»Računam, da otrok, ko bo imel 18 let ne bo imel nič. kak ga bodo njegovi vrstniki gledali, če bo taki reven brez, brez hiše, brez avta, brez vikenda, brez svojcev. Jaz bi rada naredla tako, da bo momu otroku čimboljše.«*

d) MONIKA

Monika ima odraslega sina, ki pa zaradi brezposelnosti ne zmore prehoda v samostojno življenje. Po Monikinem umiku v materinski dom je sin ostal sam z očetom. *»Je pa tak, da sem jaz še sina doma pustila ne, čeprav je 20 let star, ampak tud on je na istem, ker nima službe, em in bom rekla, zdaj sin vidi na kak način se je prej delalo nad menoj. Jaz sem tajila, mislim tajila, mama kot mama je tiho, zakaj bi otrok trpel zraven ne. In zdaj se je, kak naj rečem, moj bivši mož, nisma bla sicer poročena, ampak ja, žvela sva 20 let skupaj, oziroma 22, saj je vseeno, zdaj se je začel psihično spravljat na otroka.«*

Pri sinu zaznava veliko potrebo po umiku od očeta, ki je po njenem umiku v materinski dom, nad njim začel izvajati psihično nasilje: *»zdaj sem pa jaz otroku rekla, da mora prenehat, odstranit se.«*

Priložnosti za umik vidi predvsem v povezavi z neformalnimi oblikami podpore s strani prijateljev in znancev: *»Te mu je en prijatl ponudo sobo, tak da bi se lahko umakno. Ma iščemu mu vsi vsepovsod, ki je možno. Ker potem ma možnost tudi it k tej moji kolegici pa njegovem kolegu, ni noben problem, ma možnost tudi k totemu svojemu kolegu it, tak da je kr možnosti, da gre, prespi, preživi, tak da ne bi šel še globje ne.«*

Monika za zaveda, da umik k prijateljem ni dolgoročna rešitev, temveč zgolj začasen ukrep: *»Ampak sem jaz, mislim da to tud ni rešitev. Glih tak kot sem pri sebi gledla, ni rešitev, ker rabiš nekoga dalj časa, da se bolj, si, ne vem. Prvo se moreš zasidrat, potem morš verjet v sebi, da lahko greš dalje. In mislim da bi on, tud on rabo večjo pomoč. Ker to kak dolgo bo še zraven, kolko bo zmogo, pa ne vem. Če se ne bo prej karkoli zgodilo.«*

Skrbi jo zaostrovanje konfliktov med sinom in očetom ter morebitne posledice le-tega: *»Mislim ja. Eden impulzivn, 20-letn še bolj, ko bo nekaj, bo tak vse v lufti. Ne vem, nisem več dovolj pametna. Jaz mu pravim ne predolgo čakati ne. Ker če ne, ga pelje dejansko, njega pa definitivno prej psihiatrija kot karkoli drugega. Včeraj je bil »jaz ga bom ubil!«. Je tak daleč že. In se dejansko bojim karkoli ne, lahko se zgodi. Ja, samo, ko otrok enkrat starša udari je to malo tak, ne bi se jaz šla s tem igrat.«*

Sinu poskuša pomagati s svojim zgledom: *»Kak bi rekla, tisto-jaz nimam dovolj energije, da njega tolažim, svoje spomine obujam, iz svojih napak povem kaj lahko njemu je napačno ne, pa sma rekla »glej, jaz sem ga šla prijaviti, ti si govoro, da ne boš. Zakaj ne?! Probaj še ti!« Saj pa te slabše ne more bit, lahko je edino boljše. Jaz mu pravim: »glej, ni dobro čakati, zaradi tega, ker s tem, delaš samo sebi slabo. Probaj se na realna tla postaviti, probaj it dalje.«*

Ogroženost otroka jo zelo bremeni: *»Bom pa rekla ja, tisto ko sem se vun sebe vlekla, se mi zdi je blo lažje kot zdaj, ko moram otroka ven vlačiti. No saj, grozno je karkoli in kakorkoli kaj takega skozi it, ampak ne vem, od kod sem še pobirala moči, od kod jo zdaj pobiram, ampak vem, da mi bo gratalo. Ker jaz sem čakala 10 let, pri sinu nem pustla, da se čaka 10 let. Ker je škoda življenja.«*

Ob strokovni podpori v materinskem domu je razvila zavedanje, da mora najprej poskrbeti zase, da bi lahko bila v učinkovito oporo tudi otroku: *»Tak da ja, grem mimo ampak še vedno se srečujem z določenimi temi stvarmi, ki sem zajeta, zajeta no, ker otroku ti ne moreš reči ne. Zdaj ti pa ne morem pomagat ne. Ja, zopet gre ogromno živcev, ogromno tistega kaj veš, da moraš sam sebi pomagat, pa njemu pomagat, čeprav danes vem, da sem prva tista jaz, ko moram sama sebi pomagat, potem komaj njemu, ne. Ni lahko, ampak danes mi je lažje. Iz strani in tu, ne vem, vseh socialnih delavk in potem s centrom, tak da ja, ampak probaš si pomagat ne.«*

e) ANDREJA

Andrejin (sedaj bivši) mož je alkoholik. Nad njo je izvajal vse oblike nasilja (fizično, psihično, spolno, ekonomsko). V času nosečnosti je upala, da bo prihod otroka pozitivno vplival na moža: *»Nič, misliš si, da ko, saj pil je že prej, ampak da ko bo otrok, da bo nehal, da se bodo stvari uredile, pač misliš, da bo takrat boljše, da se bo bolj odgovorno obnašal.«*

Nasilje je trajalo tudi v času nosečnosti: *»Saj to to je, jaz sem v nosečnosti, ko sem bla 7 mescov noseča sem v bolnici na šlavfih pristala. Tak me je znerviro, da nekaj sem se, nekaj sem se, razburla sem se in dobila popadke in sem potem v bolnici bla, potem pa se več nisem znervirala, ker v nosečnosti si še bolj sekiraš, če pride pijan, pa kak se obnaša, pa to, pa sem se sekirala pač.«*

Andreji je prihod otroka predstavljal veliko veselje. Vanj je usmerila vso svojo pozornost: *»In, in potem sem bla v bolnici 14 dni not, potem ko sem prišla ven, pa sem rekla dovolj, zdaj pa samo za sebe pa za otroka skrbet, pač, da moram čist odmisliť.«*

Otroka je skušala zavarovati pred nasiljem moža: *»Enkrat ga je htel nekaj, ga je, kao da ga bo nekaj vzgajal, pa ni. To sem jaz vedno preprečla. Tak da njega ni. Jaz sem to vedno poskrbela, da ko je, da je šo prej sin spat preden je on domov prišo. Da je, to, da je šo hitro spat.«*

Oče sina ni nikoli sprejel: *»Ni se on niti veliko ukvarjal. Če sta kaj skupaj, televizijo sta gledala, šport al pa kaj skup. Drugače pa se on, niti se ni, on se ni, niti za šolo nikoli, niti ene pravljičice mu ni prebral. V celem življenju niti ene pravljičice. Nič. Tak da.«*

Fizično nasilje nad otrokom ji je uspelo preprečiti, toda psihičnega nasilja ni bilo moč zaječiti, zato sta z otrokom poiskala zavetje v varni hiši: *»Ne gre več dalje. Ker ko ti že vse odpove, roke, noge, ko več ne moreš hodit, ko ti psihosomatika odpove, ko vidiš kak boš umrl, al boš pa nekaj nardil, ko si že tak daleč na koncu. Umret nene smeš zaradi otroka. Več ne, več ne zmoreš, potem vidiš da, ne vem, da če, ne vem, za naju dva, ni blo druge rešitve z otrokom, samo da grema. Edina rešitev. In takrat je blo tudi, da je varna hiša v Mariboru bla čist polna in naju dva so hotli dat nekam v Slovenj Gradec. Tam pač, ko je še blo fraj. Jaz pa sem insistirala pri Mariboru, pač zaradi vsega tega, ker sin hodi tudi tu v šolo, jaz še mam tukaj kup stvari, sem mela za uredit, pa tud nekaj v Mariboru bo lažje vse skup.«*

Pri otroku so se posledice nasilja izražale v znižanem šolskem uspehu, anksioznosti in močnih občutkih jeze do očeta: *»Zdaj je celo ugotovil, da njegov oče je pa res pijanec, in to dosti krat reče, to dosti krat reče. Jezen je, ful je jezen. Ja. Pa tud vidi, da so drugi otroci, ko so not bli, tudi bli jezni. Saj so opravičeno jezni. Saj nisi nič krivo, no.«*

Vez med Andrejo in sinom je pomembna in dragocena opora. Kljub vsem težavam se od otroka ni ločila, saj je bil dovolj mlad, da je lahko skupaj z njo umaknil v varno hišo. Andreja si vseskozi prizadeva za boljšo prihodnost in varno okolje za oba.

f) Ugotovitve o petem raziskovalnem vprašanju

Obdobje povečane stanovanjske ranljivosti in/ali nastanka brezdomstva deluje obremenilno tako na žensko, kot njene otroke.

Pri vseh sogovornicah lahko opazimo, da so tudi same odraščale v bolj ali manj ogrožujočih in nespodbudnih okoljih, zaradi česar so si toliko bolj prizadevale, da bi svoje otroke obvarovale pred tem. Kljub temu opažajo, da se tudi v družinah prokreacije ponavljajo nekateri ogrožujoči vzorci iz njihove preteklosti (npr. nasilje v družini, alkoholizem, odsotnost očeta). To priča o večgeneracijski ranljivosti in socialni izključenosti, ki se prenaša tudi na njihove otroke.

Ločitev od otrok predstavlja eno najbolj stresnih obdobij v življenju teh žensk. Močno si prizadevajo za dobrobit otrok in vzdrževanje stikov. Kot največjo oviro za ponovno združitve z otroki navajajo revščino in pomanjkanje ustrezne varne in stabilne stanovanjske rešitve.

Ne glede na težavne okoliščine pa materinstvo vsem ženskam predstavlja svojevrstno izpolnitev in poslanstvo v življenju. Otroci so eden glavnih motivov za spremembo in željo po izboljšanju življenjskih razmer. V najtežjih trenutkih je ravno misel na otroke preprečila najhujše (samomor, predaja, obup).

Pri vsaki ženski, ki je mama in ima izkušnjo brezdomstva se moramo zavedati, da se v ozadju skriva tudi brezdomstvo otrok. Dimenzija stanovanjske ranljivosti in brezdomstva je pri teh otrocih le redko prepoznana. Zgodnje prepoznavanje in preventivno delovanje je zanje še toliko bolj pomembno.

4 ZA.ključek, ki naj odklepa srca ljudi!

*»V življenju ni nič takega, česar bi se morali bati;
so le stvari, ki jih je potrebno bolje spoznati.
Sedaj je čas, da povečamo razumevanje in zmanjšamo strah.«
(Marie Curie)*

Nina, Jana, Monika in Andreja.

So štiri ženske. Med seboj se ne poznajo, toda družijo jih izkušnja brezdorstva, jaz in ti, bralec teh vrstic. Torej smo povezani bolj, kot se na prvi pogled morda zdi.

Srečanja, ki sem jih izvedla s sogovornicami v okviru kvalitativne raziskave, so mi omogočila bežen vpogled v njihove svetove, ki so bili zame do takrat neznani. Tako sem v proces raziskovanja in opazovanja postala vključena tudi sama. S svojo prisotnostjo in pozornostjo sem soustvarjala raziskovalni proces, v katerega se vključuješ tudi ti, bralec, ki ga reflektiraš z neke druge perspektive in dodajaš svoj mozaik k razumevanju pojava brezdorstva med ženskami.

Tekom priprave diplomskega dela sem spoznala omenjene sogovornice in predvsem njihove zgodbe, ki se na površini sicer razlikujejo, vendar po analizi lahko ugotovimo tudi veliko skupnih točk.

V vseh primerih lahko zasledimo dalj časa trajajoče (15–28 let) obdobje kopičenja dejavnikov tveganja, ki so delovali v ozadju, ter krajše obdobje, ko je nastopil sprožilni dejavnik oz. kombinacija več dejavnikov in sogovornice potisnil »navzven«, v polje brezdorstva v okviru institucij oz. ulice. V negotovih oblikah bivanja so vztrajale zaradi nezmožnosti menjave okolja. Njihove stiske so bile dolgo časa spregledane in nevidne. To nam daje misliti o veliko večjem obsegu nevidnega brezdorstva med ženskami, ki se pogosto manifestira v zasebni sferi.

V njihovih biografijah so bili prisotni številni dejavniki tveganja, ki so delovali na strukturnem, institucionalnem, odnosnem in osebnem nivoju. V zvezi s tem lahko posebej izpostavimo ekonomsko ranljivost žensk, odsotnost podpornih socialnih mrež in ponotranjanje odgovornosti za lastni položaj, kar jih je omejevalo v iskanju priložnosti za spremembo okolja in posledičnega izboljšanja položaja.

V nasprotju s prevladujočim družbenim mnenjem, pri čemer se njihovo stanje dojema kot posledico lastne pasivnosti oz. osebnih odločitev, pa ugotavljamo, da so si sogovornice nenehno aktivno prizadevale za izboljšanje in ureditev življenjskih pogojev, pri čemer so razvile vrsto strategij samopomoči. Preden so posegle po formalnih oblikah pomoči, so se vse sogovornice zatekle k neformalnim oblikam le-te (npr. spanje pri sorodnikih), s pomočjo katerih so blažile in premagovale najbolj kritična obdobja. Vse sogovornice so imele izkušnje tudi s formalnimi oblikami pomoči (npr. CSD, policija ...), ki pa po večini niso bile občutljive za njihovo izkušnjo stanovanjske ranljivosti. Pri obstoječih specializiranih storitvah za ženske (npr. materinski dom, varna hiša) vidik brezdorstva žensk ni nujno prepoznan, medtem ko se oblike pomoči, ki naslavlajo vidik brezdorstva (npr. zavetišče) osredotočajo predvsem na zmanjševanje negativnih učinkov brezdorstva.

Njihova življenja so prežeta z dolgoletnim nasiljem, ki sega v vse sfere življenja in se odraža na strukturnem, institucionalnem, odnosnem in individualnem nivoju. Za reševanje stiske konkretne posameznice je potrebno celostno delovanje na vseh nivojih, pri čemer morajo vsi deležniki prevzeti ustrezen delež odgovornosti.

Vsem sogovornicam je bilo skupno tudi to, da so bile matere. Za vsako ogroženo in/ali brezdomno materjo se skriva tudi ogrožen in/ali brezdomen otrok. Nenazadnje pa ne gre spregledati tudi dejstva, da so tisti, ki povzročajo nasilje (npr. partner), praviloma tudi sami spregledane žrtve nasilja, ki zaradi odsotnosti podpore nadaljujejo in poglobljajo začaran krog nasilja.

Ob tem lahko zaključimo, da je prepoznavanje stanovanjske ranljivosti žensk (in njihovih otrok!) izjemnega pomena za razvoj ustreznih strategij in programov, ki bodo ne samo blažile, temveč delovale tudi preventivno. Ugotavljam, da je ozaveščanje o manj vidnih oblikah brezdomstva med ženskami še posebej pomembno za institucije, ki se z njimi srečujejo, kar bi prispevalo tako h krepitvi učinkovitosti obstoječih in bodočih programov pomoči kot tudi zavedanju o nujnosti medsektorskega in multidisciplinarnega sodelovanja.

Če sem v začetku raziskovalnega procesa izhajala predvsem iz opazovanja razlik med »domstvom in brezdomstvom«, ob zaključku raziskovalnega procesa prihaja vse bolj do izraza vidik »bližine in podobnosti«. Vsakdo izmed nas ima pravico do varnega doma. Da bi to potrebo lahko uresničevali, pa moramo razvijati in krepiti odnose, ki bodo prispevali k uresničevanju varnega prostora. Pri ranljivih ženskah pa poleg pomena varnega prostora prihaja do izraza tudi pomen časa, ki je potreben za okrevanje in razvijanje novega življenja.

5 LITERATURA

Anderson, G. in Rayens, K. (2004). Factors Influencing homelessness in women. *Public Health Nursing*, 21(1), 12–23.

Beck, U. (2001). *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.

Cvahte, B. (2008). Revščina kot kršitev človekovih pravic. *Brezplačni bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije*, (12), 8–9.

Čuk Rupnik, J. (2014). Zmotno je prepričanje, da v Sloveniji ni brezdomnih otrok. Pridobljeno s <https://www.rtvsl.si/zdravje/novice/zmotno-je-prepricanje-da-v-sloveniji-ni-brezdomnih-otrok/334561>

Dekleva, B. (2014). O brezdomstvu v izobraževanju. V: *Partnerstvo Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani in vzgojno-izobraževalnih institucij*. Pedagoška fakulteta, Ljubljana, 15–20.

Dekleva, B. (2015). Uvodnik: Brezdomne družine. *Kralji ulice*, (104, januar 2015), 2.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007a). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007b). Definiranje brezdomstva in merjenje njegovega obsega. *Socialna pedagogika*, 11(1), 1–36.

Dekleva, B. et al. (2010). *Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo, Fakulteta za družbene vede UL, Pedagoška fakulteta UL.

Dovžan, Š. (2011). *Kaj pa ti o tem misliš? Dojemanje brezdomstva med uporabniki spletnih forumov* (Diplomsko delo, Pedagoška fakulteta). Pridobljeno s http://pefprints.pef.uni-lj.si/568/1/%C5%A0pela_Dov%C5%BEan_-_diplomsko_delo.pdf

Ending Homelessness: A handbook for policy makers. (2010). Bruselj: FEANTSA. Pridobljeno s http://www.kraljiulice.org/library/381/ending-homelessness_-_a-handbook-for-policy-makers.pdf

Epilog. (2015). *Nasilni otroci*. Pridobljeno s <http://www.24ur.com/novice/slovenija/ko-si-problematicne-otroke-institucije-le-podajajo-in-na-koncu-pristanejo-na-psihiatriji-med-dusevnimi-bolniki.html>

Filipović, M. (2007). Stanovanjska ranljivost v Sloveniji: analiza na podlagi razširjene definicije brezdomstva. *Socialno delo*, 46 (4–5), 187–197.

Gelberg, L. et al. (2008). Homeless Women: Who is Really at Risk for Unintended Pregnancy?. *Matern Child Health J*, 12, 52–60.

Hegler, J. (2013). Potrebnost stanovanjske politike. V B. Dekleva (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: Gradiva konference*. (str. 31–38). Ljubljana: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Jalušič, V. (2009). Razumevanje in zlo. V: *Zlo nemišljenja: ardentovske vaje v razumevanju posttotalitarne dobe in kolektivnih zločinov* (str. 32–34). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.

Jalušič, V. in Hrzenjak, M. (2011). *Vrata niso baš odprta: (treba da jih gurneš, pa da se odvaraju): perspektive v reševanju kompleksnih neenakosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut

Jurančič Šribar, L. (2007). Sodobne spremembe na trgu dela in posledice politično-ekonomskega nasilja v vsakdanjem življenju brezdomcev. V B. Dekleva, J. Rapuš-Pavel in D. Zorc-Maver, D. (ur.), *Prehodi v svet dela – izbira ali nuja?* (str. 158–175). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Komorbidnost (izbrano poglavje). *Letno poročilo 2004: O stanju na področju drog v Evropski uniji in na Norveškem*. Pridobljeno s <http://ar2004.emcdda.europa.eu/download/ar2004-sl.pdf>

Kontelj, M. (2012). *Mednarodni dan boja proti nasilju nad ženskami 2012*. Pridobljeno s http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5148

Kosec, B. (2008). Življenjski stil – brezdomec. *Brezplačni bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije*, (12), 16.

Leskošek, V. (2014). Razvoj dela na področju nasilja nad ženskami v Sloveniji. V Veselič, Š. (ur.), Horvat, D. (ur.), Plaz, M. (ur.). (2014). *Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja* (str. 33–48). Ljubljana: Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.

Lešnik Mugnaioni, D. (2014). Otroci v primežu zlorabe moči. V Veselič, Š. (ur.), Horvat, D. (ur.), Plaz, M. (ur.). (2014). *Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja* (str. 93–105). Ljubljana: Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.

Mandič, S. (1999a). Uvodnik. V S. Mandič (ur.). *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 11–42). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Mandič, S. (1999b). Stanovanjska tveganja, ranljive skupine in novi pogledi. V S. Mandič (ur.), *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 11–42). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Martinjak, N. (2004). Koncept socialnega kapitala v socialni pedagogiki. *Socialna pedagogika* 8 (4), 481–496.

Matko, K. (2014). *Prispevek Katje Matko z Društva SOS telefon na Nacionalni konferenci »Opolnomočenje brezdomnih žensk za zaščito pred nasiljem na ulici, Brdo pri Kranju*. Pridobljeno s [file:///C:/Users/Bojana/Desktop/MATKO%20VIRI-pregledano%20Prispevek%20nasilje%20in%20brezdomstvo%20%C5%BEensk%20konf%20%2013%20%203%20%20-%20Brdo%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Bojana/Desktop/MATKO%20VIRI-pregledano%20Prispevek%20nasilje%20in%20brezdomstvo%20%C5%BEensk%20konf%20%2013%20%203%20%20-%20Brdo%20(2).pdf)

Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Moss, K. in Singh, P. (2012). *Women rough sleepers who are the victims of domestic abuse: Final report december 2012*. University of Wolverhampton. Pridobljeno s <http://womenroughsleepers.eu/sites/default/files/WRS%20FINAL%20REPORT.pdf>

Moss, K. In Singh, P. (b.d.a). *FINAL REPORT - Empowering Women Rough Sleepers (WRS) to Protect themselves from Violence on the Streets (Phase II)*. University of Wolverhampton. Pridobljeno s <http://womenroughsleepers2.eu/images/WRSIIFINALREPORTv10%201.pdf>

Moss, K. in Singh, P. (b.d.b). *What works? Women rough sleeper: A guide for service providers*. University of Wolverhampton. Pridobljeno s http://www.womenroughsleepers.eu/sites/default/files/What%20Works%20Guide_SERVICE%20PROVIDERS_ENGLISH%20Final%20Version.pdf

Moss, K. in Singh, P. (b.d.c). *What works? Women rough sleepers: A strategic guide*. University of Wolverhampton. Pridobljeno s http://www.womenroughsleepers.eu/sites/default/files/What%20Works%20Guide_STRATEGIC_ENGLISH%20Final%20Version.pdf

Pirec Sansoni, A. (2011). *Stanovanjska izključenost in brezdomstvo žensk* (Diplomsko delo, Fakulteta za socialno delo). Pridobljeno s <http://www.kraljiulice.org/library/784/anja-pirec-sansoni-socialna-izkljucenost-in-brezdomstvo-zensk-diplomsko-delo.pdf>

Plaz, M. (2014). Kako doseči čim večjo učinkovitost pri svetovanju in psihosocialni podpori pri iskanju poti iz nasilja skupaj z uporabnico? V Veselič, Š. (ur), Horvat, D. (ur.), Plaz, M. (ur.). (2014). *Priročnik za delo z ženskami in otroki z izkušnjo nasilja* (123–197). Ljubljana: Društvo SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja.

Poje, A. in Roksandić, M. (2013). *Enako plačilo za enako delo ali delo enake vrednosti*. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

Razpotnik, Š. (2009). Uvodnik: Ljudje z napako? *Kralji ulice*, (35, april 2009), 2.

Razpotnik, Š. (2010). Smernice in predlogi za oblikovanje politik na področju brezdomstva. V B. Dekleva in Š. Razpotnik (ur.), *Konferenca o socialni izključenosti, revščini in brezdomstvu: razvoj predloga nacionalne strategije na področju brezdomstva* (str. 64–71). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Razpotnik, Š. (2014). 2105. Govor ob 100. Številki Kraljev ulice. Pridobljeno s <http://www.kraljiulice.org/casopis/iz-tekoce-stevilke/2014/11/07/2105/page-1>

Reeve, K., Casey, R., Goudie, R. (2006). *Homeless women: Still being failed yet striving to survive*. Crisis. Pridobljeno s http://www.crisis.org.uk/data/files/publications/Crisis_Homeless_Women_2006_full_report.pdf

Simon: Women and Homelessness. (2014). Dublin Simon Community. Pridobljeno s <http://www.dubsimon.ie/NewsReports/TabId/292/ArtMid/1182/ArticleID/92/Simon-Women-and-Homelessness.aspx>

Trbanc, M. et al (2003). *Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji – možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ule, M. (1999). Socialna psihologija predsodkov. V M. Ule (ur.), *Predsodki in diskriminacije* (str. 299–342). Ljubljana: znanstveno in publicistično središče.

Vidic, J. (2015). *Prihranek na račun najšibkejših? Je sploh kdo razmišljal o posledicah*. Pridobljeno s <http://val202.rtvlo.si/2015/03/vroci-mikrofon-11/>

Watson, J. (2011). Understanding survival sex: young women, homelessness and intimate relationship. *Journal of Youth Studies*, 14 (6), 639–655.

Yunus, M. (2009). *Novemu kapitalizmu naproti: socialno podjetništvo za svet brez revščine*. Tržič : Učila International.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND). Ur. l. RS, št. 16/2008. Pridobljeno s <https://www.uradni-list.si/1/content?id=84974>

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje: O novih kulturah skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Zaviršek, D. (1999). Ranljivost žensk na področju stanovanj. V S. Mandič (ur.), *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 105–144). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Zaviršek, D. In Škerjanec, J. (2000). Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjševanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva: poročilo o raziskavi. *Socialno delo*, 39 (6), 387–419.

Zavod Emma. *Nasilje nad ženskami*. Pridobljeno s <http://zavod-emma.si/o-nasilju/nasilje-nad-zenskami/>